T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

ATEİZMİN PSİKOLOJİK GEREKÇELERİ
ve
TEİZMİN CEVAPLARI

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
HASAN ATSIZ

Danışman
Doç. Dr. CAFER SADIK YARAN

Samsun-2000

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Bu çalışma jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan :....Prof. Dr. Hüseyin Peker.....

Üye :....Doç. Dr. Cafer Sadık Yaran....

Üye :...Yrd. Doç. Dr. Yılmaz ÜNAL....

Onay

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

12../04./2000

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Mustafa ÖZBALCI

ÖNSÖZ

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana, pozitif ateizm ve rasyonel teizm arasında var olan karşılıklı çekişme, felsefe tarihi boyunca bir çok varyasyonla karşımıza çıkmıştır. Tanrının varlığı veya yokluğu ana teması üzerine gelişen bu karşılıklı ilişkide, tarihin değişik zamanlarında, kullanılan malzemenin farklılığı, konunun devamlı gündemde kalmasının sadece bir nedenidir.

Batı dünyasında Aydınlanma dönemiyle birlikte, belirgin bir yükseliş trendi yakalayan ateizm, farklı yöntemle yerini sabitleştirme çabası içersine girmiştir. 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında gelişen ve bu dönemlerde etkisini yoğun bir şekilde hissettiren psikanaliz, pozitif ateizm lehine, önemli bir konuma sahiptir.

Psikanaliz hareketinin, sadece ortaya çıktığı dönemle sınırlı kalmayan etkileri, günümüzde de yansımalarını bulmaktadır. Freud sistemini şekillendirmeye başladığı ilk günden itibaren sadece ruhsal hastalıkları tedavi maksadıyla değil, dini, sanatı, edebiyatı, insanın atasını ve insanın toplumsal örgütlenmesini açıklayacak, bir dünya görüşü ortaya koymaya çalışmıştır. Psikanalizin tıbbi bir tedavi şekli olmaktan ziyade bir akım haline gelmesi, bu kadar çok şeyi açıklayabilme iddiasından kaynaklanmaktadır.

Batıda, psikanalizin kapsamı dikkate alınarak yapılan geniş çaplı araştırmalardan bahsedilebilmesine karşın, ülkemizde, psikanaliz alanında yapılan çalışmaların, birkaç istisna dışında, psikolojik rahatsızlıkların tedavisiyle (tıp alanıyla) sınırlı kalması, bu alanın farklı yorumlarını değerlendirmeyi amaçlayan çalışmaları zorunlu hale getirmektedir. Bu sebeple, Freud psikanalizinin, dini inanç ve Tanrı kavramı bağlamında, tahlil ve tenkidi ülkemiz adına belirgin bir orijinallik ve gereklilik içermektedir.

Psikanalizin geniş bir alana dal budak salması, onun hakkında yapılacak çalışmaların kapsam alanını zorunlu olarak daraltmaktadır. Bu sebeple, çalışmamızın çerçevesi psikanalitik kuramın Tanrı inancı ve din kavramına yansımalarıyla sınırlandırılmıştır. Psikanalizin diğer temsilcilerinin görüşlerine zaman zaman yer verilse de, öncelikli olarak Freud'un kuramı temel alınmış ve *Totem ve Tabu, Bir Yanılsamanın Geleceği, Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları* ve *Musa ve Tektanrıcılık* gibi, yoğunlukla din kavramı üzerinde yapılmış olan çalışmalarda ele alınan konular, değerlendirmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken din ve Tanrı kavramı açısından tarihsel bir kronoloji izlenme yoluna gidilmiş, ilgili konu hakkında yapılan eleştiri ve değerlendirmeler, ayrı bir bölüm veya konu başlığı altında değil, gerekli görülen yerlerde geciktirilmeden verilmeye çalışılmıştır. Bu bölümlerde Freud'dan sonra gelen psikanaliz temsilcilerinin görüşlerine, özel bir önem verilmiştir. Ayrıca, Freud'un görüşleri ve psikanaliz kuramı ile ilgili açıklamaların tamamına yakını, birinci el kaynaklara dayandırılmış, Türkçe tercümede karşılaşılan kimi zorluklar, orijinal metinlerle kıyaslanarak giderilmeye gayret edilmiştir.

"Ateizmin Psikolojik Gerekçeleri ve Teizmin Cevapları" adlı çalışmamızda biz, Giriş'te, psikanalizin ortaya çıktığı kültürel ortamı, bu oluşum ve kurucusu Freud hakkında kısa bir biyografiyi; Birinci bölümde, Freud ateizminde Tanrı kavramının kaynağını; İkinci bölümde, Freud'un Tanrı kavramının bugününü ve monoteizmi yorumlayışını; Üçüncü bölümde, Tanrı kavramının uygarlıkla ilişkisini ve geleceğini, tahlil ve tenkitleriyle birlikte ele almaya çalıştık.

Araştırmam esnasında, ufkumu açan aydınlatıcı fikirlerinden dolayı tez danışmanım, Doç. Dr. Cafer Sadık Yaran bey'e ve çalışmamı okuyup yapıcı tenkitlerde bulunan hocalarım ve çalışma arkadaşlarıma teşekkür ediyorum.

Hasan Atsız
Samsun-2000

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.Ü.İ.F.D.	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	Bakınız
c.	cilt
çev.	çeviren
der.	derleyen
krş.	karşılaştırın
M.Ü.İ.F.D.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
ÖFD	Öteki Freud Dizisi
s.	sayfa
ss.	sayfalar
T.D.V.	Türkiye Diyanet Vakfi
t.y.	tarih yok

GİRİŞ

Aydınlanma sürecinin ardından 19. yüzyılın ilk yarısında ateizm, Avrupa'nın gündeminde eskiye nazaran, daha farklı ve daha etkin bir konumda yer almıştır. Bu değişikliğin en büyük nedeni, bilimdeki ve teknolojideki baş döndürücü gelişmelerin toplumun her tabakası üzerinde yarattığı, derin etkide yatmaktadır. Bağımsızlığı ve özgürlüğü amaçlayan bu gelişmeler, insanlık tarihinde daha önceleri eşine az rastlanır tarzda, dinden ve Tanrı kavramından kopmaya neden olmuş ve bu sürecin etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Aydınlanma döneminin bir ürünü olan, aklın üstünlüğüne tartışmasız güven, 19. yüzyılda daha da gelişmiş, her türlü Tanrı kavramına ve özellikle de Hıristiyanlığa karşı olumsuz bir tavır alınmasıyla neticelenmiştir. İnsan merkezli yaklaşımların geliştiği bu dönemde, her şeyin kaynağı, insan düşüncesi ve davranışlarına bağlanmaya çalışılmıştır. İnsanlığın kendini arayışı ve ona iliştirilen her türlü yaftadan soyutlanma gayreti, başta Tanrı kavramı olmak üzere bir çok manevi olgunun reddedilmesiyle neticelenmiş, Tanrıdan bağımsızlaşma eğilimi, Ludwig Feuerbach, Karl Marx, Charles Darwin, Friedrich Nietzche ve Sigmund Freud gibi isimlerle 19. yüzyıla'a damgasını vurmuştur.

19. yüzyılın ilk yarısında ateizm lehine gelişen entelektüel değişim, aynı yüzyılın sonlarına doğru da geçerliliğini korumaya devam etmiş, bilgi alanında kazanılan sürekli yükseliş ivmesinin, teknolojiye aktarılması, yeni enerji kaynaklarının verimliliğinin artmasıyla neticelenmiştir. Eskiye karşı var olan

düşmanlık duygularını körükleyen bu eğilimlerin tutarlılığı, insanlığın dinden ve Tanrı kavramından koparılması gerektiği gibi bir ön koşulun kabullenilmesiyle şartlandırılmıştır. Bu genel şartın pek çok bilim ve düşünce adamı tarafından kabul görmesi, karşımıza her yönüyle dine muhalif, değişik branşlarda uzmanlaşmış, çeşitli bilim adamlarını çıkarmıştır. Bu bağlamda psikoloji alanında büyük bir devrim yaşanmasına sebep olan Sigmund Freud, söz konusu bilim adamlarından sadece birisidir. Feuerbach ile sosyolojik bir çerçevede başlayan ve Freud ile psikolojik bir versiyon kazanan din ve Tanrı kavramını reddeder yöndeki eğilimler, pozitif ateizmi her koşulda destekleme eğilimi sergilemişlerdir.

Böyle bir kültürel ortamda doğan ve başlangıcındaki amacından farklı ilgi alanlarına yönelen psikanaliz hareketinin, yarı siyasal ve yarı dinî bir karakter taşıdığını söyleyebiliriz. İnsanlara şimdiye kadar karşılaşmadıkları bir tarzda hitap eden psikanalitik kuram, antropoloji, din, sosyoloji, uygarlık tarihi ve güzel sanatlar alanında yayılıp çeşitli yansımalarla kendisinden söz ettirmiştir. Asıl alanı olan psikiyatri ve tıp çevrelerindeki etkisinin zayıfladığı sıralarda bu yansımalar, yüzyılımız eğilim ve düşünceleri üzerinde derinden etkide bulunmuştur. Çağımızda, özellikle uygulamalı sosyoloji denilebilecek olan politika, ekonomi ve eğitim konularında psikanalizin bulgularından yararlanılmaya, kısıtlı da olsa, devam edilmektedir. Bu tür yönelişlerin temelinde, Freud'un çağında çok eleştirilmiş olması, yandaşları kadar karşıtlarının da çalışmaları yatmaktadır. Freud, her ne kadar felsefeyi küçük gören söylemlerde bulunmuşsa da, felsefeyle hep yakından ilgilenmiş, yazılarında felsefi yöntemi sıkça kullanmış, daha da ötesi doğrudan doğruya felsefe yapmıştır. Bu şekilde çok geniş bir yelpazeye yayılan psikanalitik kuram, insanlığın Tanrı inancı ve dinin gelişim süreci hakkında da çeşitli yorumlar ve çıkarımlar içermektedir.

Sigmund Freud

Sigmund Freud, 6 Mayıs 1856'da Avusturya Macaristan İmparatorluğuna bağlı Moravia'nın küçük bir kasabası olan Freiberg'de doğar. Orta sınıf Yahudi bir aileden gelen Freud, çeşitli ekonomik sıkıntılardan dolayı küçük yaşta doğduğu kasabadan ayrılarak Viyana'ya yerleşmek zorunda kalır. Freud eğitimine, hiçbir aksaklıkla karşılaşmadan, 17 yaşında bir tıp fakültesi öğrencisi oluncaya kadar devam eder. İlk birkaç sene çeşitli dersler aldıktan sonra, her zaman taktirle bahsettiği hocası Brücke'nin laboratuarında altı seneye yakın büyük bir gayretle çalışır. Daha sonra çeşitli ailevi sıkıntılar sebebiyle çok istekli olmasa da tıp eğitimine geri dönerek öğrenciliğini tamamlar.

Freud'un buraya kadarki hayatı boyunca en çok etkisi altında kaldığı şey, Katolik kültürünün hakim olduğu bir ortamda, Yahudi bir ailenin içinde yetişmiş olmasıdır. Gerek doğduğu bölgede gerekse eğitimine devam ettiği Viyana'da Yahudi etkinliği çok az gözlemlenirken, Hıristiyan kültürünün daha baskın bir durumu söz konusudur. Böyle bir ortamda yetişen Freud'un, din ve Tanrı kavramlarına karşı geliştirdiği duyguların olumsuz bir yöne doğru kanalize olması muhtemel bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Ailesinin fanatik Yahudi özelliklerini taşımaması, alternatif olarak karşısına Hıristiyanlığı çıkarmış, dönemin içinde bulundurduğu şartlar, onu dine yaklaşmaktansa ondan uzak durması yönünde zorlamıştır. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, Freud'un ateizmi tercihinde, sadece kültürel ortam etkili olmamıştır, bireysel olarak onun bazı önemli özelliklerini de dikkate almak gerekmektedir.

Her ne kadar tıp eğitimi tamamlamış olsa da Freud, her zaman daha farklı alanlara ilgi duymuştur. Bu gayreti içinde öncelikle insan davranışlarının ve motivasyonlarının kaynağı gelmektedir. Bu bağlamda onu en çok etkileyen şey, 19. yüzyılın ortalarına doğru en popüler zamanlarını yaşayan Darwin'in teorileri olmuştur. Uzun bir süre bu yeni ilgi alanı üzerinde çeşitli çalışmalarda

bulunur ve 1895'te kaleme aldığı *"Bilimsel Bir Psikoloji Projesi"* adlı makalesiyle ileride kuramsallaştıracağı Psikanaliz'in temelini atar. Çalışmalarıyla ilgileri üzerine toplayan Freud, Viyana'da, çeşitli ülkelerden psikanalistlerin katılımıyla, 'Uluslararası Psikanaliz Federasyonu' adında bir teşkilat oluşturur. Jung ve Adler gibi seçkin talebeler edinen Freud, bu birlikteliği uzun süre devam ettiremez. 1912-13'te *Totem ve Tabu*, 1927'de *Bir Yanılsamanın Geleceği*, 1930'da *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, 1934-38'de *Musa ve Tektanrıcılık*, adlı kitaplarını yayınlar. Freud'un çalışmaları bu dört kitapla sınırlı değildir. Hayatı boyunca daha bir çok eser ve makale kaleme almıştır. Hitler'in 1938'de Avusturya'yı işgal etmesiyle, Psikanalizin uluslararası düzeyde yaygınlaşması kesintiye uğrar ve Freud, 23 Eylül 1939'da savaş yüzünden sığınmak zorunda kaldığı Londra'da ölür.[1]

Psikanaliz ve Din

Psikanaliz, histeri ve nevroz gibi çeşitli ruhsal hastalıkların, tedavisinde kullanılan psikoterapik bir tedavi metodu olarak tanımlanmasının yanında onu, sadece bir terapi veya psikoloji kuramı olarak değerlendirmek yanlış olur. Daha kapsamlı bir bakış açısıyla onun, yarı siyasal bir dünya görüşü olduğu söylenebilir. Bunun en açık örneği, bilinen anlamda bilimsel bir topluluk anlayışından oldukça farklı bir yapılanmaya sahip olan Psikanaliz Federasyonu'dur. Kurucusu ve kendine inananlar tarafından bir yaşam tarzı haline getirilen psikanalizin, salt bilimsel bir faaliyetten oldukça farklı bir

---

[1] Bu kısa biyografide, James Strachey'in, Freud'un hayatı ve eserleri üzerine yazdığı makalesi referans alınmıştır. Bkz.: James Strachey, "Sigmund Freud: Yaşamı ve Görüşleri", ***Uygarlık Din ve Toplum***, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, ss. 9-21. Adı geçen makale Freud'un, Öteki Freud Dizisi'nden (ÖFD) 2. baskıyla çıkan her kitabının başında yer almaktadır. Freud'un yaşamı hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Ernest Jones, ***Sigmund Freud Life and Work***, Hogarth Press, London 1957; Sigmund Freud, ***Yaşamın ve Psikanaliz***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, ss. 45-120.

görünüm arz ettiği, terapi, ruhsal sağaltım, hipnoz gibi ritüelleri olan ve çeşitli dogmalara sahip, yarı dini bir yapılanma olduğu söylenebilir.

Eflatun'un filozoflar kuralına uygun olacak türden, -seçkin bir kesim tarafından yönetilme- diktatöryal ön koşuluyla işe başlayan Uluslararası Psikanaliz Federasyonu, Freud ve yandaşlarının baskıcı tutumlarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir.[2] İlk psikanalistler olarak adlandırılan bu grup, kendi konularının tartışması ile ilgilenen bilim adamlarının tutumundan çok, yarı dinsel bir akımın öncülüğünü yapan, kongreler ve özel toplantılar düzenleyen, siyasi bir cemaat havası uyandırmaktadır. Freud'un büyük gayret sarf ederek bir araya getirdiği bu topluluk, beraberliklerini uzun süre koruyamamışlardır. İlk bakışta kuramsal ayrılıklardan ileri geldiği düşünülen çatlaklıkların, daha sonraları fanatik ve ihtiraslı psikanalistlerin bencilce çıkarlarından kaynaklandığı anlaşılmıştır. Ancak bu çekişmelerin ve hizipleşmelerin aldığı biçim, sadece Freud ve karşıtlarının bir ürünü olmayıp, psikanaliz hareketin, zaman içinde büründüğü yapının, bir sonucu olarak görülmektedir. Hiyerarşik bir biçimde örgütlenmiş, ideali uğruna dünyayı fethetmeyi hedefleyen bir siyasi yapılanmaya, benzer bir hareket tarzını benimseyen Psikanalizin kullandığı yöntemler, bir dogma ve liderlerinin putlaştırılması etrafında toplanan, saldırgan nitelikteki diğer dinsel ve siyasal akımlardan pek farklı yapı arz etmemektedir.[3]

Böylesine geniş bir alanı kuşatan psikanaliz hareketi, içinde bulunduğu kültürel ortamın etkisiyle, din ve Tanrı kavramı hakkında da pek çok spekülasyonu içermektedir.

1907'de, saplantı nevrozunun belirtilerinin, dinsel tören ve uygulamalara benzediğinden hareketle, dinin everensel bir nevroz, saplantılı nevrozun da, bireysel bir din olduğunu ileri süren Freud, 1912'de, en ünlü çalışmalarından

---

[2] Uluslararası Psikanaliz Federasyonu hakkında daha geniş bilgi için bkz.: John Kerr, *A Most Dangerous Method: The Story of Jung, Freud and Sabina Spielrein*, Alfred A. Knoph, New York 1993, ss.280-295.

[3] Erich Fromm, *Sigmund Freud'un Misyonu*, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, ss.87-89.

birisi olan *Totem ve Tabu* ile, yalnızca dinin kaynağını değil, aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini, psikanalizin bakış açısıyla incelemeye çalışmış ve bireysel *oedipus* kompleksiyle insanlığın tarih öncesi arasında bağlantılar kurmaya gayret etmiştir. O dönemde pek moda olan çeşitli antropolojik çalışmalardan etkilenen Freud, kuramında dinin kaynağı hakkındaki açıklamalarını, yararlandığı bu hipotezlerle desteklemeye çalışmış, totem dininin oluşumunda etkin bir faktör olan "*baba katli*" öyküsü de, revaçta olan antropolojik malzemenin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkarmıştır. İlkellerde var olduğu iddia edilen tabular ve nevrotik hastalardaki fobiler arasındaki benzerliklerden hareketle, Tanrı tasavvurunun ve çeşitli dini ritüellerin aynı kaynaktan beslendiği sonucuna varmıştır.

Freud'a göre, totem inancından sonra gelişmiş olan diğer dinler içinde aynı köken, insanlığa bir daha asla huzur vermeyecek olan, aynı olay geçerlidir. İnsanlık, birlikte işlenmiş suçun ortaklığı üzerinde, din, suçluluk duygusu ve pişmanlık üzerinde, ahlak da kısmen böyle bir toplumun gerekliliği, kısmen de, suçluluk duygusundan ileri gelen tövbe duygusu üzerinde durmaktadır. Dinin kökeni ve gelişim seyri değerlendirmesinden sonra, Freud, semitik dinler üzerinde tezini temelledirme gayreti sarf eder. *Musa ve Tektanrıcılık*'ta Yahudilik ve Musa üzerinde derinlemesine bir analiz yaparak, psikanalitik kuramla, devamlı evrim geçiren dinin, monoteizme ulaşmış ve mükemmelleşmiş bir şekli olarak gördüğü bu dinin, yorumlanması amacına yönelir. Yine bu amaç doğrultusunda, kendisine malzeme sağlamada oldukça cömert davranan Hıristiyanlık ve Totemizm arasında dini ritüeller ve Tanrı tasavvuru açısından çeşitli bağlar kurarak, monoteizmin ilk versiyonu olarak gördüğü totemizmi, daha da derine inmek gerekirse, insanların bilinç altında var olduğunu iddia etti çeşitli psikolojik itici güçlerin, insanlığın ortak malları üzerinde belirleyici etkisinin ne derece güçlü olduğu tezini savunmaya çalışmaktadır. Kendi alanı olmadığı halde dinler üzerinde derinlemesine bir inceleme yapan Freud'un, bir kaç kelime dışında, İslamiyet ile ilgili hiç bir açıklamada bulunmaması farklı alternatifleri gündeme getirmektedir.

Monoteizm kalıpları içersinde saydığı Yahudilik ve Hıristiyanlığın, tarihsel değerlendirmesinden sonra Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*'nde, Tanrı tasavvurunun ve din kavramının, uygarlığın şekillenmesindeki etkilerini, şu anki konumunu ve gelecekteki durumunu değerlendirmeye çalışır. İnsanların, alt edilemeyen doğa ve kader karşısındaki çaresizliklerinin anlatımı ve aynı zamanda başa çıkma yöntemi olarak dinsel tasarımlarını ele alır. Böyle bir çaresizlik, Freud'a göre sürekli bir korkuya neden olmakta ve çıkış yolu olarak da, doğanın insanlaştırılmasıyla neticelenmektedir. Tabiat güçlerinin insanlaştırılması demek ise, Tanrıyı farklı bir isimle nitelemekten başka bir anlam ifade etmemektedir. Freud, daha sonra dinsel bilginin değeri üzerinde durur. Materyalist bir yaklaşım tarzıyla o, Tanrı inancının ve dinsel öğretilerin ispatlanamaz oldukları için asla inanılmaması gerektiği sonucuna varır. Freud'a göre bunlar, deneyimlerin ya da düşüncelerin sonuçları değil, yalnızca yanılsamalardan ibaret olup, insanlığın en eski, en güçlü dileklerinin doyumudur.

Freud'un kuramının ulaştığı son nokta, din dışı hatta dine karşı olması gereken, bilimin üstünlüğüdür. Bilim, zamanla dinin yerine geçecek ve insanların tüm ihtiyaçlarına cevap verecektir.

Bu şekilde kısa bir özetini verdiğimiz psikanaliz-din ilişkisinin, pek çok alt başlığından söz etmek mümkündür. Psikanalizin, kendi döneminde, büyük tepkilerle birlikte hayret uyandıran öğretileri ve bunların alt yapısının nerelere kadar dayandırılabileceği, Freud'un din ve Tanrı kavramına karşı benimsemiş olduğu katı tutumun altında yatan sebeplerin neler olabileceği gibi, kayda değer pek çok bilgi ileriki bölümlerde ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

FREUD ATEİZMİNDE TANRI KAVRAMININ KAYNAĞI

1- Totemizm ve Tanrı Kavramı

Freud, çeşitli çaresizlik komplekslerine ve korku motifine dayalı olarak izah etmeye çalıştığı din ve Tanrı kavramlarının; insanların gerek kültürel gerekse bireysel olarak henüz gelişme sağlayamadığı, tabiat kuvvetlerinin engellenemez baskısını kendi bireysel gücüyle izah edemediği varsayılan bir dönemde ortaya çıktığını savunmaktadır. İlk insan tarafından hissedilen bu duygusal çalkantının temel kaynağı ise, çocukluk dönemine ait olduğu düşünülen, kimi gelişim aşamalarına dayandırılmaktadır. Bu konudaki temel tezde, çocukların babalarına karşı güçsüzlük ve çaresizliklerini aşamamalarının ardından geliştirdikleri, babayı örnek alma davranışlarıyla, ilkel olarak isimlendirilen insanların, tabiat güçleri karşısında sığınabilecekleri bir Tanrı imajını, benzer bir çıkarımla şekillendirdikleri varsayılmaktadır.

Din ve Tanrı kavramlarının açıklanmasında, psikanalizi, ilgi alanından çok farklı mecralara yönelten Freud, bilimsel olarak nitelediği düşüncelerinin, tarihsel alt yapısını, şu şekilde kurgulamaktadır:

İnsanlık tarihinin, hakkında çok az bilgi sahibi olabildiğimiz devirlerinde, kimi antropologlara göre[1] insanlar, küçük gruplar (*smaller divisions*) veya klanlar (*clans*) halinde yaşamışlardır. Bu ilkel gruba, tüm gücü elinde bulunduran ve aynı klan içindeki tüm kadınlara sahip olan tek bir erkek hükmetmektedir. Grup içersindeki hakimiyeti kayıtsız şartsız elinde bulunduran "Primel Baba"[2] (*Primal Father*) kendi güdümündeki kadınları, diğer erkeklerden ve oğullarından kıskanır. Oğullar, babalarının bu konudaki kıskançlık duygularını kabartmaları halinde, öldürülür, iğdiş[3] (*castrate*) edilir veya kabileden sürülürler.[4] Bu ilkel grup içerisindeki oğullar, babalarına besledikleri hayranlık duygusunun yanında, her şeye babaların sahip olmasından dolayı ondan nefret etmekte ve onu tahtından indirmek istemektedirler. Yeteri

---

[1] Bu konuda çalışma yapan ve Freud'un da övgüyle bahsedip kendi kuramını şekillendirirken kullandığı birkaç isim şunlardır; J.G.Frazer, W.R.Smith, J.J.Atkinson. Bkz. Sigmund Freud, ***Totem ve Tabu***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.163. Bu çalışma içersinde, *Totem ve Tabu*'ya bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Totem ve Tabu*, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 55-228. sayfalar arasındadır.

[2] Primel kelimesi asıl, esas, kaynak gibi anlamları içermektedir. *Primel Baba*'dan kastedilen grup içersindeki tüm gücü elinde bulunduran klan lideridir.

[3] İğdiş edilme çocukların 'hadım edilme korkusu' anlamına gelmektedir. Freud, babalarının tehditleri karşısında sürekli bir hadım edilme endişesi taşıdıkları görüşünü savunmaktadır. Ancak çağdaş araştırmalar neticesinde ulaşılan veriler, babaların, çocuklarına karşı böylesi bir tehditte bulunmalarının kayda değer bir dayanağa sahip olmadığını ve çocukların da böylesi bir korkuyu taşımadıklarını ortaya koymaktadır. Daha geniş klinik veriler için bkz.: Pierre Debray-Ritzen, ***Freud Skolastiği***, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s. 98-100., Paul Kline, ***Fact and Fantasy in Freudian Theory***, Methuen-Co Ltd., London 1972, ss.95-101., Clara Thompson, Patrick Mullahy, ***Psychoanalysis: Evolution and Development***, Grove Press, New York 1957, ss.131-150.

[4] Sigmund Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.325. Bu çalışma içersinde, *Musa ve Tektanrıcılık*'a bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Musa ve Tektanrıcılık*, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 241-385. sayfalar arasındadır.

kadar güçlenen ve birlikte hareket eden genç erkekler, günün birinde babalarını öldürüp onun tahtını ve sahip olduklarını elde etmeyi başarırlar. Ancak saygı duydukları babalarını öldürmüş olmaları, bir zaman sonra suçluluk duygusuna kapılmalarıyla neticelenmiştir.[5]

Babanın ortadan kaldırılmasının ardından her birisi babasının mirasına tek başına sahiplenmeye çalışan kardeşler arasında, uzunca süren ihtilaflı bir dönemin yaşandığı varsayılmaktadır. Bu anlaşmazlık sürecinin bir fayda sağlamayacağının ortaya çıkmasıyla, grup içerisinde bir takım yeni kurallar benimsenmeye başlanmıştır. İlk olarak primel babanın yerine geçmek üzere bir totem hayvanı seçilmiştir. Böyle bir eyleme gidilmesi, babaya karşı işlenmiş olan cinayetin, suçluluk duygusuyla ört bas edilmeye çalışılması ve yine eskisi gibi, tüm ihtiyaçlarını dile getirip talepte bulunabilecekleri bir baba (tanrı) motifine sahip olma fikrinden kaynaklanmaktadır. Totem hayvanı, bir yandan gurubun tapılması ve korunması gereken kan atası ve koruyucu ruhu olarak değerlendirilmiş, öte yandan hayvanın, babayla aynı kaderi paylaştığı festivaller düzenlenerek bütün kabile üyeleri tarafından ortaklaşa öldürülüp yenmiştir. [6] Ne var ki söz konusu eylemden sonra oğullar, babalarının mirasına konamamışlar, çünkü bir kardeş ötekinin bunu yapmasını engellemiştir. Grup üyeleri, eylemlerinin bir başarı sağlayamayışı ve duydukları pişmanlıktan ötürü birbirleriyle uyumlu bir şekilde geçinmekten başka çıkar yol görememiş, kalkıştıkları eylemin benzerinin sonradan tekrarlanmasını önleyecek yasalar koymuş ve ilgili yasalarla yönetilen bir kardeşler topluluğu halinde birleşmişler, babalarını öldürmelerine yol açan kadınları ele geçirmekten de topluca vazgeçmişlerdir.[7] Gerek grup içersindeki babanın, gerekse totem hayvanının

---

[5] Sigmund Freud, ***Grup Psikolojisi ve Ego Analizi,*** çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.155. *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi,* Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nde, XIII. ciltte, 95-177. sayfalar arasındadır.

[6] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık,*** s.327.

[7] Sigmund Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz,*** çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.105.

grup üyelerince öldürülüp etinin yenmesi, Primel Baba'dan nefret ettiklerini ancak bununla beraber onun gibi olmak istemelerini simgelemekte olduğu ve nefretin bu şekilde dışa yansıyarak pişmanlık duygusunun etkisiyle sevecenliğe dönüştüğü savunulmaktadır.[8] Böylece "ilk toplumsal örgütlenme biçimi, 'iç güdüden vazgeçişle' ihlâl edilemez olarak tanımlanan karşılıklı yükümlülüklerin[9] tanınmasıyla, yeni kurumların geliştirilişiyle –yani ahlak ve adaletin başlangıcıyla- ortaya çıkmıştır."[10] Freud'u, *totem* diye benimsenen hayvana *baba* simgesi gözüyle bakma düşüncesine götüren etken, totemizmdeki iki yasa, -totemi öldürmeme ve aynı toteme mensup klandaki hiçbir kadınla evlenmeme- oedipus[11] kompleksinde görülen babayı ortadan kaldırma ve anneyi kendine eş edinme gibi iki eğilim arasında göze çarpan uygunluk olmuştur.[12]

Freud'un, ikircikli[13] (*ambivalence*) olarak tanımladığı bu şiddetli nefret ve grup liderine benzeme arzuları primel baba imajının toplumlar içinde yücelmesiyle neticelenmiştir. "Zaman sonra bu ikircikli duygular primel babanın, Tanrı gibi benimsenmesine ve totem hayvanıyla sembolize edilmesine sebep olmuştur. Artık oluşturulan klanlar totemik bir yapıya ve belirli kurallar bütünlüğüne sahiptir. Kurallardan en büyüğü ensest[14] tabusudur. Grup içersindeki kadınlar yüzünden babalarını öldüren genç erkekler, pişmanlık içersinde bir kez daha bunun tekrarlanmaması için aşılamaz kurallar

---

[8] Wilhelm Reich, ***Cinsel Ahlakın Boygöstermesi***, çev.: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul 1987, s.171.

[9] 'Yükümlülük'le anlatılmak istenen, tabu yasakları veya daha özelde en güçlü iki tabu olarak ortaya konulan totemi öldürme yasağı ve ensest tabusudur.

[10] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.326.

[11] Her çocukta var olduğu iddia edilen ve alt yapısı arkaik dönemlere dayandırılan bu kompleks, babayı ortadan kaldırma ve anneyi kendine eş edinme dürtüsünü ifade etmektedir. Oedipus kompleksi hakkında daha geniş bilgi, çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde "Oedipus kompleksi ve Tanrı Anlayışı" başlığı altında yer almaktadır.

[12] Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s.104.

[13] Freud, ikirciklik kavramını, aynı nesneye karşı aynı anda hem sevgi hem de nefret duyulması anlamında kullanmaktadır. Bkz.: Freud, ***Totem ve Tabu***, s.222.

koymuşlardır. Bu noktadan sonra artık, hiçbir erkek kendi klanından bir kadınla evlenemeyecek ve Tanrıyı, başka bir anlamda babayı sembolize eden totem hayvanını öldürmeyecektir."[15]

Bundan sonra, yaşandığı varsayılan süreçte, ölen baba yaşarken bulunduğu konumdan çok daha güçlü bir duruma gelmiştir, çünkü olaylar birçok durumda bugünün insan ilişkilerinde gördüğümüz bir seyre girmektedir. O güne kadar babanın fiziksel varlığıyla yasaklanan şeyler, ondan sonra psikanalizde "gecikmeli boyun eğme"(*deferred obedience*) denilen ruhsal bir sürece uygun olarak oğulları tarafından yasaklanmıştır. Babalarının yerine geçenler totemi öldürmeyi yasaklayarak işledikleri suçu ortadan kaldırmaya çalışmışlar ve özgürleşen kadınlar üzerindeki taleplerinden vazgeçerek, bu olayın meyvelerinden de feragat etmişlerdir. [16]

İnsanoğlunun ilk kez bir din sahibi olma çabası, daha sonraları şekillenecek olan din ve Tanrı kavramları üzerinde derinden etkili olmuştur. Totem hayvanları sonraları Tanrının kutsal hayvanlarına dönüştürülmüş ve en eski ve en temel ahlaki kısıtlamalar -cinayet ve ensest yasakları- totemizmden kaynaklanmıştır.[17] Totemik din, evlatların suçluluk duygusunun, bu duyguyu dindirme ve gecikmeli boyun eğme yoluyla babayı yatıştırma çabasının bir sonucudur. Sonraki bütün dinler, bu problemi çözümleme çabası olarak görülmekte ve ortaya çıktıkları uygarlık evresine ve benimsedikleri yöntemlere göre farklılık göstermektedirler.[18] Ancak bu dinlerin hepsinin amacı aynı olarak

---

[14] Aile veya grup içi cinsel ilişki. Ensest yasağı ve gerekçeleri ile ilgili daha geniş açıklama için bkz.: Bozkurt Güvenç, ***İnsan ve Kültür***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, ss.260-265.

[15] Freud, ***Totem ve Tabu***, s.58-87.

[16] Freud, ***a.g.e.***, s.208.

[17] Sigmund Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, ss.206. Bu çalışma içersinde, *Bir Yanılsamanın Geleceği'ne* bundan sonra yapılacak olan atıflar, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nden yapılacaktır. *Bir Yanılsamanın Geleceği*, XIII. ciltte (Uygarlık, Din ve Toplum), 185-244. sayfalar arasındadır.

[18] Freud, ***Totem ve Tabu***, s.220-221.

değerlendirilmekte, uygarlığı başlatan ve daha sonra insanlığı bir an bile rahat bırakmayan aynı olaya bir tepki oluşturduğu düşünülmektedir.

Freud'un tezine göre, primal babanın yerine ikame edilen ve insanlığın ilk Tanrısı olarak görülen totem hayvanı, uzun bir süreç sonunda insanlaştırılır. Antropomorfizmin değişik formları insanlık tarihinde uzun bir müddet benimsenmiştir. Tanrı düşüncesinin evrimleşme süreci içinde, anaerkillikten, babaerkilliğe oradan birbiriyle uyum içersinde çalışan antropomorfik politeist Tanrı geleneğine kadar, bir çok tanrısal form yer almaktadır.[19] İnsanlığın tek başına totemizmden başlayarak var ettiği bu Tanrı anlayışı, monoteistik Tanrı fikriyle son şeklini bulur. Ancak Freud'a göre bu özgünleşmiş ve mükemmelleşmiş bir Tanrı fikrinden ziyade, içinde eski gelenek ve inançların sentezlerini barındıran ve yine insanların psikolojik ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş olan bir tatmin aracı, ancak insandan çok daha büyük, daha güçlü, daha bilge, daha çalışkan, kısacası '*idealleştirilmiş üstün bir insan*' modelinden başka bir şey değildir.[20] Bu şekilde insanların kendi beklentileri neticesinde var ettiği, istekleri ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirdiği, baba imajı, yine

doğru bir çıkarım değildir. Tam aksine, bu insanlar, dünyayı, doğayı ve toplumlarını anlamaya yönelik bir istek ve gereksinimle davranmışlardır. Öte yandan bu amaca ulaşmak için, tıpkı bir düşünürün hatta bir dereceye kadar, bir bilim adamı gibi, birikimlerinden yararlanabilmişlerdir.[22] Frazer, Malinowski ve Atkinson gibi bazı antropologların ilkel insanlar ve uygar insanlar olmak üzere, insanlık tarihini derin bir uçurumla birbirinden ayırmak istemeleri; kendi kökenleriyle aralarındaki bağı koparmaları anlamına gelmektedir. İlkel isimlendirmesini kabul etmeyip, bu topluluk için "yazısız" kavramının kullanılmasını daha uygun gören Strauss, ateşin, çömleğin ve bir çok aletin bulunuşunda, bu toplumların etkinliğini rastlantı olarak niteleyip, daha yakın geçmişe ait olan bilimsel verileri yücelten yaklaşımları eleştirerek, eski dönemlere ait kazanımların, uygarlığın gelişmesine olan etkisinin küçümsenemeyecek kadar önemli olduğunu belirtmektedir.[23] Psikanalizin Freud'dan sonraki önemli bir temsilcisi olan Fromm, ilkel toplum ve çağdaş toplum arasında yaptığı karşılaştırmada, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak, çağdaş toplukların ilkel toplumlardaki batıl inançlardan arındığına ve onlardan üstün olduğuna inananların, yanlış bir yargıda bulunduklarına değinmektedir. O zaman büyücülerin ileri sürdükleri türden, gerçeği saptırıcı şeylerin benzerleri, günümüzde bilimin en son harikaları olarak takdim edilmektedir.[24] Strauss'la aynı düşünceleri paylaşan Pritchard, insanlığın gelişim sürecindeki ilk dönemleri küçümseyen bakış açılarını alaycı bir tavırla şu şekilde dile getirmektedir;

> Bu kuramlarda, bizim ilerlemenin en ucunda, sözüm ona vahşilerin ise öteki ucunda bulunduğu kabul ediliyor;... bizler mantıksal bir kafa yapısına sahibiz, ilkel insanlar mantık öncesi bir döneme,

---

[22] Claude Lévi-Strauss, ***Mit ve Anlam***, çev.: Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul 1986, s.28. Krş. Claude Lévi-Strauss, ***Yaban Düşünce***, çev.: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.39.

[23] Claude Lévi-Strauss, ***Irk ve Tarih***, çev.: R. Erdem, H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 1985, s.64.

[24] Erich Fromm, ***Rüyalar, Masallar, Mitoslar***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997, ss. 65-66.

> düşler, kuruntular, gizem ve korku dünyası içinde yaşıyor. Bizler kapitalistiz, onlar komünist. Bizler tektanrıcıyız, onlar Fetişist, Animist, Totemist Tanrı bilir daha neler....[25]

Batı dünyasında, yeryüzünde ilk dinin ne olduğu ile ilgili ortak bir tablo çizilememiştir. Örneğin H. Spencer ve E. B. Tylor'a göre animizm insanlığın ilk dinidir. Max Müller, natüralizmin ilk din olduğunu ileri sürmüştür. E. Durkheim ise klanı en ilkel toplum, bu ilkel toplumun dini olan totemizmi de ilk din olarak kabul etmiştir. Bu dönemde, Darwin'in ortaya attığı evrim teorisi, sosyal bilimlere uygulanmaya çalışılarak, dinlerin kökeni, korku, sevgi, dehşet gibi bir takım kavramlar merkez alınarak, temellendirilmeye çalışılmıştır.[26] 19. Yüzyılın sonuna kadar dinin kökeni ile ilgili, çeşitli spekülasyonlara dayalı olarak ortaya atılan bu tip teorilerin temel mantığı; dinlerin çok tanrılık düzeyinden, tektanrıcılığa doğru bir gelişim takip ettiği şeklinde olmuştur.[27]

İlmi ciddiyetin harekete geçirdiği etnolog ve arkeologlar, Freud'un insan tabiatı ve inançlarının başlangıcı konusundaki spekülasyonlarını, romansı ürünler olarak görmektedirler. Örneğin, Malinowski ve Lévi Strauss *Totem ve Tabu*'nun ortaya koyduğu tezi reddetmiş ve oedipus kompleksini şiddetle tenkit etmişlerdir. Malinowski'nin Malanezya yerlileri üzerinde yaptığı araştırmalar, Freud'un kuramını reddeder bulgulara sahiptir. Ona göre, oğulların babalarına karşı düşmanlık beslemelerini gerektiren bir sebep yoktur. "Çocukların babalarının koruyuculuğuna gereksinimleri kalmadığında veya güdüsel olarak aileye bağımlılıklarını yitirdiklerinde, babaları onları neden gruptan dışlama gereksinimi duysun? Kendilerinin ve komşularının kümelerindeki üyeler

---

[25] Edward Evans-Pritchard, ***İlkellerde Din***, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.125.

26 Evrim kuramı ve antropoji arasındaki ilişki hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Keith Hart, "CAETS and the history of anthropology", http://www.human-nature.com/science-as-culture/hart.html, (15 Mayıs 2000).

[27] Kürşat Demirci, ***Dinlerin Dejenerasyonu***, İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s.14.

arasında, öteki cinsten de çocuklar olacağına göre, neden dişilerden yoksun kalsınlar? Genç erkekler babalarının öfkesini üzerlerine çekerek ve onun ölümünü arzulayarak neden babanın sürüsüne bağımlı kalsınlar? Grup içersinde özgür olmak istiyorlarsa, babanın sadece emekliliğe ayrılmasını beklemek yeterliyken, yaşlı babanın öldürülmesi gibi üzücü ve arzu edilmez bir eyleme neden girişsinler?"[28] Farklı bir açıdan düşünüldüğünde de akla gelen diğer bir soru ise; bu pişmanlık duygusuyla grup içersindeki kadınlardan vazgeçen oğulların, insan neslinin devamını bu koşullar altında nasıl sağlayabilmiş olduklarıdır.[29] Malinowski, elde ettiği verilerle, en önemli görevi çoğalma olan, bu tür grupların, babanın öldürülmesi gibi bir eylemle, çıkarlarını yabana atmamaları gerektiği sonucuna varmaktadır. Ayrıca uygarlığın ve Tanrı inancının, babanın katledilmesiyle başladığı görüşünü de kabul etmeyen Malinowski, Freud'un bu konu hakkındaki görüşlerini antropolojik verilerle uyuşmayan saçmalıklar olarak nitelemektedir.[30]

Strauss ise, Freud'un bu konudaki başarısızlığının temel sebebini, insanlığın zihinsel yapısına yerleşen böyle bir fenomenin, bir defaya mahsus bir eylemle gerçekleşebilmesinin, mümkün olmamasına bağlamaktadır.[31] Yani ilkel babanın öldürülmesi olayı, insanlığın zihinsel yapısını tarih boyunca etkileyebilecek bir yapıya sahip olamaz. Böyle bir fenomenin, Freud'un iddia ettiği konuma sahip olabilmesi için, defalarca gerçekleşmiş olması gerekmektedir. K. Birket Smith, etnolojik ve psikiyatrik olaylar arasında yapılan benzetmeleri ayıplayarak, şöyle bir yorumda bulunmuştur; "kesinlikle ifade edebiliriz ki, çeşitli kültürel özellikleri psikanaliz açısından izah etmek için, Freud ve yandaşlarının, ilkel insanlar ve nevrozlular arasında bir paralellik

---

[28] Bronislaw Malinowski, ***İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı***, çev.: Hüseyin Portakal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1989, s.120.

[29] Reich, ***a.g.e.***, s.173.

[30] Malinowski, ***a.g.e.***, s.125.

[31] Claude Lévi-Strauss, ***The Elementary Structures of Kinship***, Beacon Press, Boston 1969, s.491.

kurma gayretleri, en basit etnolojik verilerle dahi ispatlanamayacak tarzda olan kendi faraziyelerine körü körüne inanmalarına dayanmaktadır."[32]

Ne antropolojiden, ne de hayvan primatlarla yapılan çalışmalardan tek bir erkek tarafından yönetilen 'aslî bir göçebe topluluğun' herhangi bir zamanda var olduğuna ilişkin hiçbir kanıt bulunamamıştır. Freud'un dayandığı ve maymun topluluklarının örgütlenmesine yönelik Darwin'in tezi, o zamandan bu zamana kulaktan dolma raporlara dayanmaktadır. Ayrıca yapılan araştırmalar, totemizmi benimseyen ilkel topluluklarda 'totemik yemek' gibi bir adetin varlığının çok zayıf bir ihtimal olduğunu ortaya koymuştur.[33]

İlkel dinler üzerine yapılan yorumların, temelinde yatan evrim kuramı, ilkel dinlerin oluşumunu destekleyecek yeterli kanıta sahip değildir. Freud ve onun etkilendiği antropoglar, hiç görmedikleri ilkellerin dünyasını nasıl anlayabilmişlerdir. Onların, ilkel din konusunda ortaya koydukları açıklamalar, ispatlanabilmesi imkansız genellemelerden ibarettir.[34]

Freud'un kuramını şekillendirirken yararlandığı kimi antropologların görüşlerine göre, monoteistik dinlerin başlangıcı politeizme dayanmaktadır. Ancak o dönenlerde bu fikirlerin savunulmasının yanında ilk Tanrı fikrinin totemizm veya başka bir kaynağının olmadığını; tam tersine ilk dinin monoteizmle başladığı fikrini savunanların varlığını da unutmamak gerekir. Özellikle P.W.Schmidt ve A.Lang bu fikrin savunucularıdır. Lang'a göre, ilk din yüce bir Tanrı inancına dayanır. Bu ilk insanlarla beraber doğmuş ve çağımıza kadar gelişmiştir. Batıl inançlar ve totemizm aslında monoteizmin unutulması veya çarpıtılmasıyla ortaya çıkmıştır. Lang, ilkel topluluklar üzerinde yaptığı araştırmalar neticesinde, bu toplulukların inançlarında

---

[32] Kaj Birket-Smith, ***The Paths of Culture : A General Ethnology***, çev.: Karin Fennow, University of Wisconsin Press, Madison 1965'den aktaran, Ritzen, ***a.g.e.***, s.249.

[33] Tom Clark, ***Psikanalizin Cazibesi***, çev: Nevzat Kıraç, Alkım Yayınları, Ankara 1992, s.98.

[34] Pritchard, ***a.g.e.***, s.128.

koruyucu ve kollayıcı tek bir Tanrı inancını çağrıştıran çeşitli motiflerin varlığından bahsetmektedir. Yaratıcı, her şeye gücü yeten ve her yerde var olan bir Tanrı kavramının en ilkel kabul edilen insanlar arasında dahi bulunduğunu belirtmektedir.[35] Benzer bir tezle antropolog Schimidt, dinin orijinalinin totemizm değil 'ilkel monoteizm' (primitive monotheism) olduğunu , tek bir kaynaktan yayıldığını ancak çeşitli süreçler sonunda dejenere olup farklılaştığını savunmaktadır.[36] Schmidt ve Lang'ın batı dünyasında başlatmış olduğu bu hareket, daha sonraları çeşitli arkeolojik veriler ışığında geliştirilmiş ve elde edilen veriler, dinin tek bir kaynaktan beslendiği, ancak zamanla dejenere olarak farklılaştığı fikrinin, daha fazla yankı bulur tarzda seslendirilmesine neden olmuştur.

Freud'un ilkellik kavramı üzerine bina ettiği teorileri, yaşadığı dönemde ne kadar eleştirilmiş olsa da o, bunları önemsemez bir tavırla karşılamıştır. Zira onun için değerli olan şey, öncüllerin ışığında sonuçlara ulaşmak değil, baştan tasarlanmış olan sonuçların desteklenmesi için gerekli olan malzemenin sağlanmasıdır.[37] Freud'un bu konu hakkında yaptığı çıkarımlarda, 'gerçek kavramının iki anlamlılığına dayanan' son ve ciddi bir zayıflık daha gizlidir. Kendi toplumsal sınıfından olan bir çok kimse gibi Freud da kapitalist toplumun en gelişmiş ve en yüksek toplum biçimi olduğu kanısındadır. Onlara göre, uygar toplum biçimi 'gerçek' sayılırken diğer toplumsal sistemlere, ya 'ilkel' ya da 'hayalci' olarak bakılmalıdır. Günümüzde bu görüşü, kendi propagandalarını yapmakla görevli olan uzmanlar ile politikacılardan ya da buna inanıyor gözükmek zorunda olanlardan başkası taşımamaktadır. Her gün daha fazla sayıda insan, kapitalizmin, bir çok

---

[35] Andrew Lang, ***Myth, Ritual and Religion***, Studio Editions, London 1995, ss.305-311. Ayrıca krş.: Mircea Eliade, ***Mitlerin Özellikleri***, çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993, ss.92-93.

[36] P.Wilhelm Schimidt, ***The Origin and Growth of Religion***, London 1931'den aktaran, Hans Küng, ***Freud and The Problem of God***, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979, s.69.

[37] Küng, ***a.g.e.***, s.40.

toplumsal biçimden biri olduğuna ve bu toplumsal yapının Orta Afrika'daki bir toplumsal yapıdan hiç de daha 'gerçek' olmadığına inanmaktadır.[38]

Freud'un her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Tanrı düşüncesinin kökeninin, insan varlığının çaresizliğinde ve bu çaresizliğe bir çözüm bulmak için her işte kendisine yardımcı bir baba, yerlere ve göklere egemen bir Tanrı inancında saklı olduğu iddiası,[39] bir çok kez tarihsel bir olasılık olarak yorumlanıp eleştirilmiş olsa da o, dinlerin oluşumunu, ısrarla baba kompleksi zemini üzerine getirip yerleştirilmektedir. Totem, artık Primel Baba'nın yerini doldurmanın ötesine geçtiğinde, kendisinden korkulan ve nefret edilen, tapınılan ve kıskanılan ilk baba, bizzat Tanrı modeline dönüştürülmüştür.[40] Freud'un bu benzeri şekilde, genel yargılarla ulaştığı sonuçların, (geri dönüş mitinde olduğu gibi) yaşadığı dönemde revaçta olan antropolojik verilerden etkilenmiş olabileceği, gözden uzak tutulmaması gereken bir realitedir.[41]

Freud adına benzer bir kurgulama, çocukluktan sıyrılıp yetişkinliğe geçen insan psikolojisi için de geçerlidir. "Yetişkin hale gelen insan, kendi artan kuvvetini anlar, karşı karşıya bulunduğu yaşamın bütün tehlikelerini bilir, iyice düşünüp taşındıktan sonra da kendini çocukluğundaki kadar güçsüz ve bir o kadar da çaresiz olarak görür. O, evrenin karşısında her zaman için sadece bir çocuktur. Ancak yetişkin, babasını çocukluktaki gibi yorumlamaz. Babasının da kendisi gibi olduğunu ve çeşitli konularda onun da aciz olabileceğini bilmektedir. Fakat küçükken yararlandığı o korumadan vazgeçmek istemez. Bununla birlikte babasının da ancak pek az güce sahip olduğunu, onun, önceden hayal ettiği pek üstün varlık olmadığını erken anlayarak, eskiden fazla değer verdiği babanın hayaline geri dönerek, onu gerçekte var olan bir Tanrı

---

[38] Erich Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.264.

[39] Erich Fromm, ***Psikanaliz ve Zen Budizmi***, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997, s.18.

[40] Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s. 105.

[41] Eliade, ***a.g.e.***, s.78.

haline dönüştürür."[42] Bu nedenle Tanrı inancı, psikolojik olarak yüceltilmiş bir baba imajından başka bir şey olmayacaktır.[43] Bu zorlamalı yorumun ciddi bir tutarlılığının olmadığını, Freud'un farklı bir çalışmasındaki şüphelerinden anlamaktayız; "Baba betisine yönelik çift anlamlılığın, Tanrı'yla olan ilişkisi fazlasıyla karmaşık bir durum içermesi" bu iki kavramın birbirlerine benzerliklerinin ortaya konulmasında, çekilen güçlükleri ifade etmektedir.[44] Ayrıca, Freud'un kurduğu varsayım, bir totem hayvanının varlığına dayanmakta, ilk babanın varlığı bundan çıkarılmaktadır. Bunun doğrulanabilmesi içinse, öncelikle totem hayvanının daha işin başında primel babayı simgelediğinin kanıtlanması gerekmektedir.[45] Freud'un, mitosları değerlendirirken indirgemeci bir yöntemle, bütün simge sistemini -çocukluk döneminin öğelerini taşıdığı- tek sesliliğiyle özdeşleştirmeye çalışması çağdaş araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve kullandığı bu tip kanıtlamaların, tarihsel bir argümanla desteklenmedikçe herhangi bir inandırıcılık içermediği savunulmuştur.[46]

Bunun yanında Freud'un baba imajı ile ilgili söylediklerinin, tüm dinler için kapsayıcı bir hüküm olması söz konusu olamaz. Sözgelişi İslam'da Allah'ın bir baba gibi tasavvur edilmesi mümkün değildir, yine Tanrı figürünü bir kişi gibi düşünmeyen, Budizm gibi bir çok dinin varlığı,[47] totemizmin farklı şekillerde gelişmiş varyasyonları olarak nitelenen günümüz dinlerinin açıklanmasını güçleştirmektedir.

Ayrıca, her ne kadar aynı kelime ile ifade edilmiş olsa da, Freud'un bahsettiği korku ile bir çok dinde var olan Tanrı korkusu arasında oldukça

---

[42] Freud, ***Psikanaliz Üzerine***, ss. 188-189.

[43] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.206.

[44] Sigmund Freud, ***Endişe***, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992, s.47.

[45] Reich, ***a.g.e.***, s.176.

[46] Joseph Campbell, ***İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri***, çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.73; Reich, ***a.g.e.***, s.176; krş.: Küng, ***a.g.e.***, s.67.

belirgin farklar söz konusudur. Kavram kargaşasına sebebiyet vermemek için bir analiz yapıldığında, Freud'un ileri sürdüğü korkunun temelinde yatan materyalin çaresizlik ve patolojik bozukluk olduğu,[48] oysa bir çok dinde Tanrıdan korkma teriminin, ona saygı duymak ve bağlılığını tazelemek anlamlarıyla paralellik içerdiği karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar korku ve acizliğin insanı daha üstün bir varlığa inanmaya zorladığı klasik teizmin kabul ettiği bir gerekçeyse de, dinin kaynağını patolojik bir korku ve çaresizlik duygularına bağlamak yersizdir.[49] Eğer dinin kaynağı Freud'un iddia ettiği gibi şu veya bu materyale karşı olan korku olsaydı, insan zihninin ilerlemesiyle, tabiat olaylarının mahiyetini anlayan, onları inceleyen ve bir kısmında değişiklikler yapan insanın, hükmettiği ya da sebeplerini çözümlediği tabiat karşısında, Tanrı fikrini bir kenara koyup ondan büsbütün uzaklaşması gerekirken, realite, tam tersine cereyan etmiş, Tanrı inancı dünya yüzeyinde gelişmiş ve gün geçtikçe insanlığın zihninde daha köklü bir yere sahip olmuştur. Ayrıca, yeryüzünde gelişen ve birbirinden alabildiğince farklılık içeren Tanrı tasavvurlarının veya (mutlak bir Tanrı kavramını içinde bulundurmayan) dini inanışların[50] bu denli geniş bir yelpazeye ve çeşitliliğe sahip olması, basitçe tabiata olan bağlılıkla ve ona karşı olan çaresizlik duygularıyla veya baba

---

[47] Mehmet S. Aydın, ***Din Felsefesi***, Selçuk Yayınları, Ankara 1996, s.217.

[48] Küng, ***a.g.e.***, s.48.

[49] Bedri Katipoğlu, ***Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din***, Özden Ofset, İzmir 1991, s.105.

[50] Genel anlamda değerlendirildiğinde Konfüçyanizm, Caynizm ve Budizm gibi çeşitli uzak doğu ve Hint dinlerinde, müşahhaslaştırılmış belirgin bir Tanrı tasavvuruna rastlanmadığı düşünülmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. G.Tümer, A.Küçük, ***Dinler Tarihi***, Ocak Yayınları, Ankara 1997, ss.108-191; Şinasi Gündüz, ***Din ve İnanç Sözlüğü***, Vadi Yayınları, Ankara 1988, s.77-222; Ekrem Sarıkçıoğlu, ***Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi***, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999, s.172. Fazlasıyla karmaşık sistemlere sahip olan bu özellikteki dinleri, farklı bir değerlendiriş tarzı sonucu, tam tersi bir tezle savunan araştırmacıların varlığından da bahsetmek mümkündür. Bkz.: Karen Armstrong, ***Tanrı'nın Tarihi***, çev.: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998, s.49., Ananda K. Coomaraswamy, ***Hinduizm ve Budizm***, çev.: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000, ss.23-24.

betisine karşı olan korku duygularıyla temellendirmeye çalışmak, mevcut "din" realitesini çok hafife almak anlamına gelmektedir.

Ayrıca, Freud'un nörotik suçluluk duyguları, korku ve çaresizlikle desteklemeye çalıştığı teorisi kendi içinde bir kısır döngüye sahiptir. O, gerçekliğini hiç bir zaman ispatlayamayacağımız bir şekilde, babalarını öldüren oğulların bir *'pişmanlık'* duygusuyla Tanrı kavramının temelini şekillendirdiklerini varsaymaktadır. Oysa pişmanlık duygusu insanda var olan erdemliliğin bir yansımasıdır. Freud'un kuramı içersinde değerlendirildiğinde, 'ahlaki bir yapıya sahip olmayan ilkel insanların', pişmanlık duygusunu hissetmeleri, savunulması güç bir durumdur. Dinler zor durumlarda, ruhsal temsiller sağlayarak zihnin yardımına koşmaktadırlar. Öyleyse din, kimilerinin inandığı gibi korkuların bir ürünü değil, tersine, korkuya karşı güvence sağlayan bir mekanizma niteliğindedir.[51] İlkel insanların ahlaki bir hayat tarzına sahip olmadıkları iddiası da doğrulanabilirlikten uzaktır. Onların da en az günümüz insanları kadar, belki daha da öte ahlaki değerlere sahip oldukları antropologların araştırmaları neticesinde bizlere ulaşmaktadır.[52]

Psikanalizin Freud'dan sonraki temsilcileri, Freud'un normal ve sağlıklı davranışları doğrudan ve yeterince incelememiş olduğu kanısındadırlar. Bu araştırıcılar, olağan insan davranışlarının, tümünü, kızgınlık, cinsel istek gibi içgüdüsel dürtüler ve bunların denetimindeki güçlüklerden kaynaklanan korkularla açıklamanın, yanıltıcı bir yaklaşım olduğu görüşündedirler. Onlara göre davranışlar, içgüdüsel dürtülerden başka nedenleri, örneğin bazı öğrenme süreçlerini de içermektedir. Dolayısıyla insan, içinde bulunduğu durumları, elinde olmayan nedenlerle değil, kendi seçimleri sonucu yaşamaktadır. Bu seçimler ise, yalnızca içgüdülerin zorlamasıyla değil, davranış araçlarının

[51] Pritchard, ***a.g.e.***, s.136.

[52] Pritchard, ***a.g.e.***, s.125. Ayrıca bkz.: Bronislaw Malinowski, ***İlkel Toplum***, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.57.

içgüdüden bağımsız olarak çevreyle ilişki kurması sonucu gelişmektedir.[53] Ayrıca korku, çaresizlik ve güçsüzlük gibi tecrübeler, insanı ancak geçici bir süre için dine yöneltebilirler. Din, eğer zihinsel olarak içten benimsenmemişse bu yönelmenin kalıcı olabilmesi mümkün değildir.[54]

Freud, Tanrıya inanışta, bireyin kendisini tümüyle korumasına alan baba betisine duyduğu özlemin bir saplantısını görmektedir. Bu saplantı yardım edilme ve kurtarılma arzusunun bir ifadesidir. Oysa insanoğlu kendi kendisini kurtaramasa bile en azından sadece çocuksu yanılsamalardan uyanıp kendi öz gücünü, aklını ve becerilerini kullanarak kendi kendisine yardım edebilir.[55] Freud'un çocukluk dönemiyle ilgili içine düştüğü bu saplantıyı eleştiren Fromm, şöyle bir açıklamada bulunmaktadır:

> Bu konuda yapılan başka bir hata, çocukluk dönemi yaşantılarına aşırı önem verilmesi nedeniyle, daha sonraki olayların gereken ilgiyi bulamayışlarıdır. Freud'a göre, bir insanın karakteri yedi veya sekiz yaşında tamamen oluşur. Bu yüzden de sonraki yaşlarda başından geçen olay ve yaşantılar önemsizdir. Deneyler böyle bir iddianın çok abartılmış olduğunu ortaya koymaktadır. Eğer çocuğu o yaşlarına kadar etkileyen öğeler, daha sonraki hayatında da değişmiyorsa, çocuğun karakterinin değişmeyeceği doğru olabilir. Ancak Freud'un bu varsayımı, bir çok durumda ortaya çıkan köklü değişikliklerin, yine öylesine köklü karakter değişmelerine yol açabileceğini hiç hesaba katmamaktadır.[56]

Freud'un çalışmaları, daha ilk dönemlerde tepkileri de beraberinde getirirken, ilgilendiği konu gereği mutlaka dikkate alması gerekli olan kimi

---

[53] Engin Geçtan, ***Psikanaliz ve Sonrası***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998, s.104.

[54] Hüseyin Peker, ***Din Psikolojisi***, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000, s.70.

[55] Fromm, ***Sigmund Freud'un Misyonu***, s.97.

[56] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, ss.139-140.

problemlere karşı tamamen duyarsız kaldığı, Jung tarafından dile getirilmektedir.[57] Bu sessizliğinin bizimle ilgili olan yanı "*var oluş*" problemine karşı olan duyarsızlığıdır. Freud'un insanlığın ilk '*var oluşuyla*' ilgili tüm problemlere karşı olan bu tepkisizliğini, yaşadığı dönemi kapsayan kısa bir tanımlamayla Fromm şu şekilde aktarmaktadır:

> "İlk '*var oluşun*' gündeme getirdiği sorunlara kulak veren, her şeyden daha önemli bir şey olarak üslenen ve bu soruya yalnız düşünceyle değil varlığının bütünlüğüyle bir yanıt bulmaya çalışan kimse *dinsel* bir kimsedir. Öbür yandan var oluş sorununa kulaklarını tıkayan, her insan ve her kültür dine karşıdır. Var oluş sorununa kulaklarını tıkayanlara yirminci yüzyılda yaşayan; bizlerden daha güzel bir örnek gösterilebilir mi?"[58]

Freud'a göre, üçüncü yaştan itibaren çocuk cinselliğe yönelik gözlemlenebilen bir merak geliştirir ve bu ilgi zamanla üç farklı yöne kanalize olur; ilk ihtimal, eğitim ve dinsel inançlar vasıtasıyla bilinç altına bastırılmasıdır. İkinci ihtimal, tümden bastırılamaması ve entelektüel gelişmenin yeterli olduğu durumlarda, bir kısmının düşünce sürecine dönüştürülebilmesidir. Son olarak ta, kişiyi yaratıcılığa yönelten bir meraka dönüşür ki, Freud bunu, ender görülen ve en güzel dönüşüm biçimi olarak nitelemiştir. Görüldüğü üzere Freud, konuya ilişkin açıklamalarını insan yaratıcılığında güdülenme faktörünün önemini vurgulamakla sınırlamıştır. Böylesine kapsamlı bir kuram ortaya koyan birisinin, var oluş problemiyle ilgili hiçbir şey söylememesi oldukça ilgi çekici bir noktadır.[59]

---

[57] Carl Gustav Jung, ***Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi,*** çev.: Engin Büyükinal, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.151.

[58] Fromm, ***Psikanaliz ve Zen Budizmi,*** s.37.

[59] Engin Geçtan, ***Varoluş ve Psikiyatri,*** Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.182.

Tüm Tanrı tasavvurlarında değişmeyen özellik, insanların yüce bir varlığa yönelişi ve ondan yardım dilemesidir. Din gibi evrensel bir olayın temelinde korku ve çaresizlikten ziyade karşılığı olan derin bir ihtiyaç yatmaktadır. Bu nedenle evrensel boyutlara ulaşan bir olayı ancak evrensel bir kaynağa dayandırarak açıklamak mümkündür. Her ne kadar materyalist düşünce, hakkında bilgi sahibi olmadığımız bir şeyin sevilmesinin mümkün olmadığını iddia etse de aslında ihtiyaç duyulmayan bir şeyin sevgi konusu olması mümkün değildir.[60]

Sonuç olarak, dinsel düşüncenin ve Tanrı kavramının kaynağı Freud'un öne sürdüğü gibi çeşitli kompleksler değil, insanın fıtratı ve doğuştan sahip olduğu aklıdır. Allah insanlara en büyük nimet olarak verdiği aklın yanında kendi varlığını tanımaları için bir çok imkan sağlamıştır. Başta insanlara verilen yetiler bu doğrultudadır. Gerekli materyali çevresinde bulup tanıyan insan, kendisinde var olan akıl cevheriyle yaratıcı Tanrı fikrine rahatlıkla ulaşabilir. Dolayısıyla Tanrı fikri, Freud'un zannettiği gibi bir hayal değil tam tersine inkar edilemez bir gerçektir ve aynı zamanda sadece insana has doğal bir kabiliyettir.[61] Kur'an-ı Kerimdeki şu ayet meselenin aydınlanması adına ufkumuzu açmaktadır; "Sen yüzünü Allah'ı birleyici olarak doğruca dine çevir: Allah'ın yaratma kanununa (uygun olan dine dön) ki, insanları ona göre yaratmıştır. Allah'ın yaratması değiştirilemez. İşte doğru din odur. Fakat insanların çoğu bilmezler."[62]

---

[60] Katipoğlu, ***a.g.e.***, s.59.

[61] Katipoğlu, ***a.g.e.***, ss. 60-61.

[62] Kur'ân, Rum (30): 30.

2- Tabu Kavramının Tanrı Kavramından Önceliği

Bir Polenezya teriminden türetilen tabu; çekinilmesi, uzak durulması gereken kutsal ve tehlikeli şey anlamlarına gelmektedir. Genellikle yasaklamaya ilişkin bir anlam içermektedir. Tabu nesnelerinin kutsal ya da tehlikeli karakteri nedeniyle, tabu sayılan herhangi bir şeye özel bir takım hazırlıklar yapılmadan dokunmak, onunla ilişkiye geçmek son derece tehlikeli sayılmaktadır. Zira bu kurala riayet edilmediği taktirde ilgili nesne veya varlıkta bulunan tehlikeli gücün, temas kuran kişiye geçeceği ve ona zarar vereceği düşünülmüştür.[63] Freud'a göre tabu, "kutsal", "ilahi", "esrarengiz", "yasak" ve benzeri anlamlara gelmektedir.[64] Kendisine yaklaşılması imkansız olan kurallar bütünü olarak da tanımlanabilir. İlkel olarak adlandırılan insanların hayatlarında şu anda bizlere çok sıradan gelen pek çok şey tabu olarak kabul edilmektedir.

Tabu kelimesi ister bir insan, yer, şey, ister geçici bir durum olsun, bu kelime, gizemin aracı veya kaynağı olan her şeyi gösterir. Ayrıca aynı özellikten kaynaklanan yasaklar da bu kavramın kapsamı içine girer. "Kutsal" ve "sıradanın üstünde" olduğu kadar, tehlikeli ve kirli anlamlarına da sahiptir.[65] Hakkında bilgi sahibi olunamayan veya herhangi bir sebepten dolayı ürkütücü gelen her şey tabu olma ihtimalini içinde taşır. Tabular kalıcı veya geçici olabilirler. Kalıcılar arasında rahiplere ve şeflere olduğu kadar ölü insanlara ve onlara ait şeylere bağlı olanlar da sayılabilir. Geçici tabular ise savaş öncesi ve sonrasında savaşçılara, ya da balıkçılık veya avcılık gibi özel etkinliklere bağlanabilirler. Genel bir tabu ait olduğu bölgenin tamamı için etkili olabilir ve yıllarca sürebilir.[66] Kimi şeylerin tehlikeli ve esrarengiz güçleri olduğuna dayalı olan tabu inancına göre, onu ihlal eden veya onunla maddi temasa geçen

---

[63] Gündüz, *a.g.e.*, s.356.

[64] Freud, *Totem ve Tabu*, s. 73.

[65] Freud, *a.g.e.*, s. 77.

[66] Freud, *a.g.e.*s. 76.

kimselere etkide bulunur. Tabu yaptırımlarının sonu, ölümle sonuçlanmalara kadar gidebilir.

İnsanlığın gelişim sürecinde, ilk dönemlerin bir ürünü olan Tanrı tasavvuru, Freud'a göre, insanın kendi dışındaki doğa güçlerine ve kendi içindeki güçlere karşı çaresizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemlerde iç ve dış güçlere karşı kendilerini korumayı beceremeyen insanlar, bunları bazı karşı güçlerle dengelemeye çalışmışlardır. Yani akıl aracılığı ile kavranamayan güçlere hakim olmayı sağlayacak ya da onları bastırmaya yarayacak bir takım yöntemler ve mekanizmalar geliştirmişlerdir. Freud, bunların kaynağının Tanrı kavramından önde bir konumda yer alan, tabu kavramının benimsenmesiyle başladığı görüşündedir.

Tabu yasakların kaynağı kesin olarak bilinmemekle birlikte Freud, kendine özgü yorumlarıyla bunu tespit etmeye çalışmıştır. Freud'a göre tabular, en eski hukuk kurallarıdır. Tanrı kavramı henüz var olmadan önce ortaya çıkmışlardır ve ilk ceza veya hukuk sistemi olarak değerlendirilebilirler.[67] İlkeller tabu yasaklarının nedenleri konusunda herhangi bir şey bilmezler, sorgulamadan bu kurallara uyarlar ve bunların ihlal edilmesi halinde şiddetle cezalandırılacaklarına inanırlar. Yasaklar daha çok toplumsal hayata yönelik olan sınırlamalardır. Kimi zamansa sadece törensel özellikler taşımaktadırlar. Freud, tabuların bizler için çok fazla uzak olmadığını ve bizler için geçerli olan ahlaki ve geleneksel yasakların da, bu ilkel tabularla aynı temel ilişkiye sahip olabileceğini ve tabuların açıklanmasının, kendi zorunluluklarımıza ve bunların kökenlerine ışık tutabileceği görüşündedir.[68]

Tabunun temeli, bilinç dışında güçlü bir eğilime dayanan "yasak" bir eylemdir. Bir tabunun ihlalinin "vazgeçişle" (başka bir materyalden vazgeçmekle) düzeltilebilmesi gerçeği, tabuya uymanın temelinde vazgeçmenin

---

[67] Sigmund Freud, ***Freud ve Psikanaliz***, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974, s.66.

[68] Freud, ***Totem ve Tabu***, s. 76-78.

var olduğunu göstermektedir.[69] Bir şeyin yasaklanması ve bu yasağın akabinde vazgeçmenin zorunlu olması, Freud'a göre, tabunun temelinde yer alan bir kuraldır. Buradan hareketle O, ileride Tanrıyı sadece yasaklar koyan ve bu yasaklara insanların uymasını bekleyen (vazgeçiş) bir konuma yerleştirecektir.

Başlangıçta ihlal edilen tabunun cezasını yine içsel bir bütünlük içerisinde tabu sisteminin kendisi vermektedir. Sonraki evrelerde ise tabu ile birleşen Tanrı ve ruh kavramları ortaya çıkmış, cezanın otomatik olarak ilahi bir güç tarafından verildiği düşünülmeye başlanmıştır. Başka bir yaklaşım tarzıysa, kavramın ileri düzeyde evrimleşmesinin bir sonucu olarak, davranışlarıyla toplumsal hayatı tehdit eden suçların karşılığını yine toplumun kendisi vermiştir.[70] Bu şekilde bir değerlendirme tarzıyla insanlığın en eski ceza sistemi tabuya bağlanmaya çalışılmıştır.

Feud'un tabu konusunda yaptığı çalışmalarla, ulaşmak istediği sonuç, sadece ilkel insanların tabu kavramına nasıl bir değer verdiğini ve tabu kavramının kaynağının ne olduğunun bulunması değil, ilkellerin bu inançlarının kendilerine has olmadığını, günümüz insanlarının da benzer tabulara sahip olduğunu ortaya koymaktır. Freud, günümüz insanının farklı şekillerde inandığı Tanrı tasavvurlarının, ahlaki ve kültürel bir takım yasakların, ilkellerin tabu kavramıyla olan ilişkilerinde olduğu gibi, bizi bağımlı kıldığını ispatlama gayreti içindedir.

Freud, tabu kavramı hakkındaki genel yargılardan ulaştığı kesin sonuçların bir değerlendirmesini yaparken, bu kavramın oldukça karmaşık, kafa karıştırıcı ve bulanık olduğundan bahsetmekte ve kökenleri konusunda elinde kesin bir delilin mevcut olmadığını itiraf etmektedir.[71] Ancak Freud'un, dinin ve

---

[69] Freud, *a.g.e.*, s. 87.

[70] Freud, *a.g.e.*, s. 75.

[71] Freud, *a.g.e.*, s. 76. Tarihsel alt yapısı dikkate alınarak bu konunun daha geniş bir değerlendirmesi için bkz.: Philippe Borgeaud, ***Karşılaşma Karşılaştırma: Dinler Tarihi Araştırmaları***, çev.: Mehmet Emin Özcan, Dost Kitabevi, Ankara 1999, ss. 41-44.

Tanrı düşüncesinin ilk şeklini dayandırmak istediği kaynak açısından başka herhangi bir veriye sahip olamaması, zorunlu olarak onu bu tür bir temellendirme yoluna sürüklemiştir. Tanrı ve onun koyduğu yasaklarla ilişkilendirmeye çalıştığı tabu kavramının, aralarındaki belirgin farklılıkları inkar edememiş ve tabu yasaklarının dinî ve ahlaki yasaklardan farklı olduğunu, ilahi bir kaynağa dayanmadığını, ancak tabuların egemenliği altındaki insanlar için bunların, kayıtsız şartsız itaat edilmesi gereken gerçekler olduğunu, genel olarak tabuların Tanrılardan ve Tanrı inancından daha eski dönemlere ait olduğunu, kısa yoldan bir kabullenmeyle geçiştirmeye çalışmıştır.[72] Öncelikle kaynak konusunda ortaya çıkan belirsizlik, bu iki farklı yasak kavramının arasındaki uçurumu derinleştirmektedir. Tabu yasaklarının kaynağının belirli olmamasının itiraf edilmesine karşın, ilahi yasakların kaynağı, kabul edilsin veya edilmesin, bilinmektedir, bunun da ötesinde bir çok dinde yazılı, metinlerle tespit edilmiş durumdadır.

Daha sonraları şekillenen ve ilahi bir kaynağı olan kurallar bütünüyle, tabu yasaklarının kıyaslanması yapıldığında, birbiriyle hiç ilişkisi olmayan iki fenomen karşımıza çıkmaktadır. Tabu yasaklarındaki başı boşluk, düzensizlik ve amaçsızlık, zamanla bunların düzenli ve amaçlı kurallar bütünü haline dönüşmesi ve Tanrı'nın emirleri olarak benimsenmesi, bire bir karşılaştırmayı güçleştirmektedir.[73] Yasakların mahiyeti bir sorgulamaya tabi tutulduğunda, Freud için tabu yasakları, bilinç altının farkında bile olmadığımız zorlanımlarına karşı oluşturulan bir engellemedir. Oysa Tanrı'nın yasakları, insanların menfaati doğrultusunda şekillenmiştir ve hayali-farazi sebeplerden kaynaklanmamaktadır.

İlkeller açısından bakıldığında korku ve çaresizliği ifade eden bu kurallar, bir teist için hiç bir anlamı olmayan boş çabalardan ibarettir. Çünkü

---

[72] Bkz. Freud, *a.g.e.*, s. 73.

[73] Paul Ricoeur, ***Freud and Philosophy***, ing. çev.: Denis Savage, Yale Universty Press, New Haven and London 1970, s.243.

teist'in sahip olduğu Tanrı kavramı ve kendisinden uyması istenilen kurallar bütünü, öncelikle aşkın olan bir amaç ve pratikte belirgin bir fayda içermektedir. Henüz nereden geldiği dahi belirlenememiş tabu yasakları ise insanları zorlamakta, yaşamı çekilmez bir yük haline getirmektedir. Her atılan adımın bir yaptırımı ve günlük yaşamın bir çok zorluğu mevcuttur. Oysa ilahi kaynaklı kurallar insan hayatını bu denli sıkıştırmamakta, muhataplarının dünyada yaşadıklarından lezzet alabilmelerini kolaylaştırmaktadır.[74] Bu noktada bu iki fenomenin, benzerlikleri sadece, 'kural' olarak tanımlanmış olmasıyla sınırlıdır. İkisinin de yasa olması ve insanlara bir şeyleri dikte etmesi, aralarındaki ortak yöndür. Ancak bunun ötesinde, yukarıdaki zorluklar göz önünde bulundurulduğunda, birbirinin ne kaynağı olma ne de, ulaşmak istedikleri amaç açısında benzerliklerini keşfedebilmek mümkün gözükmektedir. Ayrıca tabu yasakları toplumda bir karışıklık ve karmaşa doğurmasına karşın, ilahi kaynaklara dayalı bir toplum düzeni tam tersi bir sonuçla karşımıza çıkmakta ve bireyler arasında sağlıklı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlamaktadır.

Her ne kadar, Freud, Wundt'un dilinden tabunun gerçek kaynaklarının ayrıcalıklı sınıfın çıkarlarından çok daha derinlerde yattığını belirtse de[75] ağırlıklı olarak tabu kavramının içeriğinin ve kaynağının aksi bir iddia ile savunulabilmesi muhtemel gözükmektedir. Zira birkaç istisna dışında belirgin tabuların toplumun üst kesiminin kollanıp gözetilmesi amacına yönelik olması, kaynağı konusunda farklı bir alternatif olan, güçlü ve lider sınıfın ayrıcalıklarını koruma amaçlı bir kanun sistemi oluşturdukları ve dolayısıyla toplum içersinde gücü elinde bulundurmayı amaçlayan belirli bir zümrenin, baskıcı ve

---

[74] Bu karşılaştırmayı tüm dinleri ve dinî ritüelleri dikkate alarak bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, bazı güçlüklerle karşılaşmamız muhtemeldir. Ancak daha özelde İslam dini ve ibadetlerini dikkate aldığımızda savunulması daha kolay bir saha karşımıza çıkmaktadır. Dinde yasaklanmadığı halde kendini dünya güzelliklerinden soyutlayanlar, konunun kapsamı dışındadır.

[75] Freud, ***a.g.e.***, s.79.

emperyalist amaçları doğrultusunda kullandığı bir materyal olduğu düşüncesini gündeme getirmektedir.

Ayrıca, dinî bir çok fenomen arasında yasağın işgal ettiği alanı sorgulamaya tabi tuttuğumuzda, inancın çok boyutluluğu içersinde söz konusu olan yasağın geniş bir alan işgal etmediği anlaşılmaktadır. Tanrı kavramı geniş hatlarıyla kabul edildiğinde o, sadece yasaklar koyan başka hiçbir fonksiyonu olmayan bir konumda değildir. Onda yasak koymanın dışında daha bir çok özelliğin de var olduğundan bahsedilebilir. Tanrı, insanın ve evreni var kılan, lütfeden, iyilik yapan, sevgi veren ve daha bir çok özelliği içinde barındıran bir gerçekliktir.

3- İlkeller, Nevrotikler ve Teistler

İlkellerin uyguladığı şekli ile tabu yasakları ve saplantı nevrozu arasında sıkı bir benzerliğin olduğunu savunan Freud, *Totem ve Tabu*'nun ikinci bölümünde bu benzerliği kanıtlayabilmek için karşılaştırmalı örnekler ortaya koymaya çalışmaktadır. İhlal ettiği bir tabu yüzünden şiddetle cezalandırılacağına inanan insanın hissettiği korku ile, nevrotiklerin kendileri için yasakladıkları herhangi bir işi gerçekleştirmeden önce içinde bulundukları ruh halinin birbirine benzer, hatta kaynağının ortak olduğunu ileri sürmekte, bu benzerliğin alt yapısının da şiddetli korku ve suçluluk duygusuna dayandığını savunmaktadır.

Freud, birbirine benzer olarak gördüğü pek çok farklı tabudan ve nevrotik eylemden bahsetmektedir. Bunların arasında isim tabuları, yönetici (şef) tabuları, çeşitli güncel eşyalar ile ilgili tabular en başta gelenlerindendir.[76]

---

[76] İlkeller ve nevrotikler arasındaki ilişkinin farklı bir açıdan yorumu için bkz.: Oswald Schwarz, ***Cinsiyet Psikolojisi***, çev.: Halis Özgü, Özgü Yayınevi, İstanbul 1971, ss.10-20.

Freud'a göre, "nevrotiklerin saplantılı yasaklarıyla, tabular arasındaki en açık ve çarpıcı nokta bu yasakların aynı ölçüde güdüden yoksun ve köken açısında benzerlikler göstermeleridir. Zaman açısından tespit edilemeyen bir noktada ortaya çıktıktan sonra, karşı konulmaz bir korkuyla birlikte varlıklarını ısrarla sürdürürler. Harici bir ceza tehdidine ihtiyaç duyulmaz, zira ihlalinin dayanılmaz bir felakete yol açacağı içsel bir eminlik, bir ahlak inancı vardır."[77]

İddiaya göre, tabular, saplantılı nevrozlar ve dinî uygulamalar arasındaki bazı ortak noktaları şu şekilde özetleyebiliriz:

1-Yasakların tespit edilebilir bir güdüden yoksun olması.

2-Bir iç zorunlulukla sürdürülmeleri.

3-Kolayca yer değiştirilebilir olmaları ve yasak nesneden başka bir nesneye geçebilmeleri.

4-Törensel eylemlerin yapılmasını gerektirmeleri.[78]

Bu benzerlikler ışığında Freud'a göre, "saplantı nevrozunu, bir dinin oluşumunun patolojik karşılığı olarak değerlendirip, nevrozu bireysel bir din, dini ise evrensel bir saplantı nevrozu olarak tanımlayabiliriz. En temel benzerlik, altta yatan yapısal içgüdülerin baskı altına alınması; en temel fark ise, nevrozların köken açısından sadece cinsel olmasına karşılık, dinin kökeninde, bencillik içeren içgüdülerin de var olmasıdır."[79]

---

[77] Freud, *a.g.e.*, s. 84.

[78] Freud, *a.g.e.*, s. 84. Freud burada dörtlü bir sınıflandırmaya tabi tuttuğu benzerlikleri bir sonraki adımda, Tanrı inancına yansıtarak çeşitli örneklerle değerlendirmeye çalışacaktır. Zaten bu konuda ulaşılmak istenen amaç her ne şekilde olursa olsun tüm Tanrı tasavvurlarının, tıpkı ilkel dönemlerde olduğu gibi, insan zihninin bir ürünü olduğu sonucudur.

[79] Sigmund Freud, ***Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.42. *Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nde, XIV. ciltte (Dinin Kökenleri), 33-43. sayfalar arasındadır.

Freud'un nevrotikler üzerine yaptığı incelemelerde, Tanrının babaya benzer olduğunu, Tanrıyla kişisel ilişkilerinin babasıyla olan ilişkilerine bağlı olduğunu, bu ilişkinin seyriyle şekillendiğini ve temelde Tanrının yüceltilmiş bir baba imajından başka bir şey olmadığını ortaya koymaya çalışmıştır.[80] Ancak asıl ulaşmak istediği sonuç bununla sınırlı değildir. Tanrı kavramının kökenlerine ve çıkış noktasına daha derinlerde bir dayanak bulma gayreti, Freud'un ortak bir takım dinî ritüelleri ve Tanrı inancını kullanarak, bu benzerliğin bir adım daha ilerisine geçme çabasıyla açıklanabilir. Freud'a göre, Tanrı inancı bir nevroz niteliğindedir. Nevrotik davranışlar ve dinî ibadetler arasında benzerlikler olduğu tezinden hareketle, ibadetlerin birer saplantı nevrozu olduğunu iddia etmiştir. Böylece Freud evrensel nevroz dediği din ve Tanrı inancının ferde özel bir yönünü ortaya koymaya çalışır. Bu iddianın mantığını da şu şekilde açıklar; Tanrı inancına sahip birisi de, nevrotikler de akla aykırı şeylere inanırlar, mantıksız ritüeller gerçekleştirirler, dolayısıyla aralarında bir bağlantı olmalıdır. Ancak bu konuda Freud'un tamamen karşısında yer alan Jung, nevrozların genel sebebinin tartışmasız olarak psikolojik gerekçelere dayandığını belirtmektedir.[81] Ayrıca çeşitli dinî ritüellerin mantıksız olduğunu iddia etmek de tamamen yanlıştır. Zira hangi dinde olursa olsun dinî ibadetlerin belirli bir mantığı ve amacı söz konusudur. Sözgelişi İslam dininde ibadet, kulluğu ve otoriteye bağlılığı simgelemekte, bahşedilmiş olan nimetlere karşı şükran duygularını ifade etmektedir.

Saplantı nevrozu olan kişi, kendisini belirli bir işi belirli bir şekilde yapmak zorunda hisseder. Yapılan işin dışarıdan bakıldığı zaman hiç bir anlamı yoktur ve kişinin kendisi de bunun farkındadır. Ancak yapmak zorunda olduğu bu işi gerçekleştirmediği taktirde yoğun bir iç sıkıntı yaşar, fakat bu davranışları terk edemez. Bu sebepten Freud, saplantı nevrozuna '*kutsal eylem*' (*sacred act*) damgasını vurmuş ve nevrozu "özel ferdî bir dinî sistem" şeklinde

---

[80] Freud, ***Totem ve Tabu***, s. 212.

tanımlamıştır. Freud'un verdiği örneklerdeki nevrotik davranışlar günlük işlerdeki küçük ayrıntılardan ibarettir. Elbise giyiminden, yataktaki düzene kadar bir çok günlük işte gözlemlenebilir. Freud, salt formalite izlenimi veren ve bize oldukça anlamsız gibi gözüken bu davranışların şuur altında birer anlamı olduğunu ve kişilik için önemli görevler icra ettiğini savunur. Bu davranışlar geçmişte yaşanan bazı tecrübelerden ve bilinçaltının çeşitli zorlanımlarından kaynaklanmaktadır.[82]

Freud, saplantılı nevrozlar ve Tanrı inancına bağlı olarak gelişen dinî ibadetlerin aralarında benzerliklerinin yanında farklılıklarında olduğuna değindikten sonra, bu farklılıkları göz önüne alarak bir değerlendirme yapması beklenirken, "işte bu sebeple saplantılı bir nevroz, kişisel bir dinin yarı komik, yarı trajik bir karikatürüne karşılık gelir. Ama psikanalitik inceleme tekniğinin yardımıyla saplantılı eylemin gerçek anlamı kavrandığı zaman nevrotik ve dinî törenler arasında ki farklar ortadan kalkar. Böyle bir inceleme sırasında saplantılı eylemlerin aptalca ve anlamsız görünümü izah edilebilir ve bu kılığa bürünmelerinin nedeni açıklık kazanır."[83] diyerek kendi iddiaları yönünde bir sonuç çıkarma yoluna gitmiştir. Freud'un burada, indirgemeci yaklaşım tarzıyla, tüm zorluklarına rağmen bu iki olguyu birbirlerine yaklaştırmaya ve aralarındaki farklardan olabildiğince uzak durmaya çalıştığı gözlemlenmektedir.

Freud, gerek dinî ibadetlerin gerekse Tanrı inancının fertlerde onun anlam ve önemini bilmeden bilinçsizce gerçekleştirildiklerini ya da bilinçlerinde bunların yerine geçen başka güdülerle temsil edildiklerini söyler. Ona göre, tüm inananlar kendilerini Tanrı inancına veya ibadete iten motivasyonların farkında değildirler.[84] Ancak dinî tecrübenin ve Tanrı inancının bu derece amaçsızca

---

[81] Carl Gustav Jung, ***Din ve Psikoloji***, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y., s.24.

[82] Freud, ***Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar***, s.34.

[83] Freud, ***a.g.e.***, ss.35-36.

[84] Freud, ***a.g.e.***, s.38

yorumlanması, başta insan psikolojisi açısından bakıldığında oldukça zor savunulacak bir yaklaşımdır. Zira Tanrı inancı insan psikolojisindeki çalkantıları dengeleyen bir konuma sahiptir. Aynı şekilde dinî ibadetler, sevgi ve şükran duygularını ifade ederek, Tanrı ve insan arasında yapıcı bir bağ kurulmasını temin eder.

Kısaca, Freud'un saplantı nevrozu ve dinî ibadetler arasında var olduğunu iddia ettiği benzerliklere göz atarak, aralarındaki farklılıkların neler olduğunu tespit edebiliriz:

İlk olarak, her ikisinin de ihmal edilmeleri halinde kişide vicdan azabına sebep olduğu ve bu ortak vicdan azabına sebep olan itici gücün aynı kaynaktan beslendiği savunulmaktadır.

Dindar kimsenin ibadetini ihmal etmesi halinde duyduğu hissi, sadece vicdan azabı olarak nitelemek ya da bunu saplantılı davranışlarla bağdaştırmak pek gerçekçi olmasa gerektir. Eğer insan kendisini bir şey yapması gerektiğine inandırmış ise bu şey ne olursa olsun onu yapmadığı veya yapamadığı taktirde mutlaka bir huzursuzluk duyacaktır. Günlük hayatımızda da pek çok örnekte, bu iç çatışma halini ve vicdan azabı yaşanmakta ve bunun için bir saplantıya sahip olmaya da gerek kalmamaktadır. En basitinden, söz verdiğimiz bir randevuya zamanında ulaşamamış olmamız bizde bir iç sıkıntının gündeme gelmesine sebep olacaktır. Bu ve benzeri pek çok durumun, her iki konumdaki vicdani rahatsızlıktan farklı bir statüye tabi olması gereklidir. Ayrıca söz konusu benzerliği temelinden sarsan başka bir gerçek ise, Tanrıya varlığına hiçbir kuşku duymadan inandığını söyleyen, ancak zorunluluğunu bildiği halde ibadetleri yerine getirmeyen ve herhangi bir şekilde vicdan azabı duymayan bir çok insanın mevcudiyetidir.

Saplantı nevrozu ve dinî ibadetler arasında var olduğunu iddia edilen ikinci benzerlik, gerçekleştirildikleri anda kişinin tüm diğer faaliyetlerden soyutlanması ve bunun her iki fenomen arasında ortak olmasıdır.

Freud, saplantılı davranışlarda bulunanların, kendilerini etraflarından soyutladıklarını, araya girilmesinden ve rahatsız edilmekten pek hoşlanmadıklarını, dinî seremonilerde de benzen bir durumun söz konusu olduğunu belirtir. Çeşitli dinsel ritüellerde benzer durumlarla karşılaşmak mümkündür. Asketik yaşantıyı esas alan dinlerde ve bazı dinî ibadetlerde, dünyadan soyutlanmak, Tanrıyla yakınlaşmanın bir gereğidir. Ancak, bu benzerliği tüm dinî ibadetleri kapsayıcı olarak ifade etmek yanlıştır. Örneğin, İslam dininde, toplu halde ibadet, ferdi ibadetlerden daha makbul sayılmaktadır. Ayrıca, toplumsal bir çok faaliyetin birer ibadet sayılması ve din mensuplarının iştirakleriyle gerçekleştirilmeleri, birkaç istisna dışında, çevre ile soyutlanmayı gerekli kılmamaktadır. İlahi kaynaklı bir çok dinde dünyadan bütünüyle kopmak ve çevreden gelen uyaranlara fiziksel olarak benliğini kapatmak, Freud'un tezini destekler mahiyette bir olgu olarak karşımıza çıkmamaktadır.

Nevrozlu hastaların gerçekleştirdikleri eylemler belirgin bir zorlamanın ürünüdür. Vazgeçmeleri veya zorlamadan kurtulup eylemi gerçekleştirmemeleri çoğunlukla imkansız gözükmektedir.[85] Oysa Tanrı inancı ve bundan kaynaklanan ibadetler zorlama ve baskı içermemektedir. Fertler hiç bir baskı olmadan Tanrıya inanırlar ve bir zorlama olmadan ibadetlerini gerçekleştirirler. Ayrıca ibadet ve nevroz arasındaki en önemli ayrımlardan birsi, ibadetin insana özgürlük ve tatmin kazandırmasına karşın, nevrozda böyle bir özelliğin bulunmamasıdır.[86]

Freud'un bu konuda ifade etmek istediği ana fikir, kısaca şöyledir; "Din bir evrensel saplantı nevrozudur ve nevroz da özel bir dinî sistemdir. Çünkü iki fenomen arasında bunların tabiatlarının aynı olduğunu gösteren benzerlikler vardır." Oysa, benzerlik ve aynılığı birbirine karıştırmamak gerekmektedir. Kaldı ki, iki fenomen arasında temel farklılıklar olduğunu belirten de bizzat Freud'un kendisidir. İnsanlığın ortak bir fenomeni olan, geleneksel,

---

[85] Katipoğlu, *a.g.e.*, s. 72.

antropolojik, sosyal, ahlaki, akli vb. yönleri bulunan dinin, bu boyutlarını kapsayan bir değerlendirme yapmak yerine, Freud'un yaptığı gibi, pek çok temeli ve dinamikleri bulunan dini, sadece psikolojik bir değerlendirme ile güdülerin bastırılmasından kaynaklanan bir fenomen olarak izah etmek sosyal bilimlerde ortak bir problem olan indirgemeci (reductionist) yaklaşımın bir neticesi olsa gerektir.[87]

Tamamıyla duygusal, içindeki çatışmalara mağlup olmuş, tüm dünyasını güvensizlik üzerine kurmuş, geçmiş menfi hayat tecrübelerinden dolayı önemsiz şeyleri büyüterek, psikolojik rahatsızlıklara dönüştüren paranoyak bir tip özelinden, genel kurallar çıkararak bu emarelerin dinin fenomenleriyle ortak bir psikolojik süreç paylaştığını iddia etmek epeyce güç olsa gerektir. Oysa Freud, gözlemlerini daha ön yargısız bir şekilde yorumlayabilseydi, kabul edilmesi mümkün olan şu iddiada bulunabilirdi; dindarlar arasında da dinin bazı kural ve müeyyidelerine saplanıp kalanların var olduğunu, bunların nevrotik davranışlar geliştirdiklerini, Tanrı'nın cezalandırıcı yönünü fazlaca ve bilinçsizce vurgulayan bir eğilime maruz kalan birisinin, belki Tanrı tarafından günah bile sayılamayacak küçük bir hatasının kendisini cehennem ateşine sürükleyeceğine inanarak tüm ruh dünyasını alt üst eden bir hafakanın içinde kalacağını ve bunun da bazı saplantılı davranışlara yol açabileceğini söyleyebilirdi.[88]

Ayrıca Freud'un yaptığı bu benzetme kabul edilecek olursa, dünyadaki milyonlarca din mensubuna ruh ve sinir hastası gözüyle bakmamız gerekecektir

---

[86] Erich Fromm, ***Psikanaliz ve Din***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, s.59.

[87] Ali Köse, ***Freud ve Din***, (yayımlanmamış çalışma), İstanbul, s.59; Necip Taylan, ***Düşünce Tarihinde: Tanrı Sorunu***, Şehir Yayınları, İstanbul 2000, s.185. Nevrozların, sadece patolojik bozukluklar sonucu, hasta bireylerde gözlemlenebileceği hakkında çeşitli tartışmalar için bkz. Karen Horney, ***Nevrozlar ve İnsan Gelişimi***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara 1996, ss. 39-66; Erich Fromm, ***Kendini Savunan İnsan***, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.57.

[88] Köse, ***a.g.e.***, s.60.

ki,[89] bu kabullenilmesi güç bir sonuçtur. Günümüzde insanlığın dine karşı olan susamışlığı ve bitmek tükenmek bilmeyen bir arayış içinde olması, Freud'un bu benzetmesinin ve vardığı sonucun ne kadar yanlış olduğunu daha net ortaya koymaktadır.

Yine oldukça ilgi çekici bir nokta ise, Freud'un, bu konu için kullandığı deneklerin sayısı ve niteliğidir. Teorisini desteklemek için kullandığı birkaç sınırlı denekten en önemlisi, *Hans* ismindeki küçük bir çocuktur. Kullanılan deneklerle ilgili yapılan itirazların başta geleni, küçük Hans'ın normal bir çocuk değil, nevroz'a eğilimli, sosyal bozukluğa uğramış biri olduğu ve bu araştırmada varılan sonuçların sadece ona uygulanabileceği, normal çocuklara uygulanamayacağı yolundadır.[90] Bunun gibi çok iddialı bir teoriyi temellendirirken, hele bu verileri din gibi insanlık tarihinin en önemli fenomenlerinden birisinin aleyhinde kullanırken, daha fazla vakıadan bahsetmesi, nevrotik davranışların tabiat itibariyle dinî seremonilerle benzer süreçler içerdiğini, dolayısıyla dinin de bir nevroz olduğunu iddia edebilmek için en azından, dindar kişilerin ibadetler ile ilgili davranışlarının gözlemlenmiş olması gerekmektedir.[91]

4- Oedipus Kompleksi ve Tanrı Anlayışı

Freud'un dinî tecrübeyi yorumlayışında baba merkezde yer aldığı için oedipus kompleksi teorisi onun, Tanrı inancı hakkında ileri süreceği iddiaların temelinde yer almaktadır. Kısaca bu teoriye göre, erkek çocuk, 3-5 yaşlarında şuursuz olarak karşı cinsten olan ebeveyne sahip olma, aynı cinsten olan

---

[89] Katipoğlu, ***a.g.e.***, s.71.

[90] Helen Block Lewis, ***Freud and Modern Psychology***, Plenum Press, New York and London t.y., s.36-37. Freud'un, küçük Hans üzerine yaptığı araştırması için bkz.: Sigmund Freud, ***Psikanaliz ve Uygulama***, çev.:Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul 1997.

ebeveyni yok etme kompleksi içindedir. [92] Annesine karşı cinsel arzular duyan erkek çocuk, babasını rakip olarak görür ve onu öldürmek ister, ancak babasının güçlü olduğunu, bu isteğini gerçekleştiremeyeceğini anlayınca bu defa olaydan haberdar olduğunu zannettiği babasının kendisine misillemede bulunacağını düşünür ve iğdiş edilme korkusu yaşar. Bu korku o kadar güçlenir ki çocuk bu defa tam tersine hareket ederek babayı yok etme yerine mümkün olduğu kadar onun gibi olma, onunla özdeşleşme yolunu tercih eder. Freud'a göre bu kompleks evrenseldir, kültür farkı gözetmez. Dinin, ahlakın, toplumun ve sanatın, başlangıcının oedipus kompleksine dayandığı konusunda oldukça iddialı ve ısrarcı bir tavrı vardır.[93]

Freud, oedipus kompleks teorisini, eski Yunan mitolojisindeki bir mitosa dayandırmaktadır. Mit kısaca şu şekildedir:

Thebai Hükümdarı Laios'un bir oğlu olur. Henüz doğumundan önce kahinler bu çocuğun büyümesi halinde babasının hayatına ve tahtına kast edeceğini söylerler. Laios kehanetin gerçekleşmesini engellemek için çocuğu doğar doğmaz uzak bir yere bıraktırır. Oedipus, Polybos adında bir Kral tarafından bulunur ve "şiş ayak" anlamına gelen "Oedipus" ismi verilir. Oedipus bütün çocukluk ve ergenlik dönemi boyunca Polybos'un sarayında kalır ve onun oğlu olduğundan hiç şüphesi yoktur. Yetişkin bir erkek olunca, manevi anne babasının yanından ayrılır. Yolda gerçek babası olduğundan haberdar olmadığı Laios ile karşılaşır, yolun geçişe elverişsiz olmasından dolayı çıkan tartışma neticesinde Oedipus, gerçek babası Laios'u öldürür. Thebai'ye ulaşan Oedipus, Sphinks ile karşılaşır. Bu yarı aslan yarı kadın bir canavardır. Gelip

---

[91] Köse, *a.g.e.*, s.61.

[92] Oedipus kompleksi teorisinin çocuk psikolojisindeki şekillenişi hakkındaki yorumları için bkz. Sigmund Freud, ***Psikanalize Giriş Dersleri***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, ss. 354-574.

[93] Freud, ***Totem ve Tabu***, s.221; Bkz.: Richard Caldwell, ***The Origin of The Gods: A Psychoanalytic Study of Greek Theogonic Myth***, Oxford University Press, New York and Oxford 1989, ss.32-36.

geçenlere bilmeceler sormakta, bilemeyenleri öldürmektedir. Sphinks aynı soruyu ona da sorar: "Sabah dört, öğle iki, akşam üç ayak üzerinde giden hayvan hangisidir?" der. Oedipus cevap verir, "insan oğlu bebekken elleri ve dizleri üzerinde, büyüyünce ayakları üzerinde, ihtiyarlığında da bastonla yürür" der. Sorusunun bilinmesi üzerine Sphinks kendisini tünediği kayaların üzerinden atar ve ölür. Sphinks'i öldüren ve halkı canavarın elinde kurtaran Oedipus, bütün şehrin teveccühünü kazanır. Minnet borçlarını ödemek için Thebaililer onu, Laios'un dul eşiyle evlendirirler ve kendilerine kral yaparlar. Bir zaman sonra Thebai'de veba baş gösterir. Kahinlere danışılır ve Oedipus'un işlediği çifte günah anlaşılır. Oedipus duyduğu utanç ve acı ile gözlerini oyar ve Thebai'den ayrılır. Kızı hariç herkes Oedipus'u terk eder.[94]

Tanrı ve baba imajlarının, oedipus kompleksi teorisiyle ilişkilendirilmesi, nevrozlu hastaların gözlenmesiyle başlamış ve sonra insanoğlunun kollektif tecrübesine teşmil edilerek, ilk insanlarla başlayan bu diyalogun tüm insanları etkilediği sonucuna varılmaya çalışılmıştır. İnsan aklını hayrete düşüren bir genelleme neticesinde varılan bu sonucun başlangıç evresindeki nevrozlu hastaların, ne derece klinik deneylere tabi tutulduğu halâ tartışma konusudur.[95]

İlkel dönemlerde cinsel nedenler yüzünden babalarını öldüren oğullar, bu hareketlerinden dolayı pişman olmuşlar ve suçluluk duygusuna kapılmışlardır. İşte utanma hissi, Tanrı, vicdan, din ve ahlak gibi kavramlar hep bu suçluluğun ürünü olup, menşeini cinsellikten yani oedipus kompleksinden aldığı varsayılmaktadır.

Dikkatli bir gözle bakılacak olursa Freud'un oedipus kompleksi, ile ilgili düşünceleri fazlasıyla abartılı olduğu anlaşılacaktır. O, analoji yoluyla hareket edip sözü edilen bu kompleksin sonuçlarını diğer sahalara da kaydırmış ve genelleştirmiştir. Oedipus kompleksini biyolojik bir olay olarak görmüş ve onu

---

[94] Pierre Grimal, ***Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma***, çev.: S. Tamgüç, C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997, ss.563-566.

[95] Debray-Ritzen, ***a.g.e.***, s.130-139.

sadece cinsiyet dürtüleriyle yorumlamaya çalışmıştır. Oysa bu gibi komplekslerin sebebi biyolojik olmaktan çok sosyolojiktir ve kaynağını aileden alır.[96] Karen Horney, Freud'un oedipus kompleksi kuramını açıkça eleştirmiş, söz konusu kompleksin biyolojik kökenli olduğuna inanmadığını vurgulamıştır. Ona göre, oedipus kompleksi, aslında cinsel kökenli olmayıp, aşırı koruma, çocuğu kusursuz olmaya zorlama ya da onu ayrı bir varlık olarak kabul edememe gibi kusurlu ana-baba tutumlarının ikincil bir sonucu olarak gelişmektedir.[97] Ayrıca, çocukların ebeveynlerine karşı duydukları öfkenin kaynağı, oedipus kompleksi veya bastırılmış duygular değil, onların kendilerine mutlu bir çocukluk sağlayamamalarından kaynaklanmış olması ihtimali de söz konusudur.[98]

"Çocuğun lisan ve özbilinç gibi bir çok şeyi dinden önce öğrenmek zorunda olduğu apaçıktır. Onun, hem fizyolojik hem de psişik fonksiyonlarının olgunlaşması da bu dönem içersinde gerçekleşir. Bu fonksiyonların olgunlaşma derecesi dinî duygu ve tecrübeleri büyük oranda etkilemektedir. Ana, baba ve çocukların karşılıklı ilişkileri esnasında çocuk, bazı davranışlar edinir. Bu davranışları onun dinsel yaşayışından ayrı düşünmek olanaksızdır"[99] Ancak çocuğun babasını tanrılaştırarak, daha sonraki yaşantılarında baba motifini, tüm yönleriyle bir ilah olma sıfatıyla baş köşeye yerleştirmesi, Tanrının bir yanılsama olduğunu doğrulayabilecek güçte bir kanıt değildir.

Freud, anne ve çocuk arasındaki ilişkinin bir kompleksle neticelenmesi tezine gereğinden fazla değer vermiş olmasının önemli bir nedeni, onun ataerkil toplum düzenine özgü bir olaya evrensel bir anlam ve geçerlilik sağlayabilme

---

[96] Katipoğlu, ***a.g.e.***, s.30.

[97] Geçtan, ***Psikanaliz ve Sonrası***, s.239.

[98] Ali Köse, ***Neden İslâm'ı Seçiyorlar***, T.D.V. İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997, s.44. Ayrıca çocuğun psikolojik ihtiyaçları ve dinî duygunun bu ihtiyaçlar arasındaki önemi hakkında daha geniş bilgi için bkz.: W.H.Clark, "Çocukluk Dönemi Dini", çev.: Neda Armaner, ***A.Ü.İ.F.D.***, c.XXIV, Ankara 1981, ss.175-185.

[99] Clark, ***a.g.m.***, s.181.

çabasından kaynaklanmaktadır.[100] Nevrozlu bir hastanın, ikinci derece önemli semboller olarak görülen ana, baba ve kız kardeşe nadir olarak beslediği cinsel istek ya da onların eş seçilmesi gibi saplantılı bir davranış, normal psikolojik gelişimi olan insanlar arsında şimdiye kadar rastlanmamış olan bir varsayımdır. Nevrozlu hastalarda ise çok baskı altında kalmış ve çoğu zaman tedaviye yanıt vermeyen vakalarda gözlemlenen istisna durumlar dışında başka herhangi bir veri tespit edilememiştir.[101] Küçük çocuğun annesine ya da annelik görevi üstlenen kişiye karşı duygusal bağlarla bağlanması, cinsel isteklerinin doyumu hedef edinildiğinden değil, çocuk, anne ilişkisinin tabi seyrinin bir neticesidir. Şayet bazı durumlarda ana, baba ve kız kardeşe karşı bir istek duyuluyorsa bu normal olmayan bir durumun ifadesidir. Aynı zamanda güdümlü ve olumsuz bir şekilde geliştirilmiş temelsiz bir istek ve zorlama ile oluşan, cinsiyetle ilişkisi olmayan bir sevgi ilişkisidir ki, bu çocuğun veya yetişkinin nevrotik belirtiler gösterişinin bir işaretidir. Oedipus kompleksi, psikoloji çevrelerince çok iyi bilinir olmasına kaşın, Adler, bu kompleksin belirtilerini adıyla bağdaştıramadığından bahsetme ve "nevrozlunun dar kulübesini anlatan" bir örnek olarak nitelemektedir.[102] Adler'e göre, bu varsayım çocukta diğer cinsten olan ebeveynine karşı cinsel eğilimler bulunduğunu anlatması gerekirse de, gerçekler incelediğinde Oedipus adının kötü seçilmiş olduğunu belirtmektedir.[103] Tamamen kendine özgü ve bireysel bir yaklaşımla Freud'un, annesine olan aşırı bağlılığı[104] neticesinde onu babasından kıskandığı sonucuna

---

[100] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.74.

[101] Hans Sjöbach, ***The Freudian Learning Hypotheses***, Lund University Press, Sweden 1988, s.72.

[102] Alfred Adler, ***Yaşamın Anlam ve Amacı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.53.

[103] Alfred Adler, ***Psikolojik Aktivite***, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.88.

[104] Freud'un annesine olan aşırı bağlılığı için, müstakil eserler kaleme alınmış, bu ilişkinin saplantılı bir nevroz düzeyine vardığı gibi, çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bkz.: Fromm, ***Sigmund Freud'un Misyonu***, ss.17-24; Deborah P.Margolis, ***Freud ve Annesi***, çev.: Nursen Oral, HYB Yayıncılık, Ankara 1997.

varması ve bundan hareketle, bütün erkek çocuklarının bu kompleksin etkisinde olduğu neticesine ulaşmaya çalışması, bilimsel bir delil olarak kullanılabilecek yeterli güce sahip değildir.

Freud'un, oedipus kompleksinin dinin, ahlakın, kültürün ve sanatın, başlangıcında olduğu iddiası, Malinowski tarafından eleştirilmiş ve bu kompleksin, ilkel toplumlardaki etkisi kabul edilse dahi, kültürel birikimden çok sonra, sınırlı bir çerçevede ve yine kültürel gelişimin bir sonucu olarak varlığı kabul edilmiştir. Bunun metafizik bir varlık gibi her şeyin başı olarak görülemeyeceğini, dolayısıyla bu kompleks gerçek olsa dahi, sadece vuku bulduğu kültürel çevre içerisinde etkili olabileceğini savunmaktadır.[105] Daha sonra, totem inancının ve oedipus kompleksinin, psikanalizde yaratılan spekülasyonlardan çok daha ciddi güçlükleri olduğunu belirterek, kültürel birikim ve uygarlığın gelişim seyri dikkate alınarak, şu şekilde sorulacak olan birkaç soruya hiçbir yanıt verilemeyeceğine değinmektedir;

> Eğer oedipus kompleksinin ve üstelik uygarlığın gerçek nedeni, babayı öldürmenin şok edici eylemindeyse ve kompleks sadece insanlığın ırksal belleğinde bulunuyorsa, zamanla bu neden silinmedi? Freud'un kuramına göre, başlangıçta kompleksin korkunç bir gerçeklik, sonra da insanın başına bela bir anı olduğu kabul edilebilirse, neden daha sonraki uygarlıkların içinde yok olmadı?[106]

Komplekse kaynaklık teşkil eden mitos incelendiğinde ortaya çıkan başka bir ilginç nokta ise, Oedipus'un kendisinde, bahsi geçen bu kompleksin var olmadığıdır. Çünkü, çok küçük yaşlarda evlatlık olarak başka bir anne ve baba tarafından büyütülmüş, kompleksin temelini teşkil eden hadise

---

105 Malinowski, ***İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı***, s.120.

106 Malinowski, ***a.g.e.***, s.122.

gerçekleşinceye kadar gerçek babasının, kim olduğundan habersiz bir hayat yaşamıştır. Eğer bu kompleks Oedipus'da da var olsaydı o, kral olan babasını değil, onu yetiştiren ve üvey babası olduğundan haberdar olmadığı kralı öldürme isteği duyardı. Zira son zamana kadar üvey ebeveynlerini gerçek ebeveynleri zannetmekteydi. Ayrıca hadisenin cereyan edişine dikkatle bakıldığında Oedipus, babasını, annesine sahip olma iç güdüsünden değil, farklı bir sebepten dolayı öldürmüştür. Yine annesine sahip olurken de onun gerçek annesi olduğunun bilincinde değildir. Ayrıca mitte Oedipus'un annesini arzuladığı veya ona ilgi duyduğunu gösteren hiçbir betimlemeye rastlanmamaktadır. Oedipus'un annesiyle evlenmesinin tek nedeni, tahta çıkanın taç ile birlikte ona da sahip olması gerekliliğidir. Ana fikri, anne ve oğul arasındaki yasak ilişkiyi belirtmek olan bir mitosta, bu iki kişi arasında hiçbir duygusal yakınlık olduğunun belirtilmemesi mümkün müdür?[107] Ayrıca "eğer Freud'un görüşleri doğru olsaydı, Oedipus gerçeğin farkında olmadan ilk önce annesiyle tanışmalı, ona aşık olmalı, onunla evlenmeli ve daha sonrada babasını öldürmeliydi."[108] Böylesine karmaşık durumda, her çocukta var olduğu iddia edilen bu kompleksin, başta temellerinin oturtulmaya çalışıldığı mitolojinin içinde var olmaması, kurgulanmanın ne kadar yanlış temellere sahip olduğunu göstermektedir.

Freud'un ortaya koyduğu şekliyle, ondan sonra gelen takipçilerinin hiç birisi bire bir olarak, ne çocuklukta ne de yetişkinlikte, bu kompleksin insan psikolojisindeki varlığını kabul etmemektedirler.[109] Örneğin Fromm, söz konusu kompleks hakkında şunları yazmaktadır:

> Eğer anne ve babanın çocuklarını sevmelerinin doğal bir şey olduğu tezinin bir mitos olduğunu, ... sevginin, aşırı özlem ve

[107] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, ss.79-80.

[108] Fromm, ***Rüyalar, Masallar, Mitoslar***, s.257.

[109] O. Mannoni, ***Freud***, ing. çev.: Renaud Bruce, Pantheon Books, New York 1971, s.84.

ihtirasın karşılığı olduğu düşünüyorsam, neyi doğrulayabilirim acaba?[110]

Anneye duyulan cinsel tutku ve bunun sonucunda düşman olarak görülen babadan korkulup, nefret edilmesi, buna kanıt olarak da bazı küçük erkek çocuklarının annelerine söyledikleri "babam ölünce seninle ben evlenirim anne" sözlerinin delil olarak gösterilmesiyle delillendirilmeye çalışılmıştır. Ancak bence bu söz, kesinlikle o anlama gelmez. Çocuğun içinde babası gibi büyük olmak ve annesinin sevgisini kazanmak gibi güdüler vardır... Yetişkin bir insan olma özlemiyle söylenmiş "babam ölürse" sözüne onun gerçekten bunu istediği anlamını vermek işi fazlaca abartmak anlamına gelmektedir. Çünkü o yaştaki bir çocuk, ölümün ne anlama geldiğini bile bilmez."[111]

Bu konuyla ilgi yapılan klinik deneylerden elde edilen verileri güzel bir sistematik içersinde bizlere sunan P. Debray Ritzen ise, şunları aktarmaktadır:

Şuurlu bir şekilde asla en küçük bir oedipus kompleksine kapılmamış pek çok çocuk vardır. Psikanalistler, kendi analizleri sırasında bununla ilgili hiçbir ize rastlamadıklarını ifade emektedirler. Bundan dolayı, kanaatimizce, bunun kaçınılmaz bir şekilde her birimizin ruhunun derinliklerinde yer ettiğini kabul etmek doğru bir çıkarım değildir. Çocuktaki her davranış bozukluğunun temelinde mutlaka bir oedipus kompleksi bulunmaz. Ve bu sahada takınılacak sistemli bir tavır, aşırı ve zorlama analizlere yol açmaktan başka bir şeye yaramaz. Babasını kıskanan erkek çocuğun karı kocanın birbiriyle iyi geçinmelerinden bir nevi rahatsızlık duyduğu oedipusvari bir durumun aksine, bu davranış

110 Erich Fromm, ***Yaşama Sanatı***, çev: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997, s.65.

111 Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.76.

bozukluğunun, açıkça çocuğu sarsan ailevi bir geçimsizlikten ileri geldiği çok görülmüştür.[112]

Oedipus teorisine geri götürülmek istenen bu görüşlerin arkasında, ilk insanların tecrübelerle kazandıkları özelliklerin kalıtımla daha sonraki nesillere geçeceğini üstü kapalı bir şekilde kabul eden Freud'un alt yapısında Lamarkçılığı bulmak mümkündür. Çünkü Lamark'ın iddiasına göre, türler değişmez olmayıp değişime uğrarlar, ayrı ayrı yaratılmayıp birbirlerinden türemişlerdir. Organizmanın içinde bulunduğu ortam, organizmayı etkiler ve bu süreçle kazanılan karakterler soydan soya geçer.[113] Halbuki Lamark, bu varsayımını ne biyolojik ne de psikolojik açıdan ispatlayabilmiştir.[114]

Sağlıklı yetişkinlerin büyük çoğunluğunda oedipus kompleksine ilişkin hiç bir iz bulamayan Freud, bu insanlarda kompleksin başarılı bir şekilde bastırıldığı varsayımını, zorunlu olarak kabullenme durumunda kalmıştır.[115] Ancak yine de, nevrozların kaynağında, bu kompleksin bastırılmaya çalışılmasının yattığı konusunda ısrarcı bir tavır sergilemektedir. Bu birbiriyle çelişkili durumun açıklanması ve Oedipus kompleksinin, her türlü problemin kaynağında var olan etkin bir faktör olarak karşımıza çıkmasını doğurduğu problemler, basit bir sorunun yanıtlanmasını gerekli kılmaktadır; "aynı kültürel ortam ve aynı koşullar altında yetişen bazı insanlar bu kompleksten kurtulmayı başarabiliyorlar da, bazıları başaramayıp nevroz'a yakalanıyorlar? Böylelikle, Freud'un mitolojiye dayanan tezinin, bilimsel gerçeklerle de bağdaşmadığı,

---

112 Debray-Ritzen, *a.g.e.,* s.136.

113 Ahmet Cevizci, ***Felsefe Sözlüğü***, Ekin Yayınları, Ankara 1997, s.446.

114 Kerim Yavuz, ***Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri***, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987, s.58.

115 Karen Horney, ***Psikanalizde Yeni Yollar***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994, s. 57. Çocuktaki gelişim süreci ve oedipus kompleksinin bu alandaki yetersizliği hakkında daha geniş bilgi için bkz.: Alfred Adler, ***Yaşama Sanatı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, ss.27-42.

nevrozların derin determinizmini tarihsel arka planda değil, patolojik bozukluklarda aranması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

II. BÖLÜM

FREUD ATEİZMİNDE TANRI KAVRAMININ BUGÜNÜ VE MONOTEİZM

1- Monoteizmin Tarihsel Kökeni ve Yahudilik

Freud, dinin evrimleşerek ulaştığı son nokta olarak gördüğü monoteizm ile ilgili düşüncelerini hayatının son dönemlerinde kaleme aldığı '*Musa ve Tektanrıcılık*' (*Moses and Monotheism*) adlı kitabında bir araya getirmiştir. Freud'a göre monoteizmin, mükemmelliğe ulaşmış ilk şekli, Musa dini olarak adlandırdığı Yahudiliktir. Musa hakkındaki çeşitli spekülasyonlardan hareketle ve "bir takım varsayımlar yardımıyla, Musa'nın attığı kural dışı adıma yol açan güdüleri anlayabileceğimize ve bununla yakından ilişkili olarak Yahudi halkına getirdiği yasaların ve dinin bazı tipik özelliklerinin ve özgünlüklerin olası temelini kavrayabileceğimize; bir prototip olarak gördüğü Yahudiliğin

incelenmesiyle tektanrılı dinlerin kökeni konusunda önemli sonuçlar elde edilebileceğine"[1] inanmaktadır.

Bilindiği gibi Freud, tüm hayatını Hıristiyan toplumu içinde geçirmiş ve dahil olduğu ırkın dinini kabul etmemekle birlikte, Yahudi halkına olan mensubiyetini hiç bir zaman inkar etmemiştir.[2] Yetişme çağlarında Hıristiyan bir toplumun içinde bulunması, onun kendi din ve Tanrı kavramlarını şekillendirmesinde çok etkin bir rol oynamıştır. Bu ortamda büyüyen ihtiraslı bir Yahudi çocuğunun, yetişkinliğinde fanatik bir Yahudi olması muhtemel bir olasılık iken, bu dinin öğretilerini benimsememiş ve bir adım daha öteye giderek, monoteizm ile ilgili olan düşüncelerini temellendirmede, özellikle Yahudiliğin etkisi altında kalarak [3]bu dini etkin bir şekilde kullanma gayreti içine girmiştir.

Musa ve Tektanrıcılık'ta, Yahudiliği kullanarak monoteizmin kaynağını sorgularken, Freud'un ortaya koymak istediği tezi kısaca şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Gerçekte Musa, Yahudi değil, Mısırlı bir aristokrattır.

2- Musa'nın ortaya koyduğu din aslında ilahi kaynaklı bir din olmayıp, daha önceden de Mısır kültüründe var olan, IV. Amenophis'in, Aton adlı monoteist karakterler içeren dinidir.

3- İlkel devirlerde gerçekleşen babayı öldürme eylemi bu sefer Musa'nın şahsında gerçekleşmiş ve akabinde duyulan pişmanlık Musa'nın başka bir din kurucusu olarak (Hz. İsa) tekrar gün yüzüne çıkmasına sebep olmuştur.[4]

---

[1] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.257

[2] Freud, ***a.g.e.***, s.247.

[3] Muhammed Kutup, ***İslam ve Materyalizme Göre İnsan***, çev.: M. Akif Aydın, Kemal Sandıkçı, Şamil Yayınları, İstanbul 2.baskı, s.42.

[4] Freud, ***a.g.e.***, ss. 247-296.

Freud'un tarihsel verilerden farklı bir çıkarımla ortaya koymaya çalıştığı ilk tez Musa'nın bir Yahudi değil mısırlı olmasıdır. Bunu ispatlamaya çalışırken kullandığı ilk materyal ise Musa isminin bir Yahudi ismi değil mısırlı ismi olduğudur. Musa isminin Mısır dilindeki "*mose*" isminden kaynaklandığı ve çocuk anlamına geldiği görüşünü benimsemekte[5] ve bu noktada ortaya çıkabilecek olan itirazları engelleyebilmek içinse, "eski ve ilkel devirlerde adına dayanarak kişinin milliyetinin belirlenebileceği sonucunun çok daha güvenilir, hatta kaçınılmaz olduğu"[6] önyargısını eklemeyi de ihmal etmemektedir.

Ancak, Musa'nın bir Mısırlı ismi olduğu kabul görse dahi, onun bir Mısırlı olduğunu gösteren hiç bir tarihi delil elimizde mevcut değildir. Kitab-ı Mukaddes araştırmacılarının onun her halükarda Yahudi olarak doğduğunda ve Mısır'da büyüdüğünde hemfikirdir. Ayrıca Freud'un mit olarak kabul ettiği Yahudi inancına göre, zaten Musa Firavunun ailesi tarafından evlatlık olarak büyütülmüştür. Bu aileninse Musa'ya kendi kültürlerine ait bir ismi vermesi gayet olağan bir sonuç olsa gerektir.[7] Musa'nın isminden ve mitlerden hareketle onun Mısırlı bir aristokrat olduğu çıkarımı Freud için de çabucak kabullenilmesi mümkün olmayan bir sonuçlama olsa gerek ki, "bu tür büyük bir iddianın, psikanalitik olasılıklar üzerine oturtulamayacağını daha güçlü delillere ihtiyaç bulunduğunu" belirtmektedir.[8]

Yahudi Tektanrıcılığının Mısır kaynaklı olup olmadığı tartışmasına gelindiğinde, Freud, Musa'nın Yahudilere sunduğu dinin, Mısır kaynaklı ve temelinde tektanrıcılık bulunan bir din olduğu kanaatindedir. "Mısır kültürünün çok güçlü olduğu on sekizinci hanedanlık dönemlerinde iktidara gelen IV.

---

[5] Freud, ***a.g.e.***, s.248.

[6] Freud, ***a.g.e.***, s.249.

[7] Ali Köse, "Musa ve Tektanrıcılık: Bir Tarih Psikanalizinin Açmazları", ***Dîvân İlmi Araştırmalar,*** Bilim Sanat Vakfı Yayınları, Sayı:4, İstanbul 1998, s.39.

[8] Freud, ***a.g.e.***, s.248.

Amenophis, halkına şimdiye kadar alışık olmadıkları yeni bir dini kabul ettirebilmek için yoğun çaba sarf eder. Freud'un ilk monoteist din[9] olarak tanımladığı bu din, binlerce yıllık Mısır politeist geleneklerine ve bilinen tüm yaşam alışkanlıklarıyla çelişen farklılıklar arz etmektedir. 17 yıllık iktidarı döneminde IV. Amenophis, tüm gücüyle, halkı zorlayarak ve ülkedeki tüm dinsel karakterleri değiştirmeye çalışarak, Mısır politeizmini silmeye çalışır, ancak ölümüyle tüm çalışmaları sonuçsuz kalır. Düşmanlığını kazandığı, eski politeist kültürün rahipleri Halkı eski dinlerine çabucak geri çevirirler."[10] IV.Amenhophis'in, monoteist karakterler içerdiği iddia edilen bu dinin temel öğretilerine nereden sahip olduğu sorusuna Freud, "annesi aracılığı ile veya başka yollardan, Asya'nın yakın veya uzak bölgelerinden kendisine ulaşan ipuçlarını izlemiş olabileceği"[11] yanıtını benimseyerek cevap verir. Ancak, tarihsel verilerin aksine dayanan bu açıklama,[12] monoteizmin temelini oluşturan din ile ilgili, zorlama bir yorum olduğu izlenimini vermektedir. Freud, spekülatif bir değerlendirmeye tâbi tuttuğu bu konu hakkında kitabının ilerleyen bölümlerinde herhangi bir açıklamada bulunmaktan kaçınmıştır. Ayıca, ilk dinî oluşumun ortaya çıkışında kullanmış olduğu psikanalitik kuram, dinin bu versiyonunda kendisine uygun bir yer bulamamış ve kısa yoldan kabullenmelerle monoteizmin gerçek kaynağı geçiştirilmeye çalışılmıştır. Freud, atladığı bu boşluğun yerini, Musa'nın şahsında yaptığı psikanalitik yorumlarla doldurma gayreti içindedir.

Freud, Musa'nın aristokrat veya kraliyet ailesinde önemli bir şahsiyet olduğu varsayımından hareketle onun, hırslı, enerjik ve yeni dinin ateşli bir savunucusu olduğunu belirtir. Firavun ölüpte yeni dine karşı olan tepkiler gün

---

[9] Freud'un mevcut Kutsal kitapları, mitler kadar dahi güvenilir kabul etmediği ilk din ve monoteizmin kaynağı hakkındaki yorumlarından, daha iyi anlaşılmaktadır.

[10] Freud, *a.g.e.*, s.261-62.

[11] Freud, *a.g.e.*, s.354-56.

[12] Paul Williams, "Freud-Baiting", http://www.human-nature.com/freud/wiliams.html, (15 Mayıs 2000), s.3.

yüzüne çıkınca, onun tüm umutlarının ve beklentilerinin zayıfladığını düşünür. Kendisi için son derece değerli olan tüm inançlardan vazgeçmediği taktirde Mısır'da kalmanın onun için hiç bir anlamı yoktur. Bu zor durumda kural dışı bir çıkış yolu bulur. Enerjik yapısı nedeniyle, yeni bir kraliyet ve küçümsenip sırt çevrilen yeni dine karşı yeni bir halk bulma fikri onun, sürgünde olan Yahudi halkına karşı daha bir sempatiyle bakmasına yok açmıştır.[13]Yaşadığı hayal kırıklığının ve yalnızlığının baskısıyla bu yabancılara yönelir ve kaybettiklerini onlarda telafi etmeye çalışır. Kendi mahiyeti eşliğinde Mısır'dan ayrılır. Mısırlıların kabullenmedikleri yasaları ve Aten dini doktrinlerini onlara empoze eder. Musa'nın Yahudilere öğrettiği bu doktrinler ustası olan IV.Amenophis'inkilerden çok daha katı ve kuralcı[14] bir yapı arz etmektedir.[15]

Freud, yeni dinin ortaya çıkışında, mevcut siyasi ortamla da bir bağlantı kurmaya çalışarak, şu şekilde bir değerlendirmede bulunur; "Mısır'ın bir dünya gücü haline gelmesi ve imparatorluk sınırlarının alabildiğince genişlemesi zorunlu bir emperyalizmi beraberinde getirmiştir. Bu mutlak güç, dine de evrenselcilik ve Tektanrıcılık olarak yansır. Firavun'un sorumlulukları artık sadece Mısır'la sınırlı kalmayıp çok daha büyük bir coğrafyayı kapsamaktadır. Tıpkı Firavunun Mısırlılar için bilinen dünyanın tek ve mutlak hükümdarı olması gibi Tanrının veya Tanrılarında evrenselleşmesi ve tekilleşmesi gerekmekte"[16] ve bu evrenselleşme ve tekilleşme Mısır dinine monoteizmi benimseme zorunluluğu olarak yansıdığı kabul edilmektedir. Yani başka bir anlamda güç ve iktidar Mısır'da şekillenen monoteizmin kaynağını oluşturmaktadır. Oysa şimdiye kadar ki psikanalitik kuram dinin oluşumunda bizlere çok daha farklı materyallerin varlığından bahsetmektedir. Baba betisine

---

[13] Freud, ***a.g.e.***, ss.270-273.

[14] Otoriter ve humaniter karakterler içeren Tanrı tasavvurunun psikanalize göre karşılaştırmalı bir yorumu için bkz.: Fromm, ***Psikanaliz ve Din***, ss.63-66.

[15] Freud, ***a.g.e.***, s.303.

[16] Freud, ***a.g.e.***, s.266. IV.Amenophis'in psikanalitik verilerle bir değerlendirmesi için bkz.: Jacques Lacan, ***The Four Fundamental Concepts of Psyco-analysis***, ed.: Jacques-Alain Miller, ing.çev.: Alan Sheridan, The Hogarth Press, London 1977, ss.79-90.

olan aşırı düşkünlük, suçluluk duygusu ve çeşitli yetersizlik kompleksleri, Tanrı fikrinin oluşmasında birincil faktörler olarak kabul edilirken[17] bundan sonra farklı bir temellendirmeye gidilmesi, politeizm ve monoteizm arasındaki belirgin farklılıkların tam olarak değerlendirilememiş olmasından kaynaklanıyor olsa gerektir. Ayrıca, Mısır hükümdarlığından önce, dünyanın farklı coğrafyalarında, çeşitli zamanlarda, değişik devletlerin sahip oldukları güç, onları monoteizme yönlendirmezken, bunun ilk defa Mısır'da gerçekleşmesi, bu varsayımın değerini zayıflatmaktadır. En az Freud'un dayandığı veriler kadar tutarlı başka bir gerçek ise, monoteizmin bir çok özelliğini içinde barındıran çeşitli tasavvurların, Orta Doğuda çok daha önceleri var olmalarıdır.[18]

Tüm bu düzenekten sonra Freud'un ulaştığı sonuç kısaca şu şekilde özetlenebilir; "eğer Musa bir Yahudi değil Mısırlıysa, ve kendi dinini, ihtirasları neticesinde tamamen yabancı olduğu Yahudi halkına kabul ettirdiyse, bu din, IV.Amenophis'in, Aten adını verdiği tektanrılı dini olmalıdır."[19]

Çeşitli faraziyelerden hareketle ulaşılan bu sonuç, değerlendirmeye tabi tutulduğunda, her iki dinin birbirinden belirgin farklarla ayrıldığı tespit edilebilir. Musa, bizlerin anladığı manada ilahi kaynaklı monoteist bir din ile geldiği zaman, Mısırda Aton dini diye güneş Tanrısına tapan bir Mısır dini mevcut olmuş olabilir. Ancak Freud, iki dini birbirine karıştırmış, bu sayede elde ettiği verileri, dinin kaynağına ilişkin tezlerini pekiştirmek için kullanmıştır. Freud'un güneş dinini, saf monoteizm şeklinde algılaması oldukça gariptir. Çünkü güneş eski Mısır düşüncesinde her zaman hakim bir rol oynamıştır. Başka Tanrıların da olduğu ancak ışık ve hayat kaynağı olan güneşin ayrı bir

---

[17] Jack L. Rubins, "Neurotic Attitudes Toward", ***New Perspectives in Psychoanalysis***, ed.: Harold Kelman, W.W. Norton-Company, New York 1965, s.92.

[18] Orta Doğudaki monoteist karakterli dinlerin Kutsal Metinler ışığında, kronolojik bir sırayla değerlendirilmesi için bkz.: Sarıkçıoğlu, ***a.g.e.***, ss.22-25.

[19] Freud, ***a.g.e.,*** s.266.

yerinin bulunduğu bu düşünce sisteminde, bir dinî reformcu olan IV.Amenophis'in yerini Freud, fazlasıyla abartmıştır.[20]

Söz konusu olan dinin, gerçek bir monoteizm anlamına gelip gelmediği de, daha sonraki araştırmalar ışığında tartışılmaya başlanmış ve bu dinin monoteistik özelliklerden çok dualistik veya henoteistik karakterler içeren bir dinî oluşum olduğu, tamamen yeni orijinal bir din değil, daha önceki dönemlerde Mısır tarihinde var olan çeşitli argümanlardan yararlanarak ortaya konmuş bir yapılanmaya sahip olduğu savunulmuştur. Ayrıca Aton (güneş) kültü, IV. Amenophis'in yeni icat ettiği bir şey olmayıp, Mısır tarihinin daha eski dönemlerinde pek çok kez kullanılmış olan bir malzeme olduğu araştırmacılarca tespit edilmiştir.[21] Bu tartışmalar ışığında, IV. Amenophis'in, monoteizmin doğuşundaki ilk belirgin faktör olduğu iddiasına dayandırılacak olan tüm açıklamalar, daha baştan savunulabilirliğini kaybetmiş materyaller olarak karşımızda durmaktadır.

Kendi alanından çok farklı mecralardaki değerlendirmelerinden sonra Freud, konunun psikanalitik açıdan da bir yorumunu yapma ihtiyacı hissetmektedir. O, tekil büyük bir Tanrı olduğuna değil, eski çağlarda, devasa gözüken ve daha sonra insanların anılarında Tanrı katına çıkarılmış olarak geri dönen, tekil bir insanın varlığına inanmaktadır. Musa, halkına tekil bir Tanrı fikrini empoze ederken yaptığı şey bir yenilik değil, insanların bilinçli belleğinden uzun süre önce kaybolmuş olan eski çağ insan ailesindeki bir yaşantının yeniden canlandırılmasıdır.[22] Bunu, psikanalizin diliyle şu şekilde ifadelendirir; "Unutulan şey sönmez sadece bastırılır. Bellek izleri olağanca canlılığıyla varlığını korumaktadır, ancak karşı yükle yalıtılmış olarak hazırda

---

[20] Köse, ***a.g.m.***, s.43.

[21] Virginia Lee Davis, "Akhenaton" mad., ***Encyclopedia of Religion***, ed.: Mircea Eliade, New York 1987, c.I, s.169.

[22] Freud, ***a.g.e.***, s.377-78.

beklemektedir."[23] Bu geleneğin veya kültürel birikimin nasıl bir süreç sonunda çağlar boyunca, unutulmaya ve farklılaşmaya müsaade edilmeden aktarıldığını da şu şekilde izah eder "Bir toplumda, bir geleneğin varlığını sürdürebilmesinden, ya da bir halkın kişiliğinin oluşumundan söz ederken çoğunlukla düşündüğüm şey iletişimle aktarılan değil, kalıtımsal bir faktördür."[24] Yani Freud'a göre kültür, farkında olmadığımız bir zihinsel sürecin etkisiyle kuşaklar arasında muhafaza edilmektedir ve bu sürecin biyolojik herhangi bir temeli de bulunmamaktadır. Tanrı kavramının, bilincinde olmadığımız bir gelişim seyriyle nesiller boyunca, adeta paketlenmiş, içinde ne olduğu bilinmez bir tarzda aktarılıyor olması, ve hiç birimizin bunun farkında olamayışımız tam bir muamma ve anlaşılmazlık içermektedir.

Yahudi halkında daha önceden yaşanılan tecrübeler, tıpkı insanoğlunun çocukluğunda yaşadıkları gibi, nevrotik bir süreç sonunda tekrar geri döndüğü düşünülmektedir.

Ferdin daha önce, özellikle de çocuklukta yaşadığı ve bastırdığı tecrübelerin daha sonra ortaya çıkması gibi, Yahudi halkında da daha önce yaşanılan tecrübeler, yıllar sonra nevrotik bir süreç neticesinde tekrar geri dönmüştür. *Totem ve Tabu*'da primel babanın öldürülmesiyle insanoğlunun yaşadığı tecrübeyi *Musa ve Tektanrıcılık*'ta, Yahudiler, Musa'nın öldürülmesiyle yaşamıştır. Freud'a göre primel babanın öldürülüşünün, babanın yerini alan Musa'nın öldürülüşüyle tekrarlanması, monoteist fikrin Yahudiler üzerinde yer etmesiyle neticelenmiştir. Ancak bu iki fenomen arasında benzerlikten ziyade, belirgin bir farklılık göze çarpmaktadır; İlkel dönemlerde primel baba oğulları üzerinde hakimiyet kuran, baskıcı bir otorite olduğu için değil, cinsel kıskançlıktan ve ona benzeme arzusundan dolayı öldürüldüğü varsayılmaktadır. Oysa ki Musa'nın öldürülüşünde böyle bir motivasyon yoktur

---

[23] Sigmund Freud, ***Amatör Psikanaliz***, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974, s.150., ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.339.

[24] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.334.

ve Musa'nın primel babanın yerini tutması gibi bir durumda söz konusu değildir. Freud'a göre Musa fikirlerini halka empoze etmek isteyen baskıcı bir metotla hareket etmiş, Yahudilerde bundan hoşlanmayarak onu öldürmüşlerdir. Dolayısıyla böyle farklı sebeplerle gerçekleşen iki ayrı öldürme olayının neticede bunu gerçekleştiren ve ayrı zamanlarda yaşayan insanlarda aynı türden bir pişmanlık duygusu doğurduğunu ve ikinci olayın birincisinin bir yansıması olduğunu iddia etmek pek makul gözükmemektedir.[25]

Freud, Tanrı kavramını evrimleştirme sürecine şu şekilde devam eder; "Üstün bir Tanrı fikri başlangıçta insanın günlük yaşantılarına müdahale etmeyen sadece gölgemsi bir tarzda, erken dönemlerde ortaya çıkmış gibidir. Kabileler ve halklar daha büyük birlikler halinde birleştikçe, Tanrılarda aileler halinde ve belirli bir hiyerarşiyle örgütlenir. Birçok durumda Tanrılardan birisi, Tanrıların ve insanların üstündeki en yüce efendi konumuna çıkar. Bundan sonraki adım sadece bir tek Tanrıya saygı duymak ve sonunda bütün gücü tekil bir Tanrıya atfetmek ve onun yanında başka bir ilah kabul etmemek yönünde olacaktır."[26]

Freud, ilkel insanın, klanın şefi, evrenin yaratıcısı, bir Tanrıya ne sebeple ihtiyaç duyduğunu, kendi zihninde anlamlandırabildiğini belirtmektedir. Sonraki çağların, yani günümüzün insanı da aynı sebeplerle, Tanrıya ihtiyaç hissetmektedir. Ancak o, neden sadece bir tek Tanrı olması gerektiğini, henoteizimden tektanrıcılığa geçişin nasıl ezici bir önem kazandığını kavramada güçlük çektiğini aktarmaktadır. İnanan kişinin Tanrısının büyüklüğünü kendi öz güveniyle özdeşleştirdiği ve bu Tanrı ne kadar büyükse, sunabildiği korumanında o kadar güvenilir olduğu, gibi sebepler insan psikolojisindeki Tanrı ihtiyacını açıklamada kabul edilebilir sebeplerdir. Ancak Freud için, Tanrının gücü, zorunlu olarak onun tek Tanrı olduğu anlamına gelmez. Halk, kendisinden aşağı olan diğer Tanrıları yönetmesi halinde, bunu sadece kendi baş

---

[25] Köse, ***a.g.m.***, s.51,55.

[26] Freud, ***a.g.e.,*** s.382.

Tanrıları'nın yüceltilmesi olarak değerlendirmiş ve onun yanı sıra başka Tanrıların olması halinde bunun o Tanrının büyüklüğünü kısıtladığını düşünmemiştir.[27] İki farklı Tanrı tasavvurundan, hangisinin daha önce değerlendirilmesi gerektiği sorusu, Freud'un anlamakta zorlandığı problemi, daha açık olarak görebilmemizi sağlayacaktır. Ortaya koyduğu tezin tam tersi bir düşünce süreciyle monoteizmi, politeizmin evrimleşerek ulaştığı son nokta değil de, politeizmin dejenere olmuş halini olarak düşündüğümüzde, başlangıçta Tanrının tekilliğinin insanlar üzerinde yaratmış olduğu tatmin ve güveni anlamlandırmamızda daha kolay bir yol sağlayacaktır.

Görüldüğü gibi Freud için, monoteizmin toplumlar üzerinde bu denli etkili olması ve diğer belirgin Tanrı tasavvurlarından çok daha etkin bir şekilde kabul görmesi, anlaşılması güç bir problem olarak karşısında durmaktadır. Aslında Freud için çok daha karmaşık gözüken bu tabloyu anlamlandırabilmek sanıldığı kadar da zor bir şey olmasa gerektir. İnsan psikolojisi, din ve Tanrı düşüncesi arasındaki ilişkiyi Freud'dan çok daha farklı şekillerde yorumlayan bir çok psikologun varlığından bahsetmek mümkündür. Öncelikle, "insanın psikolojik ihtiyaçları bir Tanrının varlığını veya yokluğunu ispatlayabilecek yeterli güce sahip midir?" sorusunu her iki taraf açısında cevaplamaya çalışalım:

Freud'a göre bu ihtiyaçlar, bir noktaya kadar Tanrı kavramının insan zihninde oluşmasında etkin bir faktördür. Ancak ulaşılan sonuç tamamen bir yanılsamadan ibarettir. Yani her ne kadar psikolojik ihtiyaçların sonucunda bir Tanrı kavramına ulaşılsa da bu varlığı olan bir Tanrı değil, insanın bilinç altında şekillendirdiği ve özellikle zayıf insanların, çeşitli güçler karşısında kendi kendilerine oluşturdukları bir savunma mekanizmasıdır.

Buna karşılık kimi psikologlara göre psikolojik etkenler Tanrı'nın varlığını ispatlamaktadır ki, "eğer psikolojik sebeplere dayanan unsurlar dinden ayıklanırsa insanların dinlerini terk etmekten başka bir çare bulamayacakları

---

[27] Freud, ***a.g.e.,*** s.337.

düşünülmektedir."[28] Ancak bu, inancın psikolojik temeli ile o inancın gerçekliği arasında birbirini tamamlayan zorunlu bir ilişki olduğu anlamına gelmez. Aynı durum tersi bir çıkarım için de geçerlidir. Yani Tanrı inancının bir yanılsama olduğunun psikolojik verilerle ispatlanabilir olması gibi bir zorunluluğu da içermez. Freud'un ortaya koymak istediği tez tamamen bu zorunluluk üzerine bina edilmiştir.[29] Ayrıca farklı bir yaklaşım tarzıyla, psikoloji ve dinin faaliyet sahaları birbirinden ayrı olarak da düşünülebilir. Örneğin, psikoloji genel olarak gözlemlenebilir hususları dikkate almasına karşın, kendine has bir gerçekliği olmayan içsel faaliyetlere tam anlamıyla hakkını veremez. "Psikolog, bir kutsal seferi organize edebilir, fakat dinin ilgilendiği derunî hakikati ele almakta yetersiz kalır."[30]

Burada dikkat çekici olan başka bir nokta, tüm insanlara has olan ve onların ırki şuur altına yerleşmiş bulunan primel tecrübenin nasıl olup da sadece Yahudi halkında gün yüzüne çıkmış olduğudur. Pekâlâ başka milletlerde de aynı tecrübenin yaşanmış olması (şuur altlarında yerleşmiş olan bu sürecin zorlayıcı etkisinden dolayı) gerekmektedir. Oysa ilginçtir ki bu süreç, ilk olarak ve sadece Musa ve onun muhatap olduğu halkın kültüründe gerçekleşmiştir. Ancak Freud için önemli olan bu çelişkinin açıklanması değildir. Onun asıl ilgilendiği şey, 25 yıl önce yazdığı *Totem ve Tabu*'da ortaya koyduğu tezleri, Musa'nın şahsında uygulayabilmektir. Freud, varlığını ancak bir yanılsama olarak kabul ettiği, Tanrıdan geldiğini söyleyen Yahudilik dinini, her ne pahasına olursa olsun bertaraf etmek zorundadır, ancak o zaman bu dinin arkasından gelen Hıristiyanlık ve İslam'ın temellerinin yıkılacağı varsayımını

---

[28] M. Argyle, "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", çev.: Mehmet Dağ, ***Eğitim Hareketleri***, Sayı: 272-273, c.23, Ankara 1978, s.7.

[29] Hans Küng, ***Freud and The Problem of God***, ing. çev. Edward Quınn, Yale University Press, New Haven 1979, s. 77.

[30] Argyle, ***a.g.m.***, s.13.

taşımaktadır.[31] Aksi taktirde, bu dinlerin öğretileriyle çelişen teorilerinin ayakta durması güçleşecek be belki de, geçerliliğini yitirecektir.[32]

E. Fromm, Freud'u kendi çalışma alanından çok uzak bir alana sevk eden ve onu çeşitli benzetmelerle, oldukça zayıf muhakemelere dayanarak kanıt ortaya koymaya zorlayan şeyin, Musa ile özdeşleşme isteği olduğunu söyleyerek şu şekilde devam etmektedir. "Şayet Freud kendi alanında yazıyor olsaydı, ya da sunduğu kanıtlar ezici nitelikte olmuş olsaydı, Freud'un, *Musa ve Tektanrıcılık* kitabını yayınlama güdüsüne ilişkin hiçbir psikolojik soru sorulmasına gerek kalmazdı. Ancak durum böyle olmadığına göre, Freud'un Musa konusunda gösterdiği zihinsel uğraşının onunla olan derin bilinç dışı özdeşleşmede yattığı varsayımında bulunmak gerekmektedir."[33]

2. Freud ve Hıristiyanlık

Freud, Hıristiyan bir kültürün içerisinde yetişmiş olmasından kaynaklanan sebeplerden dolayı, sadece totemizmle Yahudilik arasında benzerlik kurmakla kalmaz, Hıristiyanlığa da ilginç göndermelerde bulunur. Kendi tarihsel kronolojisinde tektanrılı son din olarak benimsediği Hıristiyanlığı ve teolojisini ilkel çağlardan günümüze getirdiği materyallerle (vazgeçemediği yansıtma mekanizmasıyla) açıklama çabasında ve öncelikle de, Hıristiyan teolojisinin temel taşlarıyla bağlantı kurma eğilimindedir. Bu noktada Hıristiyanlığın Freud için malzeme sağlamada oldukça cömert bir konumda olması, basit karşılaştırmalarla elde edilebilecek olan bir veri iken, meseleye

---

[31] Köse, ***a.g.m.***, s.54.

[32] Günümüzde, psikanalitik kuramın geçerliliği konusunda ki tartışmalar için bkz. Abraham Kaplan, "Freud and Modern Philosopyh", ***Freud and The 20th Century***, ed.: Benjamin Nelson, Meridian Books, New York 1965, ss.209-229.

[33] Fromm, ***Sigmund Freud'un Misyonu***, s.81.

farklı bir boyuttan yaklaşım, çok daha ilginç sonuçlara ulaşabilmemizi sağlamaktadır.

Öncelikle, Freud'un Hıristiyanlık ile ilgili değerlendirmelerini ele almak gerekirse; O, tektanrıcı olduğu iddia edilen bir sistemde, ilkel babanın yeniden ortaya çıkışını, bastırılan malzemenin geri dönüşü olarak tanımlanmaktadır.[34] Bunun, Yahudi halkında, ya da o dönemdeki uygar dünyanın tamamında artan bir suçluluk duygusundan kaynaklanmış olabileceğini varsaymaktadır. Altyapısı hazırlanmış olan ortamdan istifade eden Yahudilerden birisi, (Pavlus) dinî ve politik bir ajitatör olarak Yahudilikten yeni bir din (Hıristiyanlık) çıkarma eğilimine girmiştir. Yahudiler tarafından öldürülen Musa'nın, çevresindeki halk üzerinde oluşturmuş olduğu suçluluk duygusu, ileride Pavlus'un şekillendireceği Hıristiyanlık teolojisinde önemli bir noktayı oluşturmaktadır. Tanrıya karşı işlenmiş olan ve "a*sli günah*" olarak isimlendirilen bu suçun kefareti ancak ölümle ödenebileceği düşünülmüştür. Aslında bu kefaret, ölümü gerektiren günah, önce öldürülen, ve daha sonra kutsallaştırılan primel babanın öldürülüşünün geriye dönük bir yansımasıdır. Ancak bu sefer öldürülen baba değil, daha önceden suçlu durumuna düşen oğuldur. Pavlus'un belleğindeki geçmişin karanlık izleri,[35] daha bilinçli bölgelere sızmak için hazırda beklemektedir.[36]

İlk günah ve kurban vererek kurtuluş Pavlus'un kurduğu yeni dinin köşe taşları olmuştur. Hıristiyan doktrini Yahudiliğin temel çerçevesini belirgin bir şekilde değişikliğe uğrattıktan sonra çeşitli kaynaklardan takviye unsurlar almış, salt tektanrıcılığın belirgin özelliklerinden vazgeçmiş ve birçok ayrıntıda eski kültürlerin etkisi altına girmiştir.[37]

---

[34] Sigmund Freud, ***Psikanaliz Nedir,*** çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974, s.28.

[35] İlkel dönemlerde şekillenen ve doğuştan itibaren her insanda mutlaka var olduğunu kabul ettiği çeşitli dinî saplantıları ve kompleksleri kastediyor olsa gerek.

[36] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık,*** ss.330-331.

[37] Freud, ***a.g.e.,*** s.384.

Burada dikkat çekici bir nokta, suçluluk duygusunun sadece Yahudilerle sınırlı olmayıp tüm Akdeniz havzasını kapsadığı iddiasıdır.[38] Hiç kimsenin nedenini bulamadığı ve tüm insanlığı kasıp kavuran bu rahatsızlık şaşılacak bir şekilde sadece Yahudi aleminde yankı bulmuş, varsayılan bu kümülatif mutsuzluğun neticesi olarak, çevre toplumlardaki hazırlıklara rağmen, durumu kavrayan ve zihninin derinliklerinde yatan "baba tanrıyı öldürmüş olma" fikriyle içinde bulunduğu ortamı ilişkilendiren ilk insan, aslında bir Yahudi olan Pavlus olmuştur. Yeni bir oluşum içersinde olan dinin şekillenmesinde, Pavlus'un oynadığı rolün büyüklüğü kabul edilebilir bir gerçek iken, bu çıkarımı, psikanalitik incelemelerle ulaşılan bir sonuç olarak kabullenmek oldukça güçtür. Zira, bilimsel bir faaliyet olarak değerlendirilen psikanalizin yeterlilik alanı böyle bir veriyi tahlil edebilme imkanına sahip değildir.[39]

Freud, Hıristiyanlığın Yahudilikten farklı bir Tanrı inancı ortaya koymasını Yahudiliğin baba, Hıristiyanlığın da oğul dini olmasına bağlar. Artık Hıristiyanlıkla, oğul, ilkel devirlerde olmak istediği konuma ulaşmıştır. Bunun bir ifadesi olarak da eski totem yemeği bir tür ortak ayinle tekrar ortaya çıkmıştır. Kardeşlerden oluşan grup artık babanın değil, oğlunun etini ve kanını tüketmekte, böylece kutsanmakta ve onunla (İsa ile) özdeşleşmektedir.[40] Bu yolla, totemi simgeleyen hayvanı kurban etme eyleminin ve etinin yenmesinin farklı bir yansıması Hıristiyan inancındaki evharistiya[41] (komünyon)[42] ayiniyle bağdaştırılarak, Freud düşüncesindeki yerini bulmuştur. Freud'a göre, Hıristiyanlığın psikolojik zemininin anlaşılmasında özel bir kolaylık sağlayan bu motif, *Totem ve Tabu*'da Primel Baba'nın öldürülmesinden sonra oğulların içine

---

[38] Freud, ***a.g.e.***, s.383.

[39] Psikanalizin bilimsellik iddiası ve din motifinin karşılaştırılmalı bir tenkidi için bkz. Micheal Palmer, ***Freud and Jung on Religion***, Routledge, London 1997, ss.75-79.

[40] Freud, ***Totem ve Tabu***, s.219; Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, ss.328-332.

[41] Komünyon ayini, İsa'nın havirileriyle yediği son akşam yemeğini temsil eden ve Hıristiyanlarca düzenli olarak tatbik edilen bir sakramenttir. Bu ayin bir Hıristiyan için İsa Mesih'in eti ve kanıyla bütünleşmek anlamını taşır. Bkz. Gündüz, ***a.g.e.***, s.122.

[42] Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s.106.

düştükleri suçluluk duygusunun anlamlandırılması ve bu olaydan sonra elde edilen yaraların muhafaza edilmesi gibi alt konularda da benzerlik sağlamaktadır.[43]

Freud yaptığı karşılaştırma neticesinde, Hıristiyanlığın, Yahudiliğin ulaştığı yüksek ruhsal düzeyi tutturamamış olduğu kanaatindedir. Hıristiyanlık, Yahudilikteki gibi katı bir tektanrıcı din değildir. Çevredeki dinlerden bir çok sembolik ritüeller almış, büyük ana tanrıcaya (Meryem inancıyla) yeniden hayat vermiş, üstü örtülüde olsa politeizmin kutsal figürlerine sisteminde tekrar hayat kazandırmıştır. Ayrıca Musa dini gibi batıl inançları, büyü ve sihir unsurlarını dışlamamıştır; ki bu da sonraki iki bin yıl içinde entelektüel gelişmeyi ağır bir şekilde baltalamıştır.[44] Hıristiyanlık yüzyılların akışı içersinde, giderek daha çok içgüdüsel vazgeçişin dini olur.[45] Cinsel özgürlüğün belirli ölçüde (ruhban sınıfında) kısıtlanması; İlkel dönemlerde kadınlar yüzünden babalarını öldüren oğulların daha sonra bu isteklerinden vazgeçmeleri ve ensest yasağını gündeme getirmeleriyle belirgin bir paralellik arz etmektedir.

Freud; Hıristiyanların, bu dinin ince perdesi altında, barbarca bir politeizme inandıkları kanaatindedir. Kendilerine empoze edilen yeni dine karşı duydukları çekememezliğin üstesinden gelememişler ve Hıristiyanlığın kendilerine ulaştırdığı kaynağa yönelmişlerdir.[46]

Hıristiyanlık ve Totem Dini arasında, var olan dikkat çekici benzerlikler, bu konuda farklı spekülasyonların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu bağlamda akla gelen ilk soru; Hıristiyanlığın, gerçekten Totemizmin kullanmış olduğu kimi ritüellerden faydalanmış olup olmadığıdır. Bunun ardından bir o kadar önemli olan diğer soru, belki de, Freud'un neden böylesi bir bağlantıya ihtiyaç

---

[43] Freud, ***Freud ve Psikanaliz***, s.68.

[44] Freud, Avrupa da bilimsel gelişmeleri çok uzun zaman boyunca sekteye uğratan sebebin başta geleni, dine, daha özelde Hıristiyanlık içindeki akla ters düşen inançların toplum üzerindeki baskıcı tavrına bağlamaktadır. Bkz. Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.333.

[45] Freud, ***Musa ve Tektanrıcılık***, s.365.

duyduğunu anlayabilmemizi kolaylaştıracaktır; " Freud, kuramını şekillendirirken, içinde yetişmiş olduğu kültürün etkisiyle, Hıristiyanlığın kimi doktrinlerini ve sakramentlerini dikkate alarak, bu iki din arasındaki benzerlikleri kendi lehine kullanmış olabilir mi?" Psikanalitik kuramın temel taşlarını oluşturan ve psikoloji, sosyoloji, antropoloji, teoloji, gibi alanlarda her fırsatta kullanılan, baba betisi, "oedipus kompleksi", "suçluluk duyguları ve pişmanlık" gibi kimi dayanak noktalarının, Freud'un çerçevesini çizdiği kadarıyla totem dini ve Hıristiyanlık arasında, şaşırtıcı bir benzeşme içersinde olması, birbirini tamamlayan bu kadar rastlantıyı şüpheli hale getirmektedir.

Eski toplumlar üzerinde yapılan antropolojik araştırmalar, Freud'un özellikle totem yemeği ve bunun Hıristiyanlık üzerine yansımaları hakkındaki görüşlerinin nereden kaynaklandığının ortaya çıkarılmasına yardımcı olmuştur. İlk defa Robertson Smith tarafından dile getirilen ve M.Ö.V. yüzyıla ait olduğu düşünülen bir rit'e göre, devenin kılığında temsil edilen atanın, kanını paylaşılarak toplumsal bağı güçlendirmeye yönelik toplu bir eylem gerçekleştirilir. "Kurban olarak seçilen deve, kayalardan yapılma bir sunağa yerleştirilir. Grubun reisi, şarkılar eşliğinde sunağın etrafında üç kez dolaştıktan sonra kurban ilk darbeyi vurur ve fışkıran kandan aceleyle biraz içer. Daha sonra bütün meclis, kurbanın üstüne üşüşür, titreyen etlerden kılıçlarıyla parçalar koparırlar ve çiğ etleri vahşice tüketirler." Kurbanın henüz can vermeden veya eti henüz sıcakken aceleyle yenmesi törene katılan herkesin kurbanın yaşamının bir bölümünü kendi vücuduna katmasını simgelemektedir. Totemci topluluğun kurban törenine ilişkin bir daha gözlemlenmemiş tek örneği bu şekildedir. Bunun, kutsallıkla ilişkilendirilerek tarih öncesi totem yemeğine bir örnek teşkil etmesi bazı antropologlar tarafından benimsenmemiş, P. Borgeaud, bunu Hıristiyan hayalinin düzmece bir meyvesi, epistemolojik bir tuzak ve gülünç bir bilgin hülyası olarak değerlendirmiştir.[47] Böylece Freud'un

---

[46] Freud, ***a.g.e.***, s.336.

[47] Borgeaud, ***a.g.e.***, ss.41-42.

ego duygusunun eski bir evresi olarak yorumlama taraftarıdır. Freud için, bu duygunun dinî ihtiyaçların bir kaynağı olarak değerlendirilmesi yanlış bir çıkarımın sonucudur. Zira; "insan psikolojisini etkileyen herhangi bir duygu, güçlü bir ihtiyacın dışa vurumu olması halinde, sadece bir enerji kaynağı olarak değerlendirilebilir. Özellikle, çocukluk günlerinden kalan bir duygu değil, kaderin üstün gücü karşısında duyulan korkuyla süreklilik kazanan bir duygu olması nedeniyle, dinî ihtiyaçların çocuksu çaresizlikten ve bunun yarattığı baba özleminden kaynaklandığı savı daha gerçekçi gibi gözükmektedir. Dolayısıyla sınırsız narsisizmin[50] tekrar canlanması gibi gözüken ebedilik duygusunun oynadığı rol çok geri planda kalacaktır"[51]

Freud'un, ebedilik duygusunun insan psikolojisi üzerindeki etkilerine *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları,* adlı kitabında, dikkat çekici bir yoğunlukla değinmiş olması, onun konuya verdiği önemi gün yüzüne çıkarmaktadır. Tanrı tasavvurunun oluşmasında çocuksu çaresizlik ve baba özleminden daha önemsiz olarak gördüğü ebedilik özlemi, pek çok psikologa göre, küçümsenmeyecek derecede önemli olan, insanları motive edip ruhsal yapılarını dengeleyen etkin bir güce sahiptir.[52]

Burada bizleri asıl ilgilendiren soru, "Freud'un, niçin bu duygudan bahsetme gereği duymuş?" olmasıdır.

Tanrı inancına sahip olsun veya olmasın bir çok insan bu özlemini tatmin etme eğilimi sergiler. Herhangi bir Tanrı tasavvurunu benimsemeyenler için, dünyada bırakacağı eserleriyle veya fikirleriyle ölümsüzleşmek, bu

---

[50] Öznenin kendi kendisini beğenmesi, kendi kendisine hayran olması. Öznenin kendi bedeni üzerinde yoğunlaşan bir aktivite aracılıyla cinsel tantmin sağlamaya çalışması durumu. Bkz.: Cevizci, ***a.g.e.***, s.493. Narsisizmin psikanalitik açıdan tahlili ve tenkidi için bkz.: İsmail Evresim, ***Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri***, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 1997, ss.235-240. Herbert Marcuse, ***Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud***, Becon Press, Boston 1969, ss. 159-171.

[51] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, s.262.

[52] Bruno Bettelheim, ***Freud and Man's Soul***, ed.: Alfred A. Knoph, The Hogarth Press, London, 1983, s.25.

Öncelikle, Yahudilik[49] ve Hıristiyanlıkta kendisini etkin bir şekilde hissettiren baba betisi, İslam dini açısından bakıldığında hiç bir değere sahip olmayan bir tasavvurdur. Tanrıyı baba şeklinde tasavvur etmek İslam tarihi boyunca hiç bir doktrinde itibar görmemiş, aksine benzer sapmalar şiddetle dışlanmıştır. Ayrıca İslam dini atalar kültü ile ilgili, Freud'un iddia ettiğinin tam tersi bir uygulama sergilemiş, İslam dini öncesi dönemde itibar gören benzer inançları şiddetle reddederek, müstakil ve saf bir tevhid inancıyla ortaya çıkmıştır. Freud'un İslam dininin duraksamasıyla ilgili yaptığı çıkarım da, tarihsel doğrulanabilirlikten uzaktır. İslam tarihinde zaman zaman siyasal olarak bazı durgunluklar ve gerilemelerle karşılaşılmış olsa da, dinin temel prensipleri açısından herhangi bir farklılışma gerçekleşmemiş, tam tersi, ilk günkü saflığını, yazılı metinlerin yardımı ve müntesiplerinin gayretleriyle günümüze kadar muhafaza etmeyi başarmıştır.

3- Tanrı Kavramının Beraberinde Getirdikleri

Tanrı tasavvurunun ve dinî duyguların insan psikolojisindeki kaynağını değerlendirme süreci içinde Freud, çoğu insanda gözlemlenebilen ve belirli bir özgünlükle süreklilik içeren, bir kaç duyguyu araştırma kapsamına alma ihtiyacı duymuştur. Bunların başında kendisinin '*okyanusya*' adını verdiği '*ebedilik*' duygusu yer alır.

Ebedilik Duygusu

Freud, ebedilik duygusunu kendi içinde keşfedememiş olmakla beraber, bir çok insanda var olduğunu kabul etme eğilimi içersindedir. Ancak o, bunu

[49] Hıristiyanlıkta olduğu gibi Yahudilikte de baba motifinin kayda değer bir yer işgal etmesi, Freud'un kuramını dayandırırken kullandığı materyallerin kaynaklarını tespit edebilmemizde daha kolaylılar sağlamaktadır. Yahudilikteki baba motifi için bkz.: T.W. Manson, ***The Teachig of Jesus***, Cambridge University Press, Cambridge 1939, ss.90-115.

kuramını şekillendirirken kullandığı materyalin kaynağı ve bu kaynağın dayanaktan yoksunluğu bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.

Freud, buraya kadar olan ve kısaca özetlemeye çalıştığımız tahlilleriyle, tektanrıcılığın kökeni konusunda son noktaya ulaştığı kanaatindedir. Bu sonuçlama sadece Yahudiliğe ve Hıristiyan'lığa yönelik bir tutum olmayıp, tanrı kavramının geçtiği veya geçmediği tüm dinî yapılanmalar için genelleştirebilme yetkisini elinde bulundurduğu bir tavırdır. Freud da, iddiasının büyüklüğünün ve bu iddiayı destekleyebilmek için sadece iki dinin yeterli olmayacağının farkında olmakla birlikte, şöyle bir genelleme yapmaktan da kendini alamaz "Zengin dinler fenomonolojisinden sadece bir örnek seçmemiz ve diğerlerine ışık tutamamamız uzmanlık bilgimin bu tür bir araştırma için yeterli olmadığından kaynaklanmaktadır. Ancak sınırlı bilgilerimle, Muhammed dininin de bana Yahudi dininin özet bir tekrarı, bir taklidi gibi geldiğini söyleyebilirim. Öyle gözüküyor ki Peygamber başlangıçta, Yahudiliği kendisi ve halkı için kabul etmeye niyetlenmiştir. Tekil, büyük, ilk babanın yeniden ele geçirilişi Arapların öz güvenini aşırı ölçüde yüceltmelerine neden olmuş, bu da büyük dünya başarıları kazanmalarına ama bu başarılarda kendini tüketmesine yol açmıştır. Tanrı, seçilmiş halkına karşı, Yehova'nın kendi halkına olandan daha minnettar olduğunu göstermiştir. Ama belki de Yahudilikte ki gibi dinin kurucusunun katledilişindeki derinlikten yoksun olduğu için, bu yeni dinin iç gelişimi kısa sürede durma noktasına gelmiştir. Doğunun görünürde ussal olan dinlerinin çekirdeğinde atalara tapma vardır ve bu nedenle geçmişin yeniden canlandırılması evresinin erken bir döneminde duraksama söz konusu olmaktadır."[48]

Freud'un kendisinin de belirttiği gibi, İslam dini hakkında yapmış olduğu yorumlar, bu din ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmadığını ortaya çıkarmaktadır.

---

[48] Freud, ***a.g.e.,*** s.337.

mekanizmanın işlerlik kazanması için yeterli bir yansıma olarak kabul edilirken, Tanrıya inanan birisi, aynı çabayı, çeşitli öte alem tasavvurlarıyla giderme eğilimindedir. Freud'un da benzer bir gayretin içinde olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir çaba Freud için de geçerlidir. Örneğin, o da, kendi fikirlerinin varisi olarak Jung'a karşı özel bir ilgi göstermiş ancak arzuladığı karşılığı bulamamıştır.[53] Burada önemli olan, bu duygunun varlığı ve insan psikolojisinde gerçekleştirdiği tatminin doyuruculuğudur.

Freud'un, insanın içindeki ebedilik duygusunu -belki de hissedemediği için- tam olarak anlamlandıramadığı anlaşılmaktadır. Sıradan bir teistin hissettiği ebedilik duygusunun, narsisizmin herhangi bir formuyla ilişkisinin olmaması, inancın temel karakterleri gereği, daha makul bir çıkarım olsa gerektir. Zira narsist bir insan için, ona gerçek olarak gelen tek şey kendi kişiliğidir. Duyguları, düşünceleri, ihtirasları, istekleri, bedeni, ailesi yani kısaca kendisi ve kendisine ait olan her şeyi, bencilce bir yaklaşımla değerlendirir. İnandığı şeyler sadece o inandığı için doğrudur. Kendi kötü özellikleri bile, kendi özellikleri olduğu için güzeldir. Onun dışında olanlar ve diğer insanlar ise cansız, tiksindirici ve anlamsızdırlar. Sanki hiç yaşamamaktadırlar.[54] Böyle bir kişi, dış dünyayı yalnızca algılar, ama bu algılama onun için bir anlam taşımaz, duygu ve düşüncelerini de fazlaca etkilemez. Kendi dışındaki şeyler ancak onun ilgilendirdiğinde bir anlam kazanabilirler. Narsist kişi, sevgiyi ve başkalarına karşı yardım duygusunu tanımadığı gibi, akılcı ve objektif bir karar da veremez. Etrafına görülmez bir duvar örmüştür ve onun içinde tek başına yaşar. "Her şey orada ve ondadır, dünya ise anlamsız ve değersizdir. Ya da başka bir ifadeyle, kendisi tek başına dünyadır."[55] Narsistik kişilik yapısına sahip olan fert, insanlarla sevgi bağı kuramadığı için hayranlık kazanma çabasındadır.[56] Bu tanımlamaların ışığında, Tanrı inancının ve narsistik düşüncenin bir teistin

---

[53] Bkz. Anthony Stevens, ***Jung***, çev.: Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999, s.24.

[54] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.106.

[55] Fromm, ***Yaşama Sanatı***, s.92.

yaşam tarzında beraberlik içermesi, kabul edilmesi zor bir yaklaşımdır. Hayatlarını sevgi, paylaşım ve kardeşlik motifleri üzerine bina eden ve gerektiğinde dostluk adına hiç bir fedakarlıktan kaçınmayan bir teistin, benimsemiş olduğu bu yetilerin, narsist kaynaklı olduğunu söyleyebilmemiz çok güçtür.

İnsan doğasını bambaşka bir tarzda yorumlayan Freud'un bu yaklaşımı, Fromm tarafında şu şekilde bir soruyla eleştiriye tabi tutulmuştur:

> Felsefi, antropolojik, psikolojik ve hatta belki de, dinî özellikler taşıyan bir soru, şöyledir: İnsanın doğası, onun özgürlüğe, şerefe, dürüstlüğe ve sevgiye olan özlemini unutturabilecek kadar değişebilir mi? Ya da insan, insan olduğunu unutabilir mi? Yoksa insan doğası temel insani ihtiyaçların küçümsenmesine karşı, barbar bir toplumu insancıl hale dönüştürerek karşılık verebilecek kadar güçlü bir dinamizme sahip midir?[57]

Mutluluk Özlemi

Hayatın zorlukları, insanları, bir çok acıyla ve hayal kırıklıklarıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Yaşamın bu tür sıkıntılarının telafi edilmesi amacıyla insanoğlu bir çok farklı yöntem kullanmaktadır. Freud'a göre, bu işe yarayan üç farklı araç vardır; çektiğimiz açıları hafife almamızı sağlayan güçlü saptırmalar (oyalamalar), bu acıları azaltan doyumlar ve bizi buna karşı duyarsızlaştıran sarhoş edici maddeler.[58]

---

[56] Geçtan, *Varoluş ve Psikiyatri*, s.153.

[57] Erich Fromm, *Çağdaş Toplumların Geleceği*, çev.: Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996, s.64.

[58] Freud, *Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*, s.265.

İnsanların, yaşamlarının amacı olarak sergiledikleri davranışlarıyla, kendi içsel benliklerinde ulaşmak istedikleri nokta kuşkusuz ki mutluluktur. Mutluluğun peşinde koşarlar, mutlu olmak ve öyle kalmak isterler. Freud'a göre bu çabanın biri pozitif, diğeri negatif iki yanı vardır. İnsandaki mutluluk özlemi, acının ve hoşnutsuzluğun ortadan kalkmasını, öte yandan güçlü haz duyguları hissetmeyi hedefler. Ancak Freud için evrenin bütün düzenlemeleri, insanın mutluluk arayışıyla ters düşmektedir ve bunun sebebi de insanın mevcut yapısıyla ilgilidir. İnsanlar, haz ilkesinin arzuladığı durum devam ettiği sürece hoşnutluk duygusu içindedirler. İnsan, yapısı gereği, sadece bir tezattan yoğun haz duyabilmektedir, buna karşılık sürekliliği olan durumlardan pek az haz duyar. Dolayısıyla yapımız mutluluk imkanlarını kısıtlamaktadır. Mutsuzluğu yaşamak daha kolaydır. Bununla birlikte insanlar üç yönden acıyla tehdit edilmektedirler; çözülüp çürümeye mahkum olan kendi **bedenimizden**, ezici ve acımasız güçleriyle üzerimize çullanabilecek olan **dış dünyadan** ve başkalarıyla olan **ilişkilerimizden**. Dolayısıyla bu acı ihtimallerinin baskısıyla, insanların mutluluk beklentilerini aşağı bir düzeye çekmeye alışmaları (tıpkı haz ilkesinin dış dünyanın baskısıyla daha alçakgönüllü olan gerçeklik ilkesine dönüşmesi gibi), insanın sadece mutsuzluktan kaçtığı veya acılara rağmen yaşamını sürdürdüğü için kendini mutlu saydığı ve genelde acıdan kaçınma işinin haz edinme işlevini arka plana ittiğini görebilmek çok muhtemeldir. Görüleceği üzere bu yolla ulaşılabilecek mutluluk dinginliğin vereceği bir mutluluktur. Korkulan dış dünyaya karşı kişi işin üstesinden kendi başına gelmeye karar verdiği taktirde, kendini ancak dış dünyadan şu veya bu şekilde uzaklaştırarak koruyabilir. Ancak bunun yanında Freud için daha geçerli gibi gözüken başka bir yol, "insan toplumunun bir üyesi olmak ve bilimin öncülüğünde bir teknikle, doğayı insan iradesine tabi kılma mücadelesine girişmektir. Böylece insan herkesle birlikte herkesin iyiliği için çalışacaktır."[59]

---

[59] Freud, *a.g.e.*, ss. 267-268.

Freud, insanların mutluluk arayışı ve din arasındaki bağlantıyı ise, şu şekilde kurar; "Herkesi kendi mutluluk kazanımı ve acıdan korunma yoluna aynı ölçüde zorladığı için din, seçenek ve uyarlanma etkileşimini kısıtlar. Dinî teknik, yaşamın değerini azaltmaktan ve gerçek dünya tablosunu kuruntulu bir tarzda çarpıtmaktan ibarettir ve aklın korkutulmasını (engellenmesini) öngörür. Bedeli bu olsa da din, insanları bir ruhsal çocuksuluk durumuna zorlayarak, kitle kuruntusunun (yanılsamanın) içine çeker ve bir çok insanı bireysel nevrozdan kurtarmayı hedefler.[60] Ama yapılabilenin hemen hepsi budur. İnsanın bu türden bir mutluluğa ulaşabileceği bir çok yol vardır, ama bunlardan hiçbirisi kesin değildir. Din de diğer telafi mekanizmalarında olduğu gibi vaadini yerine getirememe ihtimalini taşımaktadır. İnanan kişi, sonunda Tanrının kavranması mümkün olmayan kararlarından söz etme gereği duyduğu taktirde, elinde kalanın sadece, çektiği acılar olduğunu ve son bir avuntu ve haz kaynağı olarak koşulsuz boyun eğmeyi kabulleniyor demektir. Eğer buna hazırlıklıysa, kendini girmiş olduğu sapmadan kurtarabilir."[61]

Freud, orta çağ Hıristiyan kültürü üzerinde yaptığı tarihsel bir değerlendirmeyle mutluluk kavramı hakkında şöyle bir çıkarımda bulunmaktadır; "Dinî doktrinlerin dizginsiz bir güç uyguladığı dönemlerde insanların genelde daha mutlu oldukları kuşkuludur, daha ahlaklı olmadıkları ise açıktır. Din kurallarını dışsallaştırarak bu kuralların amacını etkisizleştirmenin yolları her zaman bulunmuştur. Görevleri, dine bağlılığı ve neticede mutluluğa ulaşmayı sağlama olan rahiplerin kendileri zaten bu amacın geçersizleşmesi konusunda yolu yarılamıştır. Tanrının, inceliği, adaleti üzerine kısıtlayıcı bir el, işlevi görmüşlerdir. Kişi günah işlemiş, kefaretini ödemiş ve böylece günah işlemekte serbest kalmıştır. İlahi lûtfun mutluluğundan zevk almak için günahın vazgeçilmez olduğu, dolayısıyla temelde günahın Tanrıyı hoşnut ettiği sonucu da, doruk noktasına ulaşmıştır. Rahiplerin, insanın iç güdüsel doğasına ancak

---

[60] Bkz.: Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, ss.226-231.

[61] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, ss.276-277.

böylesine büyük izinler çıkararak kitlelerin dine bağlılıklarını zar zor koruyabildikleri bir sır değildir. Kabul gören şudur: Sadece Tanrı güçlü ve iyidir, insan ise zayıf ve günahkar. Her çağda en az ahlaklı olmak kadar ahlaksız olmakta dinden destek görmüştür. Eğer din insanın mutluluğu, kültüre yatkınlığı ve ahlaki denetimi konusunda bundan daha iyisini yapamıyorsa, insanlık için gerekliliğini abartıp abartmadığımızı ve kültürel beklentimizi dine dayandırmakla akıllıca davranıp davranmadığımızı sormaktan kendimizi alamayız."[62] Freud'un bu çıkarımı, dinin insanların bencil çıkarları doğrultusunda kullanıldığı kimi durumlar için doğru olarak kabul edilebilir bir sonuçtur. Ancak, tarihin şu veya bu kesitinde mutluluğun yakalanamamış olması ve hatta mutsuzluğun kaynağının bahis konusu olan dinin temsilcileri üzerine yüklenmesi, bu başarısızlığın nedeninin Tanrı inancı olabileceği varsayımını desteklemese gerektir. Bu şekilde ki bir değerlendirmeyle, Tanrı motifinin insan psikolojisi üzerinde sağlayabileceği faydaları, dar bir kalıpta, sadece orta çağ Hıristiyan düşüncesi çerçevesinde değerlendirip, tüm dinî doktrinleri kapsayıcı bir tarzda genelleştirmek, maksatlı bir yaklaşım gibi gözükmektedir.

Freud'u hayat ve mutluluk konusunda, bu denli pesimist düşünmeye sevk eden nedenlerin neler olabileceği konusunda bir çok farklı sebepten bahsedilmektedir. Çocukluk döneminde annesi haricinde diğer aile bireylerinde yeterince ilgi görememiş olması ve hayatının aile çalkantılarıyla başlayıp, mutluluğu yaptığı evlilikle de yakalayamaması, kayda değer bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Dinî yaşantıya değer veren ailelerdeki olumlu yaşam tarzını devamlı eleştirmesine rağmen, bilinçaltındaki kıskançlık duygusunun, mutluluğun elde edilmesi konusunda onu bu denli eleştirel bir tavır içersine

---

[62] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.224.

sürüklediği, çocukluk dönemi üzerine yapılan çalışmalarda dile getirilmektedir.[63]

Freud'un böyle bir sonuca ulaşmasında rol oynayan önemli faktörlerden bir diğeri de, onun insanı bir bütünlük içersinde kavrayamamış ve kültür farklarına yeterince değer verememiş olmasından kaynaklanmaktadır.[64] O, daha çok aydınlanma çağı filozoflarının, insanı yalnız anlama ve yargı yeteneğinden oluştuğunu varsaymaları gibi, insanı tek boyutlu bir makine olarak algılama yanılgısına düşmüştür. Onlar, insanı kimyasal süreçlerle işleyen bir makine gibi görmüşlerdir. Duygular heyecanlar ve arzular bu düşünürler için, bir takım fizyolojik oluşumlarla açıklanabilen özel bazı durumlardan başka bir şey değildirler. Freud'un da insanın böylesi katı bir yaklaşım tarzıyla değerlendirmesi, elbette ki mutluluğun anlaşılmasını imkansızlaştıracak, elde edilemeyen şeyin tümden reddedilmesi gibi yanlış bir çıkarımla neticelenecektir.[65] Böylece, insanları kardeşçe sevmek gerçeğe uymayan bir istek olarak nitelenecek, İnsanların, Tanrının buyruklarına uygun yaşantılarıyla elde ettikleri mutluluk anlamlandırılamayacak ve bunun çocukluk dönemine dönmekten başka bir şey ifade etmediği savunulacaktır.

Her ne kadar kendisi kabul etmese de Freud'un kuramını üzerine bina ettiği bir çok hüküm istisnai durumlardan yapılmış olan genel çıkarımlara dayanmaktadır. Sınırlı bir çerçevede yaptığı araştırmalarını tüm insanlığı kapsayacak bir şekilde genelleştirmesi yanlış bir takım sonuçlara varılmasına neden olmuştur. Aynı şekilde Yahudiliğe, Hıristiyanlığa ve kimi ilkel dinlere bakarak, Tanrı inancı hakkında yapmış olduğu genellemelerin monoteizmin doruk noktası olan İslam dinini de kapsayıcı bir tarzda değerlendirmesi, onu

---

[63] Bkz.;Paul Roazen, ***Freud and His Followers***, Alfred A. Knopf, New York 1975, ss.21-55. İnsanın sürekli mutluluk arayışı ve Tanrı inancının bu arayışa katkıları ile ilgili psikanalitik bir yorum için bkz.: Alfred Adler, ***İnsanı Tanıma Sanatı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.111.

[64] Geçtan, ***Psikanaliz ve Sonrası***, s.71.

[65] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, ss.216-217.

objektiflikten yoksun bir sonuca sürüklemiştir. Freud'un iddiasının tam tersine İslam, insan ruhu hakkında sahip olduğu görüşle, kendisinin dışında kalan tüm diğer sistemlerden esaslı bir şekilde ayrılmaktadır. Şüphesiz ki, Freud, dar ve sınırlı bir bakış açısıyla, İslam'ın sahasını tam olarak anlamlandıramadığı için, onun cinsi arzuların baskısıyla veya oedipus kompleksiyle, ilgisi olmayan, ne katil bir evladın, ne de maktul bir babanın yer aldığı, hür ve insanları tatmin edici ruhunu anlayamamıştır.

III. BÖLÜM

FREUD ATEİZMİNDE TANRI KAVRAMININ UYGARLIKLA İLİŞKİSİ VE GELECEĞİ

Tanrı tasavvurunun, insanlık tarihindeki kökenleri ve gelişim seyrinin yanında, ulaşacağı son nokta da, Freud'un ilgi alanına girmektedir. Günümüzde (Freud'un tabiriyle kültürel ortamda) Tanrı inancının varlığını halâ niçin sürdürdüğünü, insanlığın ne gibi ihtiyaçlarına cevap verdiğini ve sonuçta bu inancın varacağı noktanın ne olacağını, tartışmaya açık bir dizi spekülatif tezle, Freud, "*Bir Yanılsamanın Geleceği*" (*The Future of an Illusion*) ve "*Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları*" (*Civilization and its Discontents*) adlı iki kitabında kaleme almıştır.

1- İnsanlık, Medeniyet ve Tanrı

Tanrı, alem ve uygarlık arasındaki ilişkide Freud, insanın kendi çaresizliğini dayanılır kılma ihtiyacından kaynaklanan ve hem kendi çocukluğunun ve hem de, insan ırkının çocukluğunun çaresizliğine ilişkin anılardan oluşan malzemelere dayanan bir dizi spekülatif tez ortaya atmıştır. O, psikanalitik yorum tarzıyla şekillendirdiği Tanrı tasavvurunun tarihi gelişim seyrinde ulaştığı son noktayı, Tanrı ve uygarlık arasındaki etkileşimle ortaya koymaktadır. Freud'a göre, insanların zihnindeki Tanrı tasavvuru, uygarlığın farklı bir boyutu konumundadır. Bundan sonra, baş edilemeyen tabiat güçleri karşısında yeni Tanrı tasavvurları ortaya konulacak ve insanlığın içgüdüsünden kaynaklanan tehditleri bertaraf etmenin yolları aranacaktır.

Freud'a göre, *uygarlık*, bir yandan insanın doğa güçlerini kontrol etmek ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla doğadaki zenginlikleri almak için kazandığı her türlü bilgi ve beceriyi, öte yandan da insanların birbirleriyle olan ilişkilerini ve özellikle de mevcut zenginliğin dağılımını ayarlamak için gerekli olan her türlü düzenlemeyi içerir. Uygarlığın bu birbirinden farklı gibi görünen iki yönü, aslında belirli bir koordine ile çalışmaktadır. Çünkü, insanlar arasındaki karşılıklı ilişkiler, mevcut zenginliğin mümkün kıldığı içgüdüsel doyum miktarından büyük ölçüde etkilenmekte, bu etkileşim, insanların birbirlerini, kazanılmak istenen zenginliğin farklı materyalleri olarak görmelerini ve -uygarlığın insanlığın evrensel çıkarının nesnesi olduğu düşünüldüğünde- her bireyin özünde, uygarlığın düşmanı olduğu fikriyle çevrelenmiş gibi gözükmektedir.[1]

Freud'a göre insanlık, bariz bir hatla yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. "kitleler tembeldir ve akıllı değildir. İçgüdüsel vazgeçişi (sahip olduklarından vazgeçmeyi) sevmezler ve bunun kaçınılmazlığı konusunda tartışma yoluyla ikna olmazlar. Kitleyi oluşturan bireyler

---

[1] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.186.

disiplinsizlik konusunda birbirlerine destek olurlar. Sadece kitlelerin lider olarak kabul ettikleri kişilerin etkisiyle onları iş yapmaya özendirmek ve uygarlığın bağlı olduğu özverileri kabullenmelerini sağlamak mümkün olmaktadır."[2] Baskı altındaki insanların çalışarak var ettikleri, ancak zenginliklerinden pek pay alamadıkları kültürlere karşı yoğun düşmanlık duyguları beslemeleri gayet olağan gözükmektedir. Bu koşullarda baskı altındaki insanların kültürel yasaklamaları içselleştirmeleri beklenemez. Tersine bu yasakları benimsemeye yanaşmayacaklar, kültürün kendisini yok etmeye, hatta onun dayandığı önermeleri alaşağı etme eğilimi göstereceklerdir. Bunun temelinde ise mevcut uygarlık düzeyi karşısında duyulan derin ve uzun süreli bir hoşnutsuzluk yatmaktadır.[3] Bu durumda Freud'a göre, uygarlığın, güç ve kuvveti elinde bulunduran bir azınlığın, bunu kabul etmek istemeyen bir çoğunluğa karşı kullandığı bir dayatma aracı olduğu söylenebilir. Ancak bu dayatmayı tepkisizce kabullenmek istemeyen insanların saldırgan tutumlarına karşı uygarlık, cinsellik ve saldırganlık ihtiva eden içgüdülerin bastırılmasına yönelik kimi kurallarla toplumun karşısına çıkar.[4] Başlangıçta tabiatın kontrol edilmesi ve zenginliğin elde edilmesi olarak şekillenen amaç, farklı bir yöne kaymış ve daha fazla insanı kontrol etme maksatlı, psikolojik bir çabaya yerini bırakmıştır. Bu aşamadan sonra, azınlığın toplumun büyük kısmı üzerinde egemenlik kurma amacıyla kullandığı materyal bizler için daha dikkat çekici bir noktayı gün yüzüne çıkarmaktadır; "Medeniyet, insanlığı uygarlık perdesi altında, Tanrı inancı ve çeşitli ahlâkî öğretilerle kontrol altında tutmaya çalışmaktadır."[5] Böylece Freud, *Totem ve Tabu*'da ilkel insanların kişisel tecrübelerinde aradığı dinin kaynağını, günümüz toplumunda, daha geniş bir

---

[2] Freud, ***a.g.e.***, s. 188.

[3] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, s.279.

[4] Uygarlığa yönelik, saldırganlık içeren içgüdülerin bastırılmasına ilişkin geniş bilgi için bkz. Freud, ***a.g.e.***, ss.315-317.

[5] Sigmund Freud, ***Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.63. *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'inde, XIII. ciltte (Uygarlık Din ve Toplum), 61-90. sayfalar arasındadır.

değerlendirmeyle, belirli bir azınlığın, hemcinslerini sömürmek amacıyla kullandığı bir araç olarak görmektedir.

Ancak bu konumda insanları engelleyen başka bir faktör ortaya çıkmaktadır. Amansızca ve acımasızca insanı tehdit eden tabiata karşı insanlık, zorunlu da olsa, kendisini tabiata karşı koruyabilecek tek kale olarak gördüğü uygarlığa sahip çıkma eğilimi sergiler. Zira, "sarsıldığı zaman insanları ve eserlerini yerle bir edip gömen toprakla, sel halinde her şeyi boğan suyla, önüne çıkan her şeyi yıkan fırtınalarla ve en önemlisi henüz hiç bir çaresi bulunmayan ve belki de bulunamayacak olan acı verici ölüm bilmecesiyle"[6] insanlığın yardımsız ve tek başına mücadele etmesi imkansız gözükmektedir.

Tabiat güçlerine karşı tam anlamıyla bir egemenlik asla mümkün olmayacak bir gerçekliktir. Kendisi de bu doğanın bir parçası olan, insanın fiziksel varlığı her zaman için sınırlı bir uyarlanma ve başarı yeteneği olan geçici bir yapı olarak kalacaktır. Doğadaki her şeyi olduğu kadar insanı da tehdit eden tabiatın ve kaderin üstün güçlerine karşı insanlık, kendini uygarlığa sığınarak korumaktadır. Herkes için aynı koşulları içeren ve tüm uygarlıkların benzer şekilde gerçekleştirdiği bu muhafaza iki yönlüdür; "İnsanın, ağır bir yara alan öz saygısının onarılması ve onların, yaşamın ve evrenin içerdiği tehlikelerden uzak tutulması."[7] Böylece psikanalizin temelinde yer alan "insanın şuurlu hayatı ve şuur dışı ruh hayatı arasındaki zıtlık"[8] tabiatın insanoğlu ile etkileşimindeki yerini, anlamlandırdığı düşünülmektedir.

Uygarlığın insanlığı rahatlatma ve bu yolla onları kontrol altında tutma amacıyla gerçekleştirdiği ilk adım "doğanın insanlaştırılması" dır. Freud, bilinmeyenler karşısında insanların içine düştükleri korkuları yenebilmeleri için geliştirdikleri savunma mekanizmalarından biricisini, şöyle bir kurgulamayla dile getirmektedir; "İnsanla ilgisi olmayan güçler ve kader erişilmezdir. Eğer bu

---

[6] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği,*** s.198.

[7] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları,*** s.278.

güçlerin de bizim ruhumuzda olduğu gibi, alevlenen tutkuları varsa, eğer ölüm kendiliğinden bir şey değil de şeytani bir iradenin bir şiddet eylemiyse, eğer doğada her yanda kendi toplumumuzdan bildiğimiz türden yaratıklar varsa, ancak bu durumda rahat bir nefes alınabilir, bu esrarengiz dünyada kendimizi rahat hissedebilir, ve ruhsal donanımımızı kullanarak anlamsız kaygılarımızla baş edebiliriz. Kendi toplumumuzda kullandığımız yöntemlerin aynısını bu yabancı güçlere karşı da kullanabiliriz. Onları yatıştırmaya, kandırmaya çalışabilir ve onları bu yolla etkileyerek güçlerinin bir kısmından yoksun bırakabiliriz. Doğal bilimin yerine bu türden bir psikolojinin konulması anında bir rahatlama sağlamakla kalmaz, daha iyi hakim olmaya giden yolu gösterir."[9] Freud'a göre, bizim savunmasızlığımızı ortadan kaldıran ve tepki verebilmemizi sağlayan bu mekanizmanın ardından Tanrı tasavvurunun etkinliğine değinerek şu sonuca varmaktadır; "İnsanlık, gerçekleştirilemeyecek gibi gözüken arzularını ve ona yasak olan şeyleri Tanrılara yakıştırır. Dolayısıyla bu şekilde düşünülen Tanrının kültürel bir ideal olduğu söylenebilir. Günümüzde insanlık idealine çok yaklaşmış ve kendisi neredeyse Tanrı pozisyonuna yükselmiştir."[10] Böylelikle Freud'a göre, İnsanlar, anlaşılması ve mücadele edilmesi imkansız olan tabiat güçlerinden (Tanrı inancı vasıtasıyla) kurtulmakta, kısıtlı da olsa karşılık verilebilecek olan bir muhatap edinmiş olmaktadırlar.

Tabiat güçlerine karşı insanın çaresizliği, başka bir yansımayla, küçük bir çocuğun babasıyla olan ilişkilerini çağrıştırmaktadır. Freud'a göre çocuğun babasından korkmasıyla ilgili ciddi nedenleri vardır. Ancak bunun yanında babasının onu tehlikelere karşı koruyacağından da emindir. Ona göre, insanlığın bu güçlere karşı sergilediği tavır ile çocuğun babasına karşı tutumu aynı kaynaktan beslenen iki psikolojik durumdur. Her ne kadar yetişkinliğe ulaşsa da birey sonsuza kadar çocuk kalmaya mahkum olduğunu, esrarengiz üstün

---

[8] Yavuz, *a.g.e.*, s.23.

[9] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.199.

[10] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, s.284.

güçlere karşı korumasız asla yapamayacağını anladığı zaman, bu güçlere, baba figürüne ait özellikler yükler; kendi için korktuğu, yatıştırmaya çalıştığı, buna rağmen kendisini korumasını istediği Tanrılar yaratır. Dolayısıyla baba özlemi insanca zayıflığın sonuçlarına karşı korunma ihtiyacıyla özdeş olan bir güdü olduğu bir kez daha karşımıza çıkmaktadır.[11]

Tabiatı, güçlü bir baba imajıyla özdeşleştiren insanlar, ister istemez bu güçlere tanrısal figürleri de eklerler. "Zamanla doğal olaylardaki düzenlilik ve yasalara uygunluk üzerine ilk gözlemler yapılır ve böylece doğanın güçleri insanca özelliklerini kaybeder. Ancak, insanın çaresizliği ve bununla birlikte babasına ve Tanrılara duyduğu özlem, yerli yerinde kalır."[12] Böylece Tanrılar, doğanın acı verici dehşetlerini savmaları, insanı kaderin acımasızlığıyla, özellikle de ölümle uzlaştırmaları ve uygar yaşamın getirdiği zorlukları ve yoksunlukları dengelemeleri, şeklinde gerçekleştirdikleri üç yönlü görevlerini sürdürmeye devam etmektedirler.

Freud, insanlığın, Tanrılara yüklediği görevleri dile getirmesinin ardından, kader konusunda bilindik itirazları tekrar seslendirme ihtiyacı duyar; "Eğer Tanrılar, kaderi kendileri belirliyorlarsa, bu durumda öğütlerinin anlaşılmaz olması gerekmektedir." düşüncesiyle, kader ve Tanrı arasındaki öncelik ve sonralığın bir problem teşkil ettiğini ve bu durumun kaderin, Tanrıların üzerinde benimsenmesine neden olduğunu belirtir. Bu arada, din felsefesinin önemli konularından birisi olan "kötülük problemini"de değinerek; "Tanrılar bizi şaşırtırlar, eğer kader onların hakimiyeti altındaysa, dünyada neden bu kadar kötülük vardır? Şeytanın inkar edilemeyen varlığı ile Tanrının her şeye kadirliği ve iyilikseverliğini uzlaştırmanın ne kadar zor olduğu"[13] gibi, klasik bir ateist söylem sergiler.

---

[11] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği,*** ss. 207-208.

[12] Freud, ***a.g.e.,*** s.200.

[13] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları,*** s.314.

Böylece tabiat ve Tanrı arasındaki ilişkinin -kendine göre- zayıflığını ortaya çıkaran Freud, Tanrıların üçüncü işlevine daha çok değer verilmiş olduğu kanaatindedir. "Artık Tanrıların görevi, uygarlıktaki kusurları düzeltmek, pratik hayattaki kötülükleri ortadan kaldırmak, insanların birbirlerine çektirdiği acıları dindirmek ve onların uyma konusunda kusurlu davrandığı uygarlık kurallarına riayet etmelerini kontrol etmek olmuştur."[14]

Freud, ölümden sonraki hayat ve adalet inancını da, kurguladığı bu çerçevenin içersine sokmaktadır. Hakim güçlerin devamlı sömürdüğü alt zümrenin bu dünyada elde edemediği adaleti başka bir aleme tehîr etme eğilimi sergilemelerini Freud, kendisinin kullanabileceği iyi bir materyal haline dönüştürerek, dünyada gerçek adaletin tam anlamıyla sağlanamayacağını anlayan insanların, iyi ile kötünün ayırt edildiği, bu dünyada kaçırmış olduğu tüm zenginlikleri bulmayı vadeden ve psikolojik bir avuntu sağlayan, yeni bir dünya fikrine sahip olmak zorunda kaldıklarını belirtir.

Tanrı, alem ve uygarlık arasındaki ilişkide Freud, insanın kendi çaresizliğini dayanılır kılma ihtiyacından kaynaklanan ve hem kendi çocukluğunun ve hem de, insan ırkının çaresizliğine ilişkin anılardan oluşan malzemelere dayanan bir dizi spekülatif tez ortaya atmıştır. O, bu fikirlere sahip olmanın, insanı iki açıdan koruduğu inancını taşımaktadır: Doğanın ve kaderin tehlikelerine karşı ve insan toplumunun kendisinden kaynaklanan tehlikelere karşı.

Bu ilişkiler zincirinin çözümlenmesinde öncelikle Freud'un kullandığı şekliyle *'Yansıtma'* kavramını ele alarak başlamak, onun, uygarlığa ve bu bağlamda, dış güçlerin zorlayıcı etkisine bağımlı olarak şekillendirmeye çalıştığı Tanrı kavramını anlamlandırmada daha kolay bir yol izlememizi sağlayacaktır.

Yansıtma kavramı psikoloji terminolojisinde şu anlama gelmektedir; "Çocuk kendi öz imgesini başkasında arar ve kendini diğer insanlardan henüz

---

[14] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği,*** s.201.

ayırt edemediği için, kendi öz düşüncelerini karşısındakilere mâl eder. Diğer yandan yansıtma, normal kişilerin de baş vurdukları bir savunma mekanizmasıdır. Kişi, kendinde var olduğunu kabul etmediği nitelik ve duygularını başkalarına mâl etmek istemindedir. Kendinde var olan istenmeyen, hoşa gitmeyen, kabul görmeyeceğini bildiği duygulardan suçluluğa kapılan kişi, bu niteliklerini başkalarına yansıtma eğilimi sergiler. Böylece problemleriyle çok daha kolaylıkla mücadele edebilecek ve büyük bir oranda rahatlığa kavuşacaktır."[15]

Anlaşıldığı üzere, Freud için Tanrı, insanın kendisinde hissettiği eksiklikleri telafi etmek ve baş edemediği tabiat güçleri karşısında güçlü bir dayanak sağlamak amacıyla, çaresizlik içerisindeki arayışlarına karşılık gelen bir yansıtma sonucu (projeksiyon) şekillenmiştir. Feuerbach ile sosyolojik bir çerçevede başlayan ve Freud ile psikolojik bir versiyon kazanan Yansıtma Din Teorisinin (*The Profection Theory of Religion*) ateizme önemli ölçüde destek sağladığı düşünülmektedir.[16] Yansıtma olayını Freud, psikanaliz sırasında, hastanın doktoruyla olan diyalogu neticesinde keşfetmiş[17] ve daha sonra aynı kalıpları kullanarak, insanların Tanrı düşüncesine ulaşırken de benzer bir yol izlediği tezini ortaya koymuştur.

Ancak bu noktada, Tanrının varlığına bir takım yansıtmalar sonucunda ulaşılabildiğini düşünmemiz, onun varlığının zorunlu olarak bizimle ilişkilendirilmesi anlamına gelmese gerektir. Zira, bu yansıtmanın gerçekleştiğini düşünsek bile, kaynağının insan değil de bizzat Tanrının kendisi olması, en az kaynağının insan olması kadar muhtemel bir olasılıktır. Yani

---

[15] O.A.Gürün, ***Psikoloji Sözlüğü***, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y., s.169; Raymond E. Fancher, ***Ruhbilimin Öncüleri***, çev.:Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1990, s.206. Yansıtma mekanizmasının psikanalizdeki farklı boyutları için bkz.: Engin Geçtan, ***Psikanaliz ve Sonrası***, ss.116-121; Calvin S. Hall, ***Freudyen Psikolojiye Giriş***, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları,İstanbul 1999, ss.105-108;Volney P. Gay, ***Freud on Sublimation***, State University of New York Press, Albany 1992, ss.54-60.

[16] Küng, ***a.g.e.***, s. 75.

[17] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.89.

"Tanrı kendisini insana bildirmek için böyle bir yöntem kullanmakta, insanda böyle bir yeti var ederek onda varlığını sergilemektedir."[18]

Bir çok dindeki mevcut Tanrı tasavvuru göz önüne alınarak bir değerlendirme yapıldığında, insanların beklentilerinin çok daha ötesinde, aşkın bir Tanrı fikrinin mevcudiyeti gözlemlenmektedir. Sadece korku, çaresizlik ve endişenin bir yansıması olarak şekillenen bir Tanrı'yla, teistin zihninde, kendi çabası ve kabullenmiş olduğu dinin öğretileri doğrultusunda şekillenen Tanrı düşüncesi, birbirinden farklı kulvarlarda yer almaktadır.

Tanrı inancının, indirgemeci bir yaklaşımla, insanların kontrol edilmesi amacı doğrultusunda tanımlanmaya çalışılması, dürtülerin bastırılmasıyla onun yerine teselli mahiyetinde bir şeyler sunan bir telafi mekanizması olarak görülmesi, Freud'u, dürtüleri, insanın diğer organik ve psikolojik özelliklerini geniş çerçevede ele almadan değerlendiren, neticede de dinin ve Tanrı inancının bu dürtüler üzerine kurulduğunu iddia eden, indirgemeci bir yaklaşıma sürüklemiştir. Dinin ve Tanrı düşüncesinin insan zihnindeki şekillenmesinde bu dürtülerin etkinliği kabul edilebilir. Ancak dini, sadece bu temellere dayandırarak anlamaya çalışmak mevcut din realitesiyle çelişmektedir. O zaman "bu dürtüler olmasaydı Tanrı inancına lüzum kalmazdı" demek gerekir ki, dinin diğer kapsayıcı boyutlarını dikkate aldığımız zaman, böyle bir iddiada bulunmak mümkün görünmemektedir.[19] Tanrı inancının sadece bir telafi mekanizması olarak temellendirme gayreti, onun insan zihnindeki pek çok işlevini ve yansımasını dikkate almamak anlamına gelir ki, bu en azından bizlerin zihnindeki Tanrı kavramıyla örtüşmeyen bir tanımlamadır.

Ayrıca insan içgüdülerinin beklentisi doğrultusunda şekillenmiş olan bir Tanrı imajı, bir bütünlük içersinde değerlendirildiğinde tam anlamıyla bu kavramın içini dolduramamaktadır. Zira Tanrı'nın beklentileri pek çok zaman

---

[18] Köse, ***Freud ve Din***, s.102.

[19] Köse, ***a.g.e.***, s.99.

muhataplarını aşmakta ve onları zorlayan bir dizi emir ve yasakları içermektedir. "Dinin insanın inanma ihtiyacını tatmin ettiği doğrudur. Fakat ciddi manada hiçbir insan 'inanayım da rahat edeyim' diye düşünmez. İnanç, bazen bütün arzu dünyası zorlar ve insanı çetin ve hatta sonu gelmez bir mücadelenin içine sürükler. Çünkü bir çok dine göre insanın manevi yükselişinin bir sonu yoktur."[20] Yapacakları yanlış eylemler karşılığında bireysel olarak cezalandırmakla tehdit eden bir Tanrı anlayışını, insanlar, nasıl olurda kendi beklentileriyle ortaya koyarlar? Belirgin bir şekilde ortada olan bu çelişkili durumu Freud, insan ırkının başlangıç evrelerinde var olduğunu iddia ettiği "ilk pişmanlık" ve "ilk günah" [21] hipoteziyle temellendirme eğilimindedir. Babalarını cinsel arzularını tatmin etmek amacıyla öldüren oğullar, bu yaptıkları kötü eylemden pişmanlık duymuşlar ve ilk olarak bu noktadan başlayan pişmanlık birbiri ardınca tüm nesillere bulaşarak insanlığın tamamını etkisi altına almıştır.[22] Birebir karşılaştırmak mümkün olmasa da, daha sonraki psikanalistlerce 'kollektif bilinç dışı' olarak isimlendirilen bu hadisenin yapılan deneylerden elde edilen veriler sonucunda hiçbir zaman bilinç dışına çıkabilmesinin mümkün olmadığı tespit edilmiştir.[23] Birbiri ardınca yirmi nesilde yapılan, fizyolojik bir değişikliğin en son doğan bireyde gözlenmemesi bilimsel bir veri iken,[24] insanlık tarihinin ilk basamağına dayandırılan ve görüldüğü kadarıyla dayanağı da bulunmayan böyle bir faraziyenin, teistin sahip olduğu Tanrı tasavvurunu açıklamada kullanılması, Freud'un bilimselliğe verdiği değer

---

[20] Aydın, ***Din Felsefesi***, s.216.

[21] Freud, ***Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler***, s.81.

[22] Freud, ***Totem ve Tabu***, s. 214.

[23] Engin Geçtan, ***İnsan Olmak***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996, s.184.

[24] Günümüzde kesinliği kabul edilmiş genetik bilimlerinin verilerine dayanarak bir karşılaştırma yapıldığında Freud'un tezinin bilimsel verilerden çok uzak genellemelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Klinik verilerle ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz.: Ritzen, ***a.g.e.***, s.146-150; Yavuz, ***a.g.e.***, s.67-68; Paul Kline, ***Fact and Fantasy in Freudian Theory***, Methuen-Co ltd., London 1972, ss. 95-101; Clara Thompson, Patrick Mullahy, ***Psychoanalysis: Evolution and Development***, Grove Press, New York 1957, ss.131-150.

adına bizleri hayrete düşürmektedir.[25] Freud'un iddialarına bir noktaya kadar hak verilebilmesinin tek yolu, dünya yüzeyinde var olan tüm Tanrı tasavvurlarının deist bir yapı içermesiyle mümkün olabilir. Buna karşılık bir çok din, kendine tabi olan insanlardan (bundan hoşlansınlar veya hoşlanmasınlar) çeşitli taleplerde bulunmaktadırlar, bu da Tanrı imajını, insan zihninden ve onun gerçekliği olmayan ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmiş bir varlık olduğu fikrinden ayıran, önemli bir dayanaktır.[26]

Freud'un insanlık ve uygarlık arasındaki ilişkide niçin böylesine katı bir tutum içersinde olduğunu, yüceltme kavramının bireysel psikolojideki analizinde ve bunun toplumsal hayata yansımalarından çıkarabilmekteyiz. Freud'a göre, "seçkin kesim içgüdüsel arzularını tatmin etmeme yoluyla, insan sürüsünün aksine, kültürel başarılar için ruhsal sermaye biriktirmektedirler. Psikanalitik kuramda, hiçbir zaman yeterince açıklanamayan yüceltme kavramındaki tüm gizem, özünde 19. yüzyıldaki orta sınıfın ruhunda yatan sermaye birikiminin gizemidir. Zenginliğin tasarrufun ürünü olması gibi, kültür de içgüdüsel ketlemenin ürünüdür."[27] Yani, kültürün oluşması ve şekillenmesinde itici bir güç olan bireysel ihtiyaçların ortaya konulması ve belirgin bir zümrenin baskıcı bir tutumla bu ihtiyaçların karşılanmasında etkin bir rol oynaması; Tanrı tasavvurunun, bir savunma ve sindirme aracı olarak gün yüzüne çıkmasına sebep olduğu iddia edilmiştir. Çeşitli bireysel ihtiyaçların ve içgüdülerin zorlaması üzerine kurgulanmış olan kültürel oluşumlar, sosyal bilimlerin ve toplumsal yapılanmanın gelişmesini geciktirmiş, insanın çevresindeki bireylere karşı geliştirdiği gizli düşmanlıkları, birey ve toplum

---

[25] Tanrı tasavvurunun yorumlanışı hakkında içine düştüğü zorlayıcı tavrın yanlışlığını bizzat Freud kendisi dile getirerek, daha sonraları daha hak gözetir bir tavır takınmaya çalışmış, ancak bu tavrının dinin gücünün maddesel değil tarihsel bir nitelik taşımasına bağlamıştır. Bkz. Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s.111.

[26] Dinî inancı güdüleyen çeşitli ihtiyaçlar hakkında bkz.: Peker, ***a.g.e.***, ss.71-72; Hayati Hökelekli, ***Din Psikolojisi***, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993, ss.81-82.

[27] Sarah Kofman, ***Freud and Fiction***, ing. çev.: Sarah Wykes, Polity Press, Cambridge 1991, s.128.

düşmanlığı[28] gibi görüşleriyle, Freud, topluma deli gömleği giydirmeye çalışmıştır. Aradan geçen zaman sonunda daha iyi anlaşılmıştır ki, Freud'un insan gelişmesi kuramından çıkardığı belli başlı sonuçların çoğu itibarını yitirmiş ve çürümeye yüz tutmuştur.[29] Freud'dan sonra gelişen psikoloji akımları, (başta Alfred Adler olmak üzere Bireysel Psikoloji savunucuları) biyolojik etkenler yerine sosyal ilişkileri vurgulayarak,[30] iç kuvvetler varsayımından, yani iç güdülerden ve dürtülerden kopmuş, bunları mantık dışı malzeme olarak nitelemiştir.[31] O dönemlerde popüler olan, "Egemen olma, bastırma, iç ve dış dengeleri korumaya yönelik olan otoriter yöntemlerin, insanın psikolojik aktivitesinden kaynaklanması ve sadece belirli bir zümreye has olarak değerlendirilmesi" gibi görüşler, kaçınılmaz olarak Freud'un da kuramını etkilemiş ve bunların pratik hayata geçirilmesi toplumsal dinamiğin kontrol edilebilmesi imkansızlaştırmıştır.[32]

Bireysel zorlanımların etkisiyle ortaya çıkmış olduğu iddia edilen Tanrı fikrini, güç ve kuvveti elinde bulunduran azınlığın, çoğunluğu sindirmek amacıyla, uygarlığı bahane ederek şekillendirmiş olması da tartışmaya açık bir konudur. Zira, bir çok dinin başlangıcı dikkate alındığında, toplumun hakim sınıfının dışında (ve kimi zaman İslam tarihinde olduğu gibi onların karşısında) daha yoksul ve gelir düzeyi düşük halk katmanlarında yankı bulduğu gözlemlenmektedir. Tanrı kavramını kullanarak çoğunluğun kontrol altına alınmaya çalışılması çok daha farklı bir eylem gerektirirken, realite bizlerin tam tersi bir sonucu kabullenmemizi gerektirmektedir.

---

[28] Sigmund Freud, ***Neden Savaş***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997, s.355. *Neden Savaş*, Öteki Yayınevi'nin yayımladığı ÖFD'nde, XIII. ciltte (Uygarlık Din ve Toplum), 349-366. sayfalar arasındadır.

[29] Richard Webster, ***Why Freud Was Wrong***, Harper Collins Publishers, London 1996, s.443.

[30] Adler, ***Psikolojik Aktivite***, s.20.

[31] Adler, ***a.g.e.***, s.34.

[32] Fromm, ***Yaşama Sanatı***, s.71.

Günümüz toplumlarında Tanrıya olan inanç eğiliminin, azalmadan büyük bir yoğunlukla taraftar bulması, Freud'dan sonra gelen bir çok psikanalistin daha ılımlı tavır takınmalarına neden olmuştur.[33] Elbette ki bu belirgin tavır değişikliğinin önemli nedenlerinden birisi, dinin objektif bir gerçekliği olduğu kadar, psikolojik bir gerçekliğinin de var olmasıdır. Ferdin içinde doğrudan doğruya yaşanan bir tecrübeye dayanan din ve Tanrı kavramları insan ruhunun dinginliğe ulaşmasında etkin bir faktördür. Din, ferdin içinde doğrudan doğruya yaşanan bir tecrübeye dayanır. Eğer insan içinde böyle bir tecrübeyi duymuyor ve buna rağmen dine karşı bir şey söylemek istiyorsa, Freud'un yaptığı gibi,[34] kendisinin böyle bir tecrübeye sahip olmadığını söyleyebilir.[35] Freud'dan sonra psikolojiye farklı bir aktivite kazandıran Adler, kusursuzluk fikrinin somutlaştırmasının, büyüklüğün ve üstünlüğün insan yapısına ve duygularına doğal gelen şekillendirmesinin, ancak Tanrı kavramıyla gerçekleştiğini savunmaktadır. Tanrı'ya doğru çaba göstermek, onun çağrısını izlemek, ona ulaşma gayreti içine girmek, herhangi bir dürtüden değil, aksine bireysel bir çabalamadan kaynaklanmaktadır. Tanrı, yükseklik niteliğine yönelmiş düşünce ve bu rehberlik eden sınırsız kudret arayışı sonunda, kendi yüzünü göstermekte, kendini tanıtmakta ve büyüklüğüne, sınırsız kuvvete, inanç, şükran ve niyaza giden yolu göstermekte, gerilimlerden, aşağılık duygulardan uzaklaşmayı sağlamaktadır.[36] Tanrı gerçeğinin insan ve toplum psikolojisindeki olumlu etkilerini göz ardı etmeyen Adler, bir başka eserinde şunlara değinmektedir:

> Bu gerçeği kavrayan insanlar, hiçbir zaman eksik olmamıştır. Böyleleri yaşamın amacının insanlara ilgiyle kucak açmak olduğunu bilmiş, kendilerinde toplumsallık duygusunu ve sevgiyi geliştirmeye çalışmışlardır. İnsanlığın esenliğini saylamaya

---

[33] Daha geniş bilgi için bkz.: Fromm, ***Psikanaliz ve Zen Budizmi***, s.16-19.

[34] Bkz.: Freud, ***Freud ve Psikanaliz***, s.48

[35] Yavuz, ***a.g.e.***, s. 36-37.

[36] Adler, ***a.g.e.***, s. 296. Adler ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: Küng, ***a.g.e.***, ss.55-58.

yönelik bu çaba bütün dinlerde karşımıza çıkar. Dünyadaki bütün büyük manevi akımlarda toplumsallık duygusunu güçlendirmeye çalışan insanlar görürüz, din de bu yöndeki en önemli çabalardan birsidir.[37]

Freud'dan sonra psikanalizin şekillenmesindeki bir başka önemli isim olan Jung'a göre, psikolog eğer bilimsel bir tavır içersinde olmak istiyorsa, ebedi ve biricik hakikati iddia eden her türlü inancı dikkate değer saymalıdır.[38] O, bu görüşleriyle dini bir aldatmaca, gerçeklerden kaçış ya da çocukça bir güçsüzlük olarak görenlerin açıkça karşısında olduğunu hissettirmektedir.[39] Dinî deneyimin ve Tanrı inancın insan psikolojisindeki önemini ve mutlakiyetini savunurken Jung, şunları söylemektedir:

> Dinî deneyim mutlaktır. Tartışmaya gelmez. Sadece hiçbir zaman böyle bir deneyimimizin olmadığını söyleyebiliriz. Ancak karşımızdaki "üzgünüm ama ben yaşadım" diyecektir. Ve orada tartışma sona erecektir. Herkes dinî deneyim üzerine ne düşünürse düşünsün, ona sahip olan, ona bir hayat, anlam ve güzellik kaynağı temin eden, dünyaya ve insanlığı muhteşem bir çehre kazandıran büyük bir hazineye sahip olacaktır. Kim çıkıp ta böylesi bir hayatın meşru olmadığını, bu deneyimlerin geçerli olmadığını ve böylesi bir inancın yanılsamadan ibaret olduğunu söyleyebilir ki? Nitekim yaşamımıza yardımcı olan nihai şeyler hakkında daha iyi bir gerekçe var mı? ... Nevrozu tedavi eden şeyin (insanın Tanrı inancına sahip olması) kendisi, nevroz kadar inandırıcı olmalıdır... Eğer böylesi bir yaşantı sevdiklerimizin ve sizlerin hayatını daha sıhhatli daha iyice, daha mükemmel ve daha tatminkar kılacaksa o

---

[37] Adler, ***Yaşamın Anlam ve Amacı***, s.14.

[38] Carl Gustav Jung, ***Din ve Psikoloji***, s.22.

[39] Friada Fordham, ***Jung Psikolojisi***, çev.: Aslan Yalçıner, Say Yayınları, İstanbul 1997, s.87.

zaman iç rahatlığıyla diyebiliriz ki, 'bu Tanrı'nın bir lutfu ve keremidir.'[40]

Tanrı inancının insan psikolojisindeki inkar edilemez faydalarını Jung, bir başa eserinde şu şekilde dile getirmektedir:

> Dine dayanan hayat doğru, meşru ve sağlıklı bir hayattır. Bunun aksini söyleyenlerin ölçüsü nedir? Dinî yaşayışın meşru olmadığını ve onun insana verdiği iç huzurun geçersiz olduğunu kim söyleyebilir? İnsana yardım eden ve onun içini ferahlatan dinî yaşayışın hissettirdiği gerçekten daha iyi ve daha geçerli bir realite var mıdır? Hiçbir psikanaliz temsilcisi, insanın dinî tecrübeden başka hiçbir tecrübede böyle bir iç huzuru bulabileceğini iddia edemez.[41]

Bu betimlemeden sonra Jung'un, dinî inancın ruhlardan silinmesini ve temizlenmesini değil, aksine onun insan ruhunda yenilenmesi, mümkün olduğu kadar akla, mantığa uyar hale gelmesi ve nihayet insan ruhunda sağlıklı bir şekilde kendini duyurması ve canlılık kazanması kanaatinde olduğunu söyleyebiliriz. Zira, onun için değerli olan, bu fenomenin varlık alanında belirli bir değer kazanmış olmasıdır. İnsanların sosyal hayatlarında alabildiğince etkili bir faktör olan Tanrı inancının, birey psikolojisi üzerindeki olumlu etkisi, dinî değerlere karşı olan yaklaşımlarımızda daha dengeli ve tutarlı bir tavır sergilememizi gerektirmektedir.[42] Aslında doğal din, ferdin içinde kendiliğinden doğan ve ona tabiî gelen dindir. Çünkü insan tabiatında dinî inanca, olumlu şekilde isteyerek bir katılış vardır, yani o, inanmaya ruhen hazır bir konumdadır. Bu anlamda Jung'a göre din, insan ruhuna ve aklına uyan ve Tanrı inancını bütün yoğunluğuyla içine alan bir din olmalıdır.[43] Din ve Tanrı

---

[40] Jung, *a.g.e.*, s. 143.

[41] Carl Gustav Jung, ***Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri***, çev.: Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1998, s.8-9.

[42] Daha kapsamlı bilgi için bkz.: Jung, *a.g.e.*, s.38-40.

[43] Yavuz, *a.g.e.*, s. 37-38.

kavramlarına Freud'dan çok farklı bir psikolojik yorum getiren Jung, Tanrı'nın insan benliğinin (şuur ve şuuraltı kavramlarının) ötesinde bir konumda yer aldığını ve kendisini oradan insanlara tanıtmak istediğini düşünmektedir.

Anlaşıldığı üzere Freud, Tanrı inancını bir çeşit nevroz ya da patolojik bir bozukluk, dini de evrensel bir baskı nevrozu olarak görürken,[44] buna karşılık Jung, nevrozun oluşmasında Tanrı inancının doğrudan doğruya rolü olmadığını, aksine nevrozlu hastanın tedavisinde dinin önemli ve yapıcı bir etken olduğunu kabul etmektedir. [45] Bu konudaki görüşlerini 1935 yılında Londra'daki Tavistock Kliniği'nde, 200 kadar hekim, psikiyatrist ve psikoterapiste verdiği konferansta şu şekilde dile getirmektedir:

> Nedir dinler? Dinler ruhsal tedavi sistemleridir. Peki bizler, biz ruh hekimleri ne yaparız? İnsan usu ya da insan ruhunda baş gösteren hastalıkları tedaviye çalışırız. Dinlerin de yaptığı bizimkinden farklı değildir. Dolayısıyla, Tanrı inancı tedavi edici bir hekimdir. Hastaları iyileştirir, ruhsal bozuklukları düzeltmeye çalışır. İşte bu da bizim ruhsal tedavi (psikoterapi) diye nitelediğimiz uğraşıdır. Dinleri psikoterapi sistemleri diye göstermem, bir söz oyunu sayılmasın. Hatta din için psikoterapi sistemlerinin en gelişmişidir dersek, pratikte büyük bir gerçeği dile getirmiş oluruz.[46]

Freud'un dine karşı yönelttiği diğer bir eleştiri, "ahlâkı çok şüpheli bir temele oturtması" iddiasıdır. Ona göre, eğer ahlâkî kuralların geçerliliği, bunların Tanrı'nın buyrukları oluşuna bağlıysa, ahlâkın gelecekteki varlığı ya da yokluğu Tanrıya olan inanca bağlı olarak değişecektir. Din ile ahlâkın birbirine

---

[44] Freud, ***Amatör Psikanaliz***, s.153.

[45] Küng, ***a.g.e.***, s.109-110. Jung ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: ***a.g.e.***, ss. 58-66.

[46] Jung, ***Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri***, s.214.

olan bağlılığı koparılmazsa, gelecekte, insanlığın tüm değer yargıları tehlikeye düşecektir.[47] Ayrıca "komşunu kendin gibi sev" veya "öldürmeyeceksin" gibi bir çok ahlâkî kuralı Freud, çeşitli tarihsel dayanakları olan[48] ve ilahi hiçbir kaynağı bulunmayan kurallar olarak görmektedir.

Tanrı'nın, sadece ahlâk alanında bir hakimiyetinin var olduğu iddiası da tam anlamıyla doğrulanabilir değildir. Tanrı ve insan arasındaki etkileşimde ve insanlar arsındaki diyalogun temininde, ahlâkî öğretiler çok önemli bir yeri işgal etmektedir. Ancak Tanrı inancının insanlığa sağladığı tek şey ahlâkî düzenlemeler değildir. Örneğin, toplum için sağladığı diğer faydaları bir kenara bırakıp sadece bir bilgi kaynağı olarak, hiçbir yanlışlığı ve dış alemle çelişkiye düşen hiçbir haberi tespit edilemeyen, vahiy, Freud'un kuramını şekillendirirken ortaya koyduğu mitolojik temellendirmelerden çok daha ileri, sağlam dayanaklara sahiptir.

Aslında ahlâk ve Tanrı kavramlarının birbirine olan yakınlığıyla ilgili pek çok kanıt, felsefe tarihinde mevcuttur. Özellikle Kant'ın ortaya koyduğu şekliyle "Ahlâk Delili" bu iki kavramın birbirine olan yakınlığını gözler önüne seren ve Tanrının varlığını ortaya koyan uzun soluklu bir delillendirme sistemi olarak kabul edilmektedir. Ancak bu kanıtın, burada açılımının yapılması bizleri farklı problemlerin içine sürükleyeceğinden dolayı, konunun sadece Freud'la ilgili olan kısmıyla ilgilenmeyi daha uygun bulmaktayız.

Ahlâk kurallarının, Tanrı inancına sahip olan biri açısından çift yönlü bir bağlayıcılığının olmasına karşın, ateist açısından tek yönlü bir zorunluluğu söz konusudur. Gerçek anlamda bir teist için ahlâk kurallarını hiçe saymak mümkün değildir. Ancak bu, dindar olmayanın ahlâklı olamayacağı anlamına gelmez. Ateistin hiçbir ahlâkî ilkeye sahip olmayacağını öne sürmek, ya da "eğer bir

---

[47] Fromm, ***Psikanaliz ve Din***, s.32.

[48] Örneğin; Freud, "öldürmeyeceksin" emrinin arkaik dönemde oğulların babalarını öldürdükten sonra içine düştükleri pişmanlıktan kaynaklandığı ve günümüze gelinceye kadar da çeşitli kültürlerde kullanıldığı görüşündedir.

insan ahlâk kurallarına uyuyorsa farkında olmadan Tanrıya inanıyordur"[49] demek, savunulması güç olan ve belli ölçüde, gerçeklere ters düşen bir tutum sergilemektir. Ateizmin Tanrının varlığına inanmayı ahlâk için yararsız hatta zararlı görmesi, sözde dindarların düşünce ve tutumlarına bakılarak öne sürülmüş geçersiz bir genellemedir. Teizm, ahlâkî kuralların ve bununla birlikte diğer yükümlülüklerimizin yerine getirilmesi için yeni bir çevre oluşturur. İnan için "yapmalıyım" sadece ahlâkî bir yükümlülük değil aynı zamanda dinî bir ödevdir. Ahlâk kurallarını çiğnemenin ahlâk düzeyindeki adı "ahlâksızlık", inanç düzeyindeki adı ise hem "ahlâksızlık" hem de "Tanrıya isyan"dır.[50]

Tüm bunların yanında Freud'un ortaya koyduğu şekli ile psikanaliz öğretisinin gerek ferdin psikolojik bünyesini gerekse toplumsal hayatı nasıl bir ahlâkî çöküntüyle karşı karşıya bırakma ihtimalinin olduğu tartışma götürmez bir gerçektir.[51] Örneğin; psikanalizdeki cinsellik öğretisinin, odipus ve electra komplekslerinin, narsistik düşüncelerin, toplum üzerindeki yansımalarının, evrensel nevroz anlayışının fertler üzerindeki etkisinin, neler olabileceği ve bunları destekleyen bir çok teorinin, pratikte uygulanmasının doğuracağı vahim sonuçlar, dünya yüzeyinde ahlâkî bir çöküntüye yol açabilecek büyüklüktedir.

Fromm, bu konuyu örnek göstererek Freud'un düştüğü hatalardan birini şu şekilde dile getirmektedir:

> "Freud, İncil'deki bu emri (komşunu kendin gibi sev) yorumlamasını şu sözlerle bitiriyordu, 'Gerçekleştirilmesi hiç de akılcı bir tutum olarak önerilmeyecek olan böyle bir şeyi emretmek

---

[49] Fromm, Freud için benzer bir savunma geliştirmektedir. Fromm'a göre, hümaniter dinlerde, (ki ona göre Freud'un da savunduğu din şekli budur) en büyük ölçüt insanların vicdanlarıdır. Ancak bu vicdan diğer dinlere olduğu gibi bir dış gücün içimize yerleştirmiş olduğu bir şey değil kendi iç sesimizdir. Burada günah, Tanrıya karşı gelmek değil, kendimize karşı gelmektir. Bkz.: Fromm, *a.g.e.*, s. 88.

[50] Mehmet S. Aydın, ***Tanrı-Ahlâk İlişkisi,*** T.D.V. Yayınları, Ankara 1991, s.220.

[51] Freud'un kuramının, toplumsal ahlâkı ne derece etkilediği konusunda daha geniş bilgi için bkz.: Fromm, ***Kendini Savunan İnsan,*** s.42.

neye yarayacak ki?'[52] daha sonra bu bakış açısı tamamen değişir. Dinin düşmanı olan ve onu, insanın olgunlaşıp, bağımsızlığını kazanmasına engel bir kurum olarak niteleyen Freud, şimdi kendi psikolojik tezini destekleyebilmek için, tüm hümaniter dinlerde ortak olan bir emri kullanmaktadır... Freud'un bu çelişkinin farkında olmadan eski ve yeni teorilerini birbiriyle bağdaştırmaya çalışması, onun düşüncesinde derin bir uçurumun doğmasına neden olmuştur. Bu çabası yüzünden yeni teorisiyle büyük karşıtlıklar ve çatışmalar taşıyan Freud, bunları ne kadar aşmaya ya da reddetmeye çalışmışsa da başarılı olamamıştır.[53]

Toplum ve gerçek bir Tanrı tasavvuru arasında var olan tüm bağların koparılmasıyla özdeşleşen psikanaliz öğretisi, toplum içersinde özgün bir yere sahip olduğunu hisseden bireylerin hayallerini yıkmış ve toplumun hemen hemen tamamını 'nevrozlu' olarak niteleyebilecek kadar cüretkar davranmıştır.[54]

2- Tanrı İnancı ve Dogmatizm

İnsanlığın ilk dönemlerinden başlayıp, çeşitli varyasyonlar geçirerek günümüze ulaşan Tanrı tasavvurunun, sorgulanması sürecine Freud, dinî düşüncenin inanç boyutunu ele alarak devam etmektedir. Bu amaçla gerçekleştirilen ilk adım, dinî bilginin ve Tanrı inancının, pratik hayatımızdaki diğer tecrübeleri değerlendiriş tarzımızla bir benzerlik gösterip göstermediğidir. Freud'a göre, "Dünya ile ilgili pratik bilgilerimiz, içeriklerine inanılmasını

---

[52] Sigmund Freud, ***A General Introduction to Psyco-analysis***, ed.: Joan Riviere, Liveright Publishing Corporation, New York, 1935, s. 365.

[53] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, ss.214-216.

beklerken, taleplerini destekleyen gerekçeleri ortaya koymayı da ihmal etmezler. Bunlar, gözleme ve elbette çıkarsamalara dayalı uzun bir düşünme sürecinde ortaya konulmaktadır. Kişinin bu sonucu benimsemek yerine bu düşünce sürecini kendisi yaşamak istemesi halinde pratik hayatta bunu nasıl gerçekleştireceğini de gösterirler. Ayrıca ilettikleri bilginin kaynağı da her zaman için ortadadır."[55]

Freud, pratik bilgilerimize karşı uyguladığı bu küçük inanılabilirlik testini dinî öğretilere ve Tanrı inancına da tatbik etmeye çalışarak, bir geçerlilik sorgulaması yapma çabasındadır. Ona göre, İnanma beklentilerinin neye dayandığını sorduğumuz zaman birbirine pek de uymayan üç cevapla karşılaşırız;

"1- Bu öğretilere inanmaya değer çünkü ilk atalarımız bunlara inanmıştır.

2- İlkel çağlardan bize aktarılan kanıtlara sahibiz.

3-Bunların doğruluğunu sorgulamak yasaktır."[56]

Tanrı inancının insan psikolojisindeki temellerini tespit etmeye çalışan Freud, atalar kültü hakkında şunları söylemektedir; "Bugün yaşayan ve Tanrı inancının temelsiz olduğunu görmekten başka çıkarı kalmayan çok sayıda insanın, buna rağmen acıklı bir dizi artçı eylemle son kertesine kadar dini savunma çabası içinde olduğunu görmek çok acı vericidir. Tanrının yerine kişisel olmayan soyut, gölgemsi bir ilkeyi koyarak dinin Tanrısını kurtarabileceklerini sanan bu felsefecilerle karşılaşmak için, inananların safına karışmak ve şu uyarıyla seslenmek geliyor insanın içinden: 'Efendinin[57] adına

---

[54] Fritz Wittels, ***Freud and His Time***, Liveright Publishing Corporation, New York 1931, s.89.

[55] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s. 210.

[56] Freud, ***a.g.e.***, s. 210.

[57] **Burada 'Efendi'den kastı ilkel dönemlerde şekillendiğini iddia ettiği Tanrı tasavvurudur.**

hürmetsizlik etmeyin!' ve eğer geçmişteki bazı büyük insanlar da aynı şekilde davrandıysa bu davranışları örnek gösterilemez. Niçin böyle davranmak zorunda olduklarını biliyoruz."[58]

Freud'un asıl ilgilendiği bölüm, üçüncü, yani "dinin sorgulanamazlığı" kısmıdır. Ona göre bu yasak, "gelişmeye ve ilerlemeye karşı duran ve insanlığın geleceğini tehlikeye düşüren bir kısıtlamadır."[59] Dinin sorgulanamazlığı saplantısı Freud için kuşkuların en derinini yaratır. Ona göre, yasağın amacı, Tanrı inancının ve dinî doktrinlerin zayıflığının ve güvensizliğinin topluma hissettirilmeden, baskıyla kabul ettirilmeye zorlanmasıdır. Tanrı inancı, açık ve aşikar olmayı, gerekli veriler bir sonuca varmak isteyen herkesin önüne konulmaya hazır bir şeffaflık içerisinde olmasını gerektirmektedir. Durum bu olunca diğer iki kanıtın temelinin incelenmesine geçilmesi, dindirilmesi zor bir kuşkuyla bizi karşı karşıya bırakmaktadır.[60] Alaycı bir tavırla, inancın dogmatik yapısıyla ilgili düşüncelerini, dinî literatüre yansıtarak, şu şekilde neticeye bağlar; "İnanmamız gerekir çünkü atalarımız inanmışlardır. Peki ya atalarımız bizden çok daha cahillerse ve bugün belki de inanamayacağımız şeylere inanmışlarsa, bizlerin yine de onları takip etme zorunluluğumuz var mıdır? Atalarımızdan bizlere kalan kanıtlar kendi içinde her türlü güvenilmezlik işaretlerini içeren yazılardır. Çelişkilerle, değiştirmelerle, çarpıtmalarla doludur ve sözünü ettikleri olgusal doğrulamaların kendileri doğrulanmamıştır. Sözlerinin, hatta sadece içeriklerinin ilahi vahiyden geldiğini iddia etmenin pek yararı olmaz; çünkü doğruluğu sorgulanma konusu olan doktrinlerden birisi de, zaten bu savdır ve hiç bir önerme kendinin kanıtı olamaz."[61]

Din ve Tanrı inancının uygarlıkla ilişkisi bağlamında bir yanılsama olduğunu söylemeden önce Freud, özellikle düşünce yapısının etkinliği ile ilgili,

---

[58] Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, s. 264.

[59] Freud, ***Psikanaliz Üzerine***, s.198.

[60] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s. 211.

[61] Freud, ***a.g.e.***, s. 211.

zayıf gördüğü birkaç noktayı daha gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki, Orta Çağ Avrupa'sında Tertullianus'un, inancın temellerini açıklamada kullandığı, "İnanıyorum, çünkü saçma"(*Credo quia absurdum*) felsefesidir. Ona göre bu felsefe, delice ve dinî doktrinlerin mantıksal yargının üstünde olduğunu iddia eden bir görüş, doğruluğun içten hissedilmesi ve kavranılmasını amaçlamaktadır. İnancın otoriter bir ifade olarak hiç bir bağlayıcı gücü yoktur. Dinin ve Tanrı inancının doğruluğu, bu doğruluğa tanıklık eden içsel bir deneyime bağlıysa, bu ender deneyimi yaşamayan insanların varlığı, konuyu anlamamızı zorlaştıracaktır. Herkesin sahip olduğu mantık yeteneğini kullanması istenebilir, ancak, sadece bir kaç kişide var olan bir güdü, herkes için geçerli bir yükümlülük getirme gücünden yoksundur. "Eğer bir insan derinden etkilendiği bir esriklik durumundayken dinî doktrinlerin geçerliliğine ilişkin şaşmaz bir inanç edindiyse, bunun başkaları için önemi nedir?"[62]

Freud'a göre, Tanrının varlığının geçerlilik değerini, sezgi gibi iç gözlemden beklemek sonuçsuz kalacak bir çabadır. Zira bu inançları kanıtlamak ya da çürütmek mümkün değildir. Elimizdeki bu materyale, eleştirel yaklaşamayacak kadar az şey bilinmektedir. Kendi dışımızdaki gerçekliğe ilişkin bir bilgiye ancak bilim yoluyla ulaşılabilir. Sezgiden ve iç gözlemden bir şey beklemekte sadece bir yanılsamadır. Dinî doktrinin çok kolay cevap verdiği sorular konusunda hiç bir bilgi vermeyen sezgi ve iç gözlem, sadece kendi ruhsal yaşamımız konusunda yorumlanması zor, ayrıntılar verebilirler.[63]

Freud, bu konudaki diğer bir eleştirisini "*sanki*" felsefesi üzerine yöneltir. Bu felsefe, düşünce etkinliğimizin temelsizliğini, hatta saçmalığını, tam olarak kavradığımız çok sayıda hipotez içerdiğini iddia eder. Çeşitli pratik nedenlerden ötürü "sanki" bu kurgulara inanıyormuşuz gibi davranmak zorunda kalınmaktadır. Freud, felsefenin Tanrı inancı ile ilgili ortaya koyduğu pek çok kanıtı, iki kısır örnekle genelleştirip şu şekilde sonuca bağlamaya çalışmaktadır;

---

[62] Freud, ***a.g.e.***, s. 213

[63] Freud, ***a.g.e.***, s.217.

"-sanki- tartışmasının iddiası ancak bir felsefecinin ortaya koyabileceği bir iddiadır. Çünkü yöntem bakımından felsefe, mantıklı işlerimizin anlayış gücüne değerinden çok önem vererek, örneğin, sezi gibi başka bilgi kaynaklarının gerçekliğini kabul ederek yolunu şaşırmaktadır.[64] Düşünceleri felsefenin hilelerinden etkilenmeyen birisi bunu hiç bir zaman kabul edemeyecektir.[65] Bu tür bir insana göre saçma veya mantığa aykırı bir şeyi kabul etmek söz konusu bile olamaz. Ondan, en önemli işlerinde sıradan etkinliklerinin tamamı için istediği garantilerden vazgeçmesi beklenmemektedir."[66]

Felsefenin Tanrı hakkında yaptığı tanımlamaları ve kanıtlamaları alaycı bir dille eleştiren Freud, felsefecilerin kelimelerin özgün anlamlarını, neredeyse tamamen kaybedinceye kadar eğip büktüklerini ve kendileri için yarattıkları bulanık bir soyutlamaya "Tanrı" adını takarak, bütün dünyanın karşısında deist, yani Tanrının inananları pozunu takındıklarını, hatta gerçekte Tanrıları bir gölgeden başka bir şey olmasa da, daha yüce ve arı bir Tanrı kavramına ulaşmış olmakla övündüklerini belirtmektedir.[67] Bu konuda felsefi söylemin çabalarını hafife alarak şunları dile getirir: "hepimiz biliriz ki, hafif ilimler dünya problemlerine başarılı sonuçlar getirememişlerdir. Filozofların bombaları bu gerçeği değiştirebilecek güçte değildir. Sadece her şeyi belirgin bir kesinliğe bağlayan sabırlı bir çalışma, sonunda bir değişiklik meydana getirebilir."[68] "Gözlemden uzaklaştığım zamanlarda bile, felsefeye yaklaşmaktan titizlikle

---

[64] Freud, ***Psikanaliz Üzerine***, s.186.

[65] Psikanaliz ve felsefe arasındaki ciddi bağları Freud'dan sonraki psikanaliz temsilcileri dile getirerek, felsefe ve ruh bilim arasında konularından kaynaklanan kopmaz bir bağ olduğunu, ruhbiliminin konusunun ruh, felsefenin konusunun dünya olduğunu ve bu iki birlikteliğin birbirinden koparılmasının mümkün olamayacağını belirtmişlerdir. Bkz.: Jung, ***Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi***, s.24; Paul Ricoeur, ***Freud and Philosophy***, ss.483-485.

[66] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.213.

[67] Freud, ***a.g.e.***, s.218.

[68] Freud, ***Endişe***, s.21.

kaçındım. Öte yandan, felsefeye karşı kendimde gördüğüm bir yeteneksizlik, ondan uzakta durmamı pek kolaylaştırdı."[69]

Freud'un felsefi söylemi dikkate almaz bir tavır sergilemesi onun bu konuyla ilgili hiçbir çalışma yapmamış olmasından ve dönemindeki onca felsefi yoğunluğa rağmen onu yanlış anlamasından kaynaklanmaktadır. Ancak akla gelen ilk soru şudur: İnsan psikolojisiyle uğraşırken, felsefeden uzak kalabilmek veya ondan yararlanmamak mümkün müdür? Freud'dan sonraki bir çok psikolog onunla aynı kanıyı paylaşmamaktadır.[70] Manfred Spitzer, psikolojik verilerin değerlendirilmesi ve kuramsallaştırılmasında, felsefeye olan ihtiyacı dile getiren makalesinde, Jaspers'e atfen şunları dile getirmektedir. "her kim felsefeyi dışlayabileceğini ve yararsız görüp bir kenara atabileceğini düşünürse, sonunda şu ya da bu şekilde onun karşısında yenilgiye uğrayacaktır... psikiyatrinin tam anlamıyla neye karşılık geldiğini anlamamız için felsefi düşünüş şimdi ve gelecekte bizim için kaçınılmaz bir şeydir. Bu sorumluluğu yüklenmek zorundayız."[71] Her ne kadar Freud, felsefeden anlamadığını ve ondan uzak durmak istediğini belirtse de, pratikte bunu uygulamamış, ihtiyaç duyduğu anda, tarihsel felsefi verilerden ve felsefi düşünce tarzından yararlanmadan geri kalmamıştır. Genel anlamda yararlandığı felsefi düşünce tarzını bir kenara bırakarak, Freud'un kullandığı daha özel felsefi malzemelerden bir iki küçük örnek vermek gerekirse; "O kendi kuramıyla eski Yunan filozofu Empedokles arasında bir bağ kurarak; onun sürekli çatışma halinde olan sevgi ve savaşım ilkelerini, kendi yaşam ve ölüm içgüdüleriyle benzerlikler gösterdiği... ve yine, Kant'ın algılarımızın öznel olarak koşullandığı ve bilinebilir olmasa bile algılanan şeyle özdeş olarak değerlendirilmesi gerektiği gerçeğini gözden kaçırmamamız konusunda bizi uyarması gibi,

---

[69] Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s.97.

[70] Carl Gustav Jung, ***Analitik Psikoloji***, çev.: Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul 1997, s.379.

psikanalizde, bilincin algılarıyla bunların nesnesi olan bilinç dışı zihinsel süreçleri bir tutmamız konusunda bizi uyarmakta"[72] olduğu gibi, pek çok benzerliği günümüz araştırmacıları tespit etmişlerdir.

Dinî bilginin ve Tanrı inancının, pratik hayatımızdaki diğer tecrübelerin doğruluk değerlerini sorgulayış tarzımızla bir benzerlik gösterip göstermediği konusunda Freud, bu iki kıstasın özdeşliğinden yana tavır sergilemektedir. Yani, ona göre gözlem ve çıkarsamalara dayalı uzun bir düşünme süreci, pratik bilgilerimizin doğrulanmasında veya yanlışlanmasında temel dayanak noktası olarak kullanıldığı gibi, Tanrı inancının sorgulanmasında da aynı materyallerin kullanılması gerekmektedir.[73] Ancak aynı değerlendirme tarzını, "her şeyi kesinliğe bağlayan sabırlı bir çalışma" adına bizzat Freud'un kendisinin kullanmamış olması, onun, bir çok bilim adamı tarafından tenkit edilmesine yol açmıştır.[74] Freud'un bilinç ve bilinçaltı kavramları hakkında yaptığı açıklamalar ve hatta sistemini, üzerine oturttuğu tüm psikanaliz kuramı dikkate alınarak bir değerlendirme yapıldığında, gözlem metodunun ne derece etkin bir yöntem olarak kullanılmış olduğu, oldukça tartışma götürür bir konudur. Bilimsel gözlem metodunun kıstaslarıyla açıklanması mümkün olmayan bir dizi psikolojik araştırma, günümüzde Freud'un yöntemine dayalı psikanalizin, değer kaybına uğramasının önemli nedenlerinden birisidir.[75] Tam anlamıyla psikanalizin alt yapısında mevcut olmayan bu tür bir değerlendirme tarzı, Freud'un söyleminin aksine çıkarsamalara dayalı bir düşünce yapısı, Tanrı

---

71 Manfred Spitzer, ***Felsefe ve Psikopatoloji***, der.: M. Spitzer, B.A. Maher, çev.: Özgür Karaçam, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998, s.43. Felsefe, psikoloji ve psikopatoloji arasındaki birbirini destekler yöndeki ilişkisi için bkz.: ***a.g.e.***, ss.389-418.

72 Joseph F. Rychlak, "Psikopatolojideki Erekbilimsel Açıklamaya İlişkin Teknik Sorunlar: Sigmund Freud Örneği", der.: M. Spitzer, B. A. Maher, ***a.g.e.***, ss. 215-219.

73 Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.210.

74 Freud'un bilimsel metodu hakkında çeşitli yorumlar için bkz.: Peter Gay, ***A Godless Jew: Freud, Atheism and The Manking of Psychoanalysis***, Yale University Press, New Heaven and London 1987, ss.21-30.

75 Max Schur, ***Freud: Living and Daying***, International Universities Press, New York 1972, s.369.

inancının insan zihninde şekillenmesinde oldukça etkin bir rol oynamaktadır. Zira Tanrı, alemde, apaçık ve koşulsuz olarak gözlemlenebilen bir varlığa sahip değildir. Onun varlığını kabullenmek için insan, zihnini zorlar ve belirli bir düşünce süreci içine girer. Akli yetileri elverdiği ölçüde onun varlığını destekleyen kanıtları çevresinden bulup çıkarır.

Yine, dinî bilginin çeşitli bilimsel kuramlardan farklı olması ve insanları Tanrı inancına götüren gerekçelerin de, sadece rasyonel gerekçelerle sınırlı olmasını beklemek doğru olmasa gerektir. "Dine inanmak, metafiziksel bir teorinin doğruluğuna inanmak kadar ve hatta ondan daha fazla, ebedi hayatla ilgili bir kurtuluş reçetesine hem makul gerekçelerini ve beklentilerini hem de özgür iradeyi dikkate alarak inanmaktır. Başka bir ifadeyle iman, sadece teorik doğruluğu aşan ve ebedi sayılan bir hayatın pratik kurtuluşu ile ilgili olan bir husustur. Bu durumda o, elbette teorik nedenler kadar, başka pratik gerekçeler, beklentiler ve amaçlardan da doğal olarak destek alacaktır."[76]

Daha çok ortaçağ Hıristiyan öğretisinden kaynaklanmış ve kapsayıcı olmayan bir genellemeyle Freud'un, teistin zihnindeki Tanrı inancının üçlü bir delillendirmeye dayalı olduğu iddiası (atalarımız böyle inanmıştır, eskiden beri bize aktarılan deliller bu yöndedir ve bunların doğruluğunu sorgulamak yasaktır) [77] tartışmaya açık bir konudur. Elbette ki Freud'u böylesi bir düşünce tarzına çeken tarihsel dayanakların, varlığı inkar edilemez. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de inançlarını bu gibi temellere dayandırarak ispatlama gayreti içinde olan insanlar vardır. Ancak bu insanların inandıkları şey, özgün bir Tanrı değil, ataları ve kendi zihinlerinde saplantı haline getirdikleri dogmalarıdır. Sayıları ne kadar olursa olsun, inançlarını bu gibi dayanaklarla desteklemeye çalışan insanların değer yargıları ile ilahi kaynaklı Tanrı tasavvurunu aynı kefeye koyarak değerlendirmek, yanlış sonuçlara ulaşmamıza neden olacaktır. Ayrıca, Freud, bu cevapları kendisine kimin verdiği ile ilgili bir açıklamada da

---

[76] Cafer Sadık Yaran, ***Tanrı İnancının Akliliği,*** Etüt Yayınları, Samsun 2000, s.51.

[77] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği,*** s.210.

bulunmamaktadır. Ancak bunların, sorgulayıcı bir teistin zihninden kaynaklanmadığı açıktır. Bu cevapların daha çok, Freud'un Tanrı inancına ve dine bakışını yansıtan kendi cevapları olduğu da gayet muhtemel bir olasılıktır.

Bu konuda mantıksal olarak da bir yanlışlığın söz konusu olduğunu söyleyebiliriz; örneğin aynı üçlü mekanizma, Freud'un oedipus kompleksi veya *Totem ve Tabu*'da, ilkel babanın öldürülmesi, gibi psikolojik ve mitolojik inançlara uygulanması halinde, bunların da Freud'un dogmaları olduğunu ve Tanrı inancının dogmatik yapısından daha temelsiz kaynaklara sahip varsayımlar içerdiğini söylememiz mümkündür.

İslam dininin sahip olduğu Tanrı anlayışı açısından bir değerlendirme yaptığımızda, bu tür bir delillendirme tarzının bu dinin içinde asla kullanılmadığı söylenilebilir. Aklı bir kenara bırakıp, dinin ve Tanrı inancının sorgulanamazlığı ile ilgili bir kabullenme, öncelikle Kur-an'ı Kerim'in öğretilerine ters düşmektedir.[78] Yine atalarımızdan geldiği şekliyle dinî inançlarımızı belirlemememizin gerekliğini, Kur-an'ı Kerim şu şekilde ifadelendirmektedir; "Onlara (müşriklere) 'Allah'ın indirdiğine uyun' denildiği zaman onlar, 'hayır! Biz atalarımızı üzerine bulduğumuz şeye uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?"[79]

Felsefe tarihinde, günümüze kadar ortaya konmuş olan Tanrı inancıyla ilgili birçok kanıtlamayı hiç değerlendirme konusu yapmadan birkaç yetersiz örneğe değinerek konuyu geçiştirmeye çalışması, Freud'un, zorunlu olarak zihinleri kendi isteği doğrultusunda yönlendirme girişiminde olduğu izlenimini uyandırmaktadır. Zira, onun için önemli olan, Tanrı inancının şekillenmesinde, akli muhakemenin ne derece yetersiz olduğuna dair kimi iddiaların, felsefe tarihinden cımbızla çıkartılması ve teorilerinin bu materyallerle delillendirmeye çalışılmasıdır. Bu bakış açısıyla dikkatlice incelendiğinde ortaya çıkan şey, her

---

[78] Akletmeyi (akıl yürütmeyi) öğütleyen ayetler için bkz.:Bakara (2):164,242; Âli İmrân (3): 118; A'raf (7): 169.

[79] Kur'an, Bakara (2):170.

iki örnekte de, vurgulanmak istenen akli değerlendirme tarzının yetersizliğidir. Bilerek ve Freud'un amaçları doğrultusunda seçilmiş olan bu örneklerin dışında aklı önemseyerek sistemlerini şekillendiren, bir çok delilden bahsetmek mümkündür. Bu amaçlı ve objektiflikten yoksun seçim, muhatapların gerçekleri görmelerini engellemek, doğruları kendi hipotezini destekler yönde çarpıtmak[80] ve felsefi düşünce tarzını itham etmekten başka bir gaye gütmemektedir.

3- Tanrı İnancı Bir İllüzyon mu?

Tanrı tasavvurunun ve dinin illüzyon olduğu iddiası Freud'dan önce Feuerbach tarafından dile getirilmiştir. Feuerbach dini, insanlığın ilk çocukluk hali, insanın kendisine ve dünyaya yabancılaşmasından ve kendisinde gördüğü eksiklikleri bir Tanrıya yansıtmasından kaynaklanan bir illüzyon olarak tanımlamıştır.[81] Freud, kaynağını Feuerbach'tan aldığı bu düşünceyi geliştirmiş, felsefi bir zemine dayandırılarak ifade edilen ve materyalist karakterler içeren yansıtma mekanizmasını, psikolojik bir terminolojiyle ifadelendirmiştir.[82]

Freud'a göre, Tanrı tasavvuru ve dinî öğretiler, deneyimlerin veya düşünmenin ürünleri değil, birer illüzyon ve yanılsamadırlar. Ancak dikkat edilmesi gereken şey, yanılsamanın, hatadan farklı bir içeriğe sahip olmasıdır. Yanılsamaların tipik özelliği insan hatalarından kaynaklanmış olmalarıdır. Bunlar, psikiyatrik kuruntulara benzetilmektedirler. Ancak kuruntuların özünün gerçeklikle çelişik olması, özü gereği zorunlu iken yanılsamaların yanlış olması yani her zaman için gerçekleşemez veya gerçeklikle çelişik olması aynı zorunluluğu taşımamaktadır.[83] Yanılsamalar, insanlığın en eski, en güçlü ve en

---

[80] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***,s.41.

[81] Bkz.: Ludwig Feuerbach, ***The Essence of Christianity***, ing. çev.: George Eliot, Harper Torchbooks, New York 1957, ss.5-25.

[82] Bkz.: Küng, ***a.g.e.***, s.6.

[83] Daha geniş bilgi için bkz.: Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.216.

acil arzularının giderilmesini sağlamaktadır. Güçlerinin sırrı, bu arzuların güçlerinde yatmaktadır. Çocukluktaki ürkütücü çaresizlik duygusu, babanın sağlayacağı bir korunma ihtiyacı yaratmış ve bu çaresizliğin ömür boyu devam edeceğinin kavranması da, çok daha güçlü bir babanın varlığına tutunmayı zorunlu kılmıştır. İlahi bir gücün iyilik sever adaleti, yaşamın tehlikeleri karşısında duyduğumuz korkuyu dindirmekte, ahlâkî bir dünya düzeninin kurulması, insan uygarlığında çoğu kez gerçekleşmeyen adalet beklentisinin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Dünyalık var oluşun gelecek yaşamda da devam etmesi, bu arzu gidermenin gerçekleşeceği zaman ve mekan çerçevesini ortaya koymaktadır. Evrenin nasıl oluştuğu, ya da ruhla beden arasında ilişki türünden insanın merakını uyandıran bilmecelerin cevapları bu sistemin altında yatan varsayımlara uygun olarak şekillenmiş, baba kompleksinden kaynaklanan ve hiç bir zaman üstesinden gelinemeyen çocukluk çatışmalarının giderilmesi ve evrensel düzlemde kabul edilen bir çözüme bağlanması, bireye büyük bir ruhsal rahatlık kazandırmıştır.[84] Yani bir anlamda insan kendi kendine oluşturduğu pembe bir dünya (illüzyonları) içersinde kendi hayalleriyle tatmin olmaktadır.

Ahlâkî açıdan ise, farklı bir illüzyon içersine girerek, bu dünyada temin edemediği 'adalet' istemini, ölümden sonra hayat düşüncesiyle giderme eğilimi sergileyerek rahatlamaya çalışmaktadır.

Ayrıca Freud'a göre, çeşitli eleştirmenler, "evren karşısında insanın önemsizliği" duygusunu benimseyenleri "derinden dindar" olarak tanımlamakta ısrar etmektedirler. Oysa ona göre, Tanrı tasavvurunu oluşturan şey bu duygu değil, bundan bir sonraki adımdır. Yani bu duyguya yönelik çare gerektiren tepkidir. Daha da önemlisi bu tepkinin insan merkezli bir kaynakta beslenmiş olmasıdır. İnsanların bu büyük dünyada oynadığı küçük rolü alçak gönüllülükle kabullenen kişiyi dindar değil, tersine kelimenin gerçek anlamıyla dinden uzak bir insan olarak değerlendirmektedir.[85] Onun için, önemli olan nokta, bunun

---

[84] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s. 215; Freud, ***Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları***, s.264.

[85] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.218.

pratik uygulamaları değil, ne amaçla ortaya çıkmış olabileceği ve ne türden ihtiyaçlara cevap verdiğidir.

Freud'u din ve Tanrı kavramları hakkında böylesi kesin bir yargıya varmaya iten sebep, insan ve Tanrı arasındaki etkileşimin tam olarak anlaşılamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Mevcut Tanrı tasavvurlarının insanların ihtiyaçlarına cevap verir tarzda şekillenmiş olduğu düşünüldüğünde, temelde insan ihtiyaçlarının ortaklığı ve birlikteliği ön kabulünden hareketle, insan-Tanrı arasındaki iletişimde hiç bir uyumsuzluğa rastlanmadan mükemmel bir denge ile, insanlığın ortak olan tüm ihtiyaçlarını gideren ve onları maddi manevi herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmalarını engelleyen, bir Tanrının var olması beklenirken realite tam tersi gerçekleri karşımıza çıkarmaktadır. Ayrıca dünya yüzeyinde var olan çeşitli Tanrı tasavvurlarını yüzeysel bir değerlendirmeye tabi tuttuğumuzda, aralarındaki farklılık ve çelişkiler, insan ihtiyaçlarının ortaklığıyla belirgin farklılıkları gün yüzüne çıkarmakta ve insanın aklına şöyle bir soru takılmaktadır; Madem ki bu fikrin oluşumunda yatan temel sebep insan ihtiyaçlarıdır, değişmezlik içeren bu sebebin, kaynaklık ettiği Tanrı tasavvurunun, farklılaşma göstermeden tek bir formda olması gerekmez mi?

Freud'un, dini bir illüzyon olarak nitelendirmesinin temel sebeplerinden birisi de, *aklileştirme* tezidir. O, insanın önce Tanrıyı arzuladığını sonra da onun varlığına inanmak için sebepler icat ettiğini iddia etmiştir. Yani Freud'a göre din, varlığını aklileştirmeye borçludur ve aklileştirme de objektif bir değerlendirme tarzı olamaz. Objektiflikten yoksun bir değerlendirme ise, o'na göre, doğrusallık adına hiç bir değere sahip değildir ve ancak bir *illüzyon* olarak adlandırılabilir.

Eğer bilinçli düşünce aklileştirmeden başka bir şey değilse, -ki Freud için böyledir- o zaman doğruyu elde etmek, hiç bir şekilde mümkün değildir. Bu durum psikanaliz için de aynı şekilde geçerlidir. İnsanın kendi dünyasının mantıklı görünmesini istediğini, onun için aklileştirme mekanizmasına muhtaç olduğunu söyleyen, Freud'un kendisidir. Dolayısıyla aklileştirme her zaman bir

gayri aklilik belirtisi değil, tersine insanın doğal haldeki akliliğinin bir delilidir. Bundan da öte insan her şeyi anlamlandırmaya çalışan, anlamı arayan bir yapıya sahip olduğu için de aklileştirmeye muhtaçtır. Kendi psikolojik dünyasında entelektüel tutarlık arayan her insan için bu oldukça etkin bir düzeyde anlamlılık taşımaktadır.[86]

Yansıtma Din Teorisi'nin çözümlenmesinde Freud'un ulaştığı son nokta, Tanrı inancının evrensel bir illüzyon olduğu sonucudur. Dinin, arzuları tatmin eden psikolojik temelli bir ihtiyaç, ancak realitede karşılığının olmayan menfi bir olgu, yani bir illüzyon olduğu iddiası Freud'un, ferdi psikanalizle ilgili öğretileri göz önünde bulundurulduğu zaman bir çelişki arz etmektedir. Şöyle ki, bir taraftan dinin, insanın tabiat ve medeniyetle ilişkisi neticesinde arzuları tatmin eden bir illüzyon ortaya çıktığı şeklinde tarihi bir değerlendirmeyle bu yargıya varan Freud, diğer taraftan ferdi psikanaliz alanında, arzunun tatmin edilmesinin ruh sağlığı için faydalı bir olgu olduğu öğretisini ortaya koymaktadır. Kısacası psikanaliz alanında arzuların tatmin edilmeleri gerektirdiğini savunan, bunun ruh sağlığı için zaruri olduğunu iddia eden birisinin, din bağlamında arzuların tatmininin insanlığa zarar verdiğini söylemesi bir çelişki olsa gerektir.[87] Ayrıca illüzyonu, Freud'dan farklı bir tarzda değerlendiren ve ona insanın yaratıcı tecrübesinin bir parçası olarak değer veren bilim adamlarının varlığından da bahsetmek mümkündür. Zira, illüzyon, realiteye geçişin gelişimsel bir şeklidir.

Toplumunun devamı, insanların çoğunluğunun dinî doktrinlerin doğruluğuna inanmasına dayanmaktadır. Her şeye kadir ve adil bir Tanrı olmadığı, ilahi bir dünya düzeni asla kurulamayacağı ve gelecekte yaşam diye bir şey olmadığı kabul edilecek olursa, insanlar, uygarlığın kurallarına uyma konusundaki her türlü yükümlülüğü bir yana bırakacak ve bireysellik ön plana çıkacaktır. Herkes korku duymaksızın kendi asosyal bencil iç güdülerinin

[86] Köse, *a.g.e.*, s.105.

[87] Köse, *a.g.e.*, s.105.

peşinden sürüklenecek ve kendi gücünü kullanmaya çalışacak, uygarlık sürecinde binlerce yılda ortadan kaldırılabilen kaos tekrar ortaya çıkacaktır. Sayısız insan Tanrı inancıyla teselli bulmakta ve ancak bunun yardımıyla yaşama katlanabilmektedir. Karşılığında daha iyisini sağlamaksızın onları bu destekten yoksun bırakmak çok daha vahim sonuçlar doğuracaktır. Bilimin çok büyük ilerlemeler kaydetse bile insana sağlayabileceği mutluluk kısıtlı olacaktır.

4- Tanrı ve Bilim

Freud, uygar toplumlarda dinin, insanlar üzerinde eskisi kadar etkili olmadığı kanaatindedir. Ona göre, bunun nedeni vaad edilenlerin gerçekleşmemesi değil insanların bunları pek inandırıcı bulmamasıdır. Yalnız başına olmasa da bu değişimin nedeninin insan toplumunun üst katmanlarında bilimsel yaklaşımın eskiye nazaran çok daha etkin bir güç olarak kabul edilmesine bağlamaktadır. Eleştirilerin dinî bilginin değerini ortadan kaldırması, doğal bilimlerin bunlardaki hataları ortaya çıkarmasıyla, karşılaştırmalı araştırmaların, dinî fikirlerle, eski çağlardaki ilkel insanların ruhsal ürünleri arasındaki benzerlikleri ortaya çıkarması[88] gibi, Freud'un ortaya koyduğu çeşitli nedenler onun bu kanaate ulaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Ona göre, "Bilimin alanında hak iddia eden ve savaşan üç gücün en tehlikelisi dindir. Bilim, yaşamın tehlikeleri ve kötü rastlantıları karşısında, insanın korkusunu yatıştırmak, ya da ona felaketler içinde bir avuntu vermek söz konusu olduğunda, din ile yarışamaz. Bilimin bazı tehlikeleri önlemeyi, bazı kötülüklere karşı başarı ile savaşmayı öğrettiği doğrudur, ama bir çok durumda acıyı yok edemez ve insanlara boyun eğmeyi öğütlemek zorunda kalmaktan başka şey yapamaz. Din, buyruklar, yasaklar, kısıtlamalar koyduğu zaman bilimden daha çok uzaklaşır. Çünkü bilim de, dinin verdiklerine benzeyen, fakat başka türlü

---

[88] Freud, *a.g.e.*, s.224.

nedenlerden doğmuş davranış kuralları hazırlayarak olguları araştırmak ve ortaya çıkarmakla yetinir."[89]

Freud'a göre, "bilimsel bilgi ne kadar çok ilerler ve toplumlar arasında yaygınlık kazanırsa, dinî inanıştan ve Tanrı düşüncesinden uzaklaşma -ilk bakışta kabul edilmesi güç, töresel inanışlardan daha sonra temel önermelerinden uzaklaşma- da o kadar yaygınlık kazanacaktır. Tanrı inancı, kutsallık ve dinî doktrinlerin ihlal edilemez özelliğiyle bir tür yayılma yoluyla birkaç önemli yasaktan, diğer her türlü kültürel düzenlemeye, yasaya ve kurala da bulaştırılmıştır. Ancak bu yayılma eğilimi, bekleneni vermekten çok uzaktır. Sadece farklı zamanlarda ve yerlerde çelişkili kararlara yol açarak birbirlerini geçersiz kılmakla kalmazlar, bunun da ötesinde insan yetersizliğinin her türlü belirtisini sergilerler. Bunlar da, sadece dar görüşlü tedirginliğin ürünlerinden, bencil çıkarların bir dışa vurumundan, ya da eksik önermelere dayalı bir sonuçtan ibarettirler. Ortaya koymaktan kendimizi alamadığımız eleştiriler, çok daha haklı bir temele dayanan diğer kültürel beklentilere duyduğumuz saygıyı da hoş olmayan bir düzeye indirir. Tanrının istediği şeyleri güçlü bir parlamentonun veya yüksek yargının otoritesine bağlanabilecek şeylerden ayırmak çok zor olacağı için Tanrıyı hepten bir yana bırakıp uygarlığın bütün kural ve düzenlemelerinin arı insan kökenini dürüstçe kabul etmemiz kesin bir avantaj olacaktır. Bu emir ve yasalar sözde kutsallıklarıyla birlikte, katılıklarını ve değişmezliklerini de kaybedecektir. İnsanlar bu yasaların şimdi olduğu gibi kendilerini yönetmek için değil, tersine kendilerine hizmet etmek için yapıldığını anlayacak, yasalara karşı daha dostça bir tutum benimseyecek ve yasaların ortadan kaldırılmasını hedeflemek yerine, iyileştirilmesi için çalışacaktır. Bu da uygarlığın yüküyle uzlaşma yolunda önemli bir ilerleme olacaktır."[90]

19. yüzyıl materyalist düşüce kalıpları içinde, bilimin üstünlüğü ve tartışmasızlığını son kertesine kadar savunma gerekliliği duyan Freud'un, bu

---

[89] Freud, ***Psikanaliz Üzerine***, s.187.

[90] Freud, ***Bir Yanılsamanın Geleceği***, s.228.

konu hakkında niçin böyle düşünmek zorunda olduğunu, içinde yaşadığı dönemle ilişkilendirerek anlamlandırmamız kolaylaşmaktadır.[91] Freud'un bilimin mutlakiyetine karşı olan bu zafiyeti özellikle 19. yüzyılda Almanya'da yaygınlık kazanmış olan Burjuva Materyalizminin etkisinden kaynaklanmış olsa gerektir. Bu teori maddesiz güç ve güçsüz madde olamayacağı tezinden hareketle, insanda, fizyolojik bir kaynağı olmayan daha başka etkili güçlerin var olabileceğini kabul etmeye yanaşmayan bir tavır sergilemektedir. Freud'un hocası, von Brücke[92]'nin de içinde bulunduğu bu akımın, psikanaliz üzerindeki etkisi, yoğunlukla sistemin her yerinde gözlemlenebilmektedir.[93] Kendi döneminin sınırlarını aşamayışı onun, psikolojik yönden hasta ve sağlıklı bireyler arasında bir ayrım yapamamasına ve sosyal hayattaki materyalist düşünce kalıbının dışına çıkamamasına neden olmuştur.[94] Yine, o dönemlerde Tanrı tanımazcılık görüşü, en tepedeki egemen bir yöneticiye karşı bir başkaldırı hareketi olarak dikkatleri çekmiş, ama insanın ruhsal sorunlarına cevap bulmayı başaramamıştır.[95] Dönemin bu katı akılcı materyalist düşünce kalıplarını eleştiren Fromm, bir benzetmeyle içine düşülen hatanın büyüklüğünü şu şekilde tasvir etmektedir:

> İlk bakışta materyalist hata, muhtemelen kaçınılmaz görünüyor. Çünkü Tanrı'nın tahtı, yıldızların arasında keşfedilememişti. Dolayısıyla bunun anlamı, Tanrı'nın hiçbir zaman var olmadığı idi. İkinci kaçınılmaz hata ise, psikolojizm idi: Eğer Tanrı varlığından söz etmek mümkün değilse, o zaman bazı

---

[91] Ludwing Wittgenstein, ***Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Söyleşiler***, der.: Cyril Barrett, çev.: A.Bakî Güçlü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1997, s.84.

[92] Freud'un kendi dönemindeki akımlara ve hocasına karşı olan aşırı bağlılığı hakkında daha geniş bilgi için bkz. E. Fuller Torrey, ***Psikiyatrinin Ölümü***, çev.: Reha Pınar, Öteki Yayınevi, Ankara 1998, s.26-40; Erich Fromm, "Freud's Model of Man and Its Social Determinants", ed.: Paul Roazen, ***Sigmund Freud***, The Capo Paperback, 1985, s.46; Jung, ***Analitik Psikoloji***, s.379.

[93] Küng, ***a.g.e.***, s.3; Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.25.

[94] Erich Fromm, ***Hürriyetten Kaçış***, çev.: Ayda Yörükan, Tur Yayınları, İstanbul 1982, s. 27.

güçlerden, sözgelimi, bastırılmış cinsellikten çıkarsanmış bir yanılsama olmalıydı. Bu argüman yeni bir şey değildi. Putperest tanrıların putlarını yıkan Hıristiyan misyonerleri tarafından benzeri şeyler söylenmişti. Lakin eski misyonerler eski tanrılarla savaşarak yerine yenilerini koyarlarken, modern put kırıcılar eski değerleri yıkarlarken yerlerine bir şey koyup koymadıklarının bilincinde değillerdir.[96]

Öncelikle realite, Freud'un, "bilimin ilerlemesiyle dinin toplumlar üzerindeki etkisinin azalacağı" tezini günümüzde doğrulamadığı gibi gelecekte de doğrulamayacağını bizlere göstermektedir. Zira din ve bilim arasında birbirini engeller tarzda bir etkileşimden ziyade, daha çok birbiriyle uzlaşan bir etkileşimden bahsetmek daha makul olsa gerektir. Konuya teist bir yaklaşımla bakıldığında, "aynı Tanrının var etmiş olduğu evreni inceleyen bilimle, yine onun vahyettiği din arasında, saf özleri dikkate alındığında bir çatışma veya bağlantısızlığın olmayacağı mantıksal olarak açıktır."[97] Ayrıca din ve bilim arasında birbirini açıklar tarza bir etkileşim mevcuttur; "Bilimin açıklayamadığı şey evrenle ilgili bir ilk durumun niçin var olduğudur. Daha sonraki diğer bir adımda ise, doğanın üzerinde hüküm süreceği maddenin, niçin var olduğu sorusudur. Teizmin buna karşılık gelen cevabı ise, onu varlık halinde tutan bir Tanrı olduğu için evrenin var olduğu ve onların çalışmalarına neden olan bir Tanrı olduğu için doğa yasalarının çalıştığı şeklindedir."[98] Dinin, bilimden yaralanması ise, Tanrının varlığına ulaşmada bilimsel verilerin sağladığı destek olarak ifade edilebilir. Bu anlamda Tanrı bir kenara bırakarak yapılacak her açıklama neden ve niçin sorularına verilen cevaptan yoksun kısır bir döngüyü içerecektir.

---

[95] Fromm, ***Yaşama Sanatı***, s.152.

[96] Jung, ***Din ve Psikoloji***, s.124.

[97] Cafer Sadık Yaran, ***Din ve Bilim***, Sidre Yayınları, Samsun 1997, s.72.

Sonu bilinmeyen bu bilinçsiz yıkım içersindeki yerini alan Freud'un, bilimsel akılcılığın doruk noktasını temsil etmeye çalışırken, aynı zamanda akılcılığa öldürücü darbeyi vuran kişi olduğu da söylenebilir. İnsan davranışlarının kaynağının, gözle görülemeyecek derinliklerde, yani bilinç dışında yattığını ve bireylerin bilinçli düşüncelerinin davranışlarını sadece önemsiz derecede denetlediğini, göstererek, insan anlığının kayıt ya da meydan okumayla karşılaşmadan sahnede baş rolü oynadığı yolundaki akılcı tabloyu sarsmış bulunmaktadır.[99] Bu durumda, insanla ve bununla ilişkili tüm diğer olgularla ilgili yapılabilecek hiçbir çözümlemenin, bilimsel olarak bir dayanak bulabilmesi mümkün olmayacaktır. 'Zorlama rasyonelliğin' etkisiyle geliştirdiği düşüncelerini çoğu kez çok küçük kanıtlara dayandırması, tutarsızlık ve fikirlerinin saçma olduğu ithamıyla karşı karşıya kalmasına sebep olmuştur.[100] Freud'un bilimsellik iddiasını eleştiren Wittgenstein, "onun ortaya koyduğu tezlerin, varsayım düzeyinden çok daha zayıf seviyelerde" yer aldığını belirtmektedir.[101] Ayrıca aynı zorlamacı tavır psikanaliz haricindeki diğer bilim dallarına karşı olan tavrını da etkilemiş ve pek çok kez, psikanalize olan aşırı zafiyetinden dolayı, bilimsel yöntemi bir bütün olarak değerlendirebilme yetisini kaybetmiştir. Bu zorlama rasyonellik içersinde Freud'un psikolojiyi sosyal problemlere uygulama çabasını Fromm, değerlendirip şu şekilde neticeye bağlamıştır:

> Şüphesiz Freud'un ve ona bağlı kalanlardan çoğunun, sosyal olaylar hakkında çok kaba bir bilgileri vardı ve Freud'un psikolojiyi sosyal bilimlere problemlere uygulama konusundaki denemeleri, çoğu zaman hatalı birtakım fikir inşaları olmaktan öteye geçememiştir... Ayrıca Freud'un temel ilkesi, insanı, tabiat

---

[98] Yaran, *a.g.e.*, s.118.

[99] Fromm, ***Sigmund Freud'un Misyonu***, s.115.

[100] Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, s.49.

[101] Jacques Bouveresse, ***Wittgenstein Reads Freud: The Myth of The Unconscious***, ing.çev.: Carol Cosman, Princeton University Press, Princeton 1995, s.46.

tarafından fizyolojik şartlarla belirlenmiş bir takım yönlendirmelerle donatılmış bir varlık, kapalı bir sistem olarak görmek ve insan karakterinin gelişmesini, bu yönelimlerin tatmin olunmasına veya engellenmesine karşı gösterilen bir tepki olarak yorumlamaktır. Oysa bizim kanaatimizce, insan şahsiyetini açıklayabilmek için esas olan şey, insanın dünya ile, tabiat ile, kendisi ile ve başkaları ile münasebetlerini açıklayabilmektir. İnsanın, Freud'un sandığı gibi aslında kendi kendine yeten ve iç güdüsel ihtiyaçlarını tatmin etmek için başka insanlara yalnızca ikinci derecede ihtiyaç gösteren bir varlık değil, aslında sosyal bir varlık olduğuna inanıyoruz.[102]

Freud'un görüşlerinden farklı olarak, Fromm'un ortaya koymak istediği tez, psikolojinin temel problemlerinin, şu veya bu içgüdüsel ihtiyacın tatmini veya engellenmesi değil, ferdin dış dünya ile belli bir ilgisi olduğu ve ayrıca insan ve toplum arasındaki ilişkinin statik bir ilişki olmadığıdır. Ayrıca Fromm'a göre, tarih veya bu bağlamda değerlendirilebilecek olan din, sosyal bakımdan şartlandırılmış psikolojik kuvvetlerin sonucu olarak asla yorumlanamaz. Zira, insan tabiatı, tarihi gelişmelerin ürünü olsa bile, yine de kendine has bir takım mekanizmalara ve kanunlara sahiptir ve bunları keşfetmekte psikolojiye düşen bir iştir.[103]

Freud'a göre, "psikanalizi bilim yapan şey ele aldığı malzeme değil, kullandığı tekniktir. Bu teknik, nevroz teorisinde olduğu kadar, konunun özünü bozmadan uygarlık tarihinde, din biliminde ve mitolojiye de uygulanabilir. Hedeflediği ve ulaştığı şey, ruhsal yaşamda bilinçdışı olanı ortaya çıkarmaktan ibarettir."[104] Ancak Freud'un bilimsel olduğunu iddia ettiği ve psikanaliz içinde

---

[102] Fromm, ***Hürriyetten Kaçış***, ss.27-300.

[103] Fromm, ***a.g.e.***, s.30-32. Fromm ve Freud'un, ilgilendiğimiz konu ile ilgili daha geniş bir karşılaştırması için bkz.: J.A.C. Brown, ***Freud and The Post-Freudians***, Penguin Bookks, London 1987, ss.149-163.

[104] Freud, ***Psikanalize Giriş Dersleri***, s.428.

etkin bir güce sahip olduğunu söylediği bir çok terminoloji hakkında da, psikanalistlerce bir ittifak sağlanamamıştır.[105] Örneğin, Freud'un ortaya koyduğu *Libido* kuramında bunu etkin bir şekilde gözlemlemekteyiz.

Freud 19. Yüzyıl materyalist düşünce havası içinde, geçmişe nazaran farklı bir insan doğası modeli kurgulamıştır. Ona göre insan, *'libido'* diye adlandırılan ve göreli olarak sabit miktardaki cinsel enerji tarafından yönetilen bir makine olarak düşünülmektedir.[106] Libido teorisi, özetle, cinsellik kavramıyla içgüdülerin dönüşümü kavramının genişletilmesi olarak tanımlanabilecek iki temel doktrin içermektedir.[107] Freud, tüm düşünsel olguların temelini fizyolojik olgularda görmektedir. Bu yüzden sevgi, nefret, tutku, kıskançlık, cinsel içgüdünün dışa yansıyan çeşitli biçimleri olarak açıklanmıştır. Freud, en önemli gerçekliğin tümüyle insanlığın var oluşunda, bencil olarak herkes için aynı olan insan olma durumunda, ikinci olarak toplum yapısının özgün yapısı tarafından belirlenen insanın deneyiminde yattığını görememiştir.[108] Freud'a göre, aile içi bireysel ilişkilerin ve tüm toplumsal ilişkilerin fert üzerindeki yegane düzenleyicisi olan libidinal enerji, psikanalizin ağırlık noktalarından birisini teşkil etmektedir. Freud'un cinsel içgüdü enerjisini anlatmak üzere psikanaliz diline mal ettiği bu terim biyolojik bir karakter taşımaktadır. Libido, insan organizmasının hücrelerinde saklıdır ve tüm duygular bunun içeriğini oluştururlar.[109] Bu enerji kaynağı insanın silinmez bir parçası olup doğumla başlar ve hiçbir şekilde yok edilemez. O, toplumun tehlike saydığı libidonun, daima bilince bırakılmasından yana tavır sergiler. Bunun tersini yani, cinsel isteklerin bastırılmasını da tehlikeli saymaktadır. Freud'a göre, cinsel arzular gizlendikçe çoğalmaktadır ve en doğrusu onların

---

[105] Hanna Segal, "A Psycho-Analytical Approach to Aesthetics" ed.: M. Klein, P.Heimann, ***New Directions in Psycho-analysis***, Basıc Books, New York 1955, s.390.

[106] Erich Fromm, ***Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum***, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.42.

[107] Horney, ***Psikanalizde Yeni Yollar***, s.33.

[108] Erich Fromm, ***Sevme Sanatı***, çev.: Işıtan Gündüz, Say Yayınları, İstanbul 1998, s.92.

tamamen serbest bırakılmalarıdır.[110] Toplumun baskısı olmadan insanlar cinsel ve saldırgan enerjilerine rahatça boşalım sağlayabilirlerse, bu sayede psikolojik sorunlarından da kurtulacaklardır.[111]

Psikanaliz literatüründe 'libido', sık sık 'sevgi'yle bir arada kullanılmakta ve nesneye yöneltilen sevgiden, sanki bir yatırım malıymışçasına söz edilmektedir. Ancak Tanrı'ya olan sevgiyi, erkek ile kadın arasındaki sevgiyi, insanların birbirlerine karşı duydukları sevgiyi, çeşitli mistik coşkulardan kaynaklamış olan bir sevgiyi, yaşamlarını tek amacı sermaye yatırımı ve kazanç olan bir sınıfın, dar görüşlü insanlarının basit kültürlerine indirgemek, sevgiyi ilkel ve soyut bir şekilde yorumlamak anlamına gelmektedir.[112] Freud'un kuramında birçok kez karşılaştığımız, 'insanı bir bütünlük içinde değerlendirememe' eksikliğini Fromm, sevgi konusuyla ilişkilendirerek şu şekilde aktarmaktadır:

> Gerçek olan sadece akıl ve düşüncedir. Bu tür bir rasyonalizm kendisini en açık ve en belirgin bir şekilde Freud da ortaya koyar. Freud'a göre sevgi denince, bir başkasını sevme ya da erotik bir duygu akla gelir, ancak buna rağmen o, sevgiyi daima akıl dışı bir durum olarak nitelemiştir. Rasyonel olan ise, akıl ve idraktir... Duygularımızda aynı düşüncelerimiz gibi, idrakimizle uyumlu bir halde bulunabilir ve en az düşüncemiz kadar rasyonel olabilir. Hissetmenin kendisine has bir gerçekliği ve kendine has bir mantığı vardır. Kanımca bunun da nedeni, duyguların insanın

---

[109] Freud, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, s.304.

[110] Stefan Zweıng,***Freud ve Öğretisi***, çev.: Emin Türk Eliçin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s.31,113.

[111] Geçtan, ***a.g.e.***, s.71.

[112] Erich Fromm, ***İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri***, çev.: Şükrü Arpagut, Payel Yayınevi, İstanbul 1993, s.36; Fromm, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları*** s.32. Freud'un sevgi ve cinsellik arasında kurduğu ayniyet ilişkisi, kendisinden sonra gelen psikanalistlerce kabul görmemiş olan bir teoridir. Daha geniş bilgi için bkz.: Thedor Reik, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", der.: A.Krich, ***Aşkın Anatomisi***, çev.: Mehmet Harmancı, Say Yayınları, İstanbul 1998, ss.135-147.

doğasıyla tam bir uyum içinde bulunmasıdır.[113]... Kalbim ve duygularımda tıpkı düşüncelerim gibi rasyonel olabilir. Veya düşüncelerim aynı kalbim gibi akıl dışı özellikler gösterebilir. Kalbimden ve düşüncelerimde sanki birbiriyle ilişkileri yokmuş gibi ayrı ayrı bahsetmem mümkün değildir. Çünkü gerçekte her ikisi de birdir. Ve aynı fenomenin iki farklı görüntüsüdür. Sadece tek bir mantık, her ikisi birbirine girmiş olan tek bir rasyonellik ve tek bir irrasyonellik vardır.[114]

Psikanalizin önemli bir yorumcusu olan Jung ise, libidinal enerjiyi, cinsel arzuların tatmin edilmesini sağlayan bir enerji kaynağı olmasında farklı bir yorumla, psikolojik aktivitelerin genel maksatlı bir enerji kaynağı olarak görmeyi daha makul kabul etmiştir.[115] Aynı şekilde Karen Horney'de Freud'un libido kuramını açıkça eleştirmiş, dayanağı olmayan genellemelerin gerçek veri sayılamayacağını, libido kuramıyla ortaya konulmak istenen verilerin gerçekliğinin kuşku götürür olduğunu ve insan ilişkilerini çarpık bir biçimde yansıttı görüşünü, yaptığı eleştiriler sonunda şu şekilde neticeye bağlamıştır;

> Libido teorisi ve içerdiği iddialar temelsizdir. Bunun psikanalitik düşüncenin ve terapinin dayandığı köşe taşlarından birisi olduğu düşünülürse, bu daha da dikkate değer olur. Her haz arayışının temelde libidinal bir doyum arayışı olduğu varsayımı keyfidir. Kanıt olarak öne sürülen şeyler sağlam temellerden yoksundur ve çoğu durumda bazı yerinde gözlemlerden yapılan kaba genelleştirmelerden ibarettir. [116]

---

[113] Fromm, ***Çağdaş Toplumların Geleceği***, s.140.

[114] Fromm, ***a.g.e.***, s.142.

[115] Küng, ***Freud and The Problem of God***, s. 59.

[116] Horney, ***Psikanalizde Yeni Yollar***, s. 48. Ayrıca, Libido teorisinin kapsamlı bir eleştirisi ve insan psikolojisi ve toplum üzerindeki çeşitli yansımaları için bkz. Horney, ***a.g.e.***, ss.32-56; Hall, ***a.g.e.***, ss.70-74.

Cinsel isteklerin yer ve zamanına uygun olarak ve periyodik doyumlarla deşarj olabilmesi ruh sağlığı için iyi bir garanti ve başarılı bir yaşam için ön şarttır. Ancak cinsel ihtiyaçların çok önemli olduğunu belirtmek için, Freud gibi aşırılığa kaçmaya gerek yoktur.[117] Çünkü cinsiyet konusu abartmalı bir şekilde haddi aşmaya gerek duyulmayacak kadar açıktır. Sadece cinsel dürtülere değil her tabi dürtüye normal sınırlar içinde yer verilmesi sağlıklı ve sağlam bir hayat anlayışının gereğidir. Bu nedenle insanı ruh ve beden bütünlüğü bakımından çok iyi tanımak gerekir. Cinsel dürtülere önem verirken insanın daha bir çok ihtiyacını görmezlikten gelmek, insanın yeterince tanınmamasından kaynaklanmaktadır.[118] Açlık, susuzluk, cinsel ihtiyaçlar gibi, fizyolojik dürtülerini tatmin etmesi gayet tabi bir haldir. Zira bunlar insanın, biyolojik ihtiyaçlarından kaynaklanan ve doyurulmazlarsa insan üzerinde çeşitli baskılar oluşturan etmenlerdir.[119] "Ancak bu fizyolojik ihtiyaçların giderilmesi, o insanın zihinsel ve ruhsal anlamda sağlıklı olduğu anlamına gelmemektedir. Böylesi bir sağlık için, insana özel ve insan olmak nedeniyle ortaya çıkan ihtiyaçların tatmin edilmesi gerekir. Bunların en belli başlı olanları; bir yere ait olmak, yakınlık hissi, kökten ilişkiler yaşamak, insanlarla özdeşleşmek, davranışlarını ayarlayacak bir düşünce planına sahip olmak, fiziksel olanın ötesine (transandantal, aşkın olana) ulaşma arzusu ve kendilerini verip adayabilecekleri bir nesne bulma çabasıdır.[120] Bu şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan tek yönlü

---

[117] Freud'un cinsellik konusundaki abartılı yorumları için bkz. Sigmund Freud, ***Cinsiyet Üzerine***, çev.: A.Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998. Ayrıca bu yorumların psikanaliz çerçevesinde kısa bir tahlili için bkz. Erich Fromm, ***Sevme Sanatı***, ss.43-45. Dini inkarda, cinsellik ve benzeri faktörlerin etkinliği ile ilgili bkz.: Ali Rıza Aydın, ***Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri***, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 1995, ss.34-36. (basılmamış doktora tezi).

[118] Katipoğlu, ***a.g.e.***, s. 26.

[119] Cinselliğin dürtüsünün, insan psikolojisinde, sanıldığının aksine merkezi bir rol teşkil etmediği sonucuna varan araştırmalar için bkz.: W.H.Clark, "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din" çev.: M. Dağ, ***Eğitim Hareketleri***, c.:22, sayı: 256-257, Ankara, 1976, s.18.

[120] Fromm, ***Yaşama Sanatı***, s.19-20.

bir çabalama, toplumdaki sağlıklı bireylerin yanlış bir yorumlamaya tabi tutulup hastalıklı (nevrotik) olarak nitelendirilmelerine neden olmuştur. Bu konuda ulaşıldığı iddia edilen tüm teori ve sonuçlamalar, boş kurallar yığını olmaktan öte bir kazanım sağlamamakta, toplumdaki dengelerin bozulmasına ve insanların zarar görmelerine neden olmaktadır.[121] Sağlıklı bireylerin toplum içersindeki varlığını yadsıyan bir tavır sergileyen Freud'un, görünürde cinsellikle hiç bir ilgisi bulunmayan, açgözlülük, cimrilik, inat veya diğer kişilik özellikleri, sanatsal arayışlar, kaygılar gibi- kimi durumları cinsellikle ilişkilendirerek açıklamaya çalışması, konunun kapsamı alanından dışarıya çıkmasıyla neticelenmiştir.[122]

Libido kavramının karmaşıklığına benzer bir durum, 'bilinçaltı' kavramı için de geçerlidir. Freud'a göre, davranışlarımızın kökeninde, genellikle bilincinde olmadığımız arzularımız, duygularımız ve düşüncelerimiz yatmaktadır. Freud, bilinç dışı olarak isimlendirdiği bu kavramdan söz ettiğinde, arzuların varlığından haberdar olmadığımızı ve içimizde yer alan bir sansürcünün belki de mümkün bir bilinçlenmeyi engellediğini anlatmak istemektedir.[123] Freud'a göre, "insanın bilinçli olarak düşündüğü şeylerin büyük bir bölümü, onun fark etmediği ve bilgisi dışında oluşan güçler tarafından belirlenmektedir. İnsanlar, yaptıkları işlerin akılcı ve ahlaki açıdan da doğru olduklarını sandıkları ve eylemlerini çeşitli biçimlerde (yanlış inançlar ideolojiler gibi) aklileştirdikleri için, bir rahatsızlık duymazlar. Aslında farkında olmadıkları güçler tarafından yönetilmeleri nedeniyle, sandıklarının aksine, hiçte özgür ve bağımsız değillerdir." Ancak bilinçaltı kavramına bu şekilde bir yaklaşım, gerçeğin tek yönlü olarak çarpıtılmasından başka bir şey değildir. Bilinçdışı, bizim bütünselliğimizin bir parçasıdır ve onu yalnızca bilinçli benliğimiz ile özdeşleştirmek yanlış olur. Orada, bizde mevcut olan her türlü

---

121 D.W. Winnicott, ***Reshaping the Psychoanalytic Domain***, ed. Judith M. Hughes, Universty of California Press, Los Angeles 1989, s.169.

122 Horney, ***Psikanalizde Yeni Yollar***, s.32.

123 Fromm, ***Rüyalar, Masallar, Mitoslar***, s.84.

özelliği, en alt düzeydekilerle, en yüce olanları en kötü şeylerle en iyileri bir arada bulmak mümkündür.[124]

Freud'un bilinç dışı olgusunu keşfetmesi ve bunu insan gerçekliğinin yeni bir boyutu olarak ortaya koyması, elbette ki büyük bir atılımdır. Ancak böylesine büyük bir anlamı olmasına rağmen, bu keşif, cinsel iç güdüler ve onların bastırılmaları konusu ile kısıtlı tutulmuş ve gerçek önemi daraltılmıştır. Asıl kullanılması gereken alana, yani insan varoluşunun derinliklerine, sosyal ve politik olaylara yöneltilmesi gerekirken, bu buluşun cinselliğin bastırılması ile sınırlandırılması çok yanlış sonuçların doğmasına sebep olmuştur.[125]

Freud'un bilinçaltı kavramının anlamını daraltması, bir çok yönden eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin bir kısmı 'insan nedir?' sorusuna verilen felsefi yanıtların kapsamı alanında incelenebilir. İnsanın, akılcı ve kendi kaderini tayin eden yaratıklar olduğuna inanlar, bilinçaltının elinde oyuncak olan bir insan anlayışını kabul etmek istemezler. Eleştirilerden bir diğeri de, Freud'un kavramlarının 'denenebilirliği' ile ilgilidir. Bilincin üç aşamasıyla (id-ego-süperego) ilgili ölçülebilen deneysel verilerin yokluğu ve bu tür deneylerin yapılabilmesinin hemen hemen olanaksız denecek kadar zor oluşu, ruhsal yaşamın merkezinin karanlık ve akıl dışı bölgelere kaymasıyla neticelenmiş ve bu da bilinçaltı kavramının bilimsel geçerliliğine kuşku düşürmüştür.[126] Ayrıca Poper'a göre, bilimsel verinin ne kadar güçlü olduğunu tespit edebilmenin önemli kriterlerinden birisi, onun doğrulanabilirlik ihtimalinin güçlü olması kadar, yanlışlanabilirlik ihtimaline de sahip olmasıdır. Bu bağlamda Freud,

---

[124] Fromm, ***Yaşama Sanatı***, ss.43-45.

[125] Fromm, ***a.g.e.***, s.50.

[126] Doğan Cüceloğlu, ***İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s.410; Joseph Nuttin, "Freud'a Göre Bilinçaltı", Çev.: M.M.Yakupoğlu, der.: Armand Cuvillier, ***Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler***, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995, s.116.

sistemini bilimsel bir yanlışlanmaya meydan okuyacak tarzda bir çıplaklıkla ortaya koyabildiği söylenemez.[127]

Sonuçta, insanların, katı bilimselliğin asla gideremeyeceği zorunlu ihtiyaçlarının varlığını da göz ardı etmememiz gerekmektedir. İnsan ilişkilerinde içgüdülerin önemine kıyasla aklın, ne kadar kısıtlı bir rol oynadığını vurgulaya gelen Freud'un, insanlığı değer verdiği bir fenomenden yoksun bırakmaya ve bunu entelektüel bir telafi mekanizmasıyla dengelemeye çalışması son derece karmaşık bir durumdur.

---

[127] İlhan Kutluer, ***Modern Bilimin Arkaplanı,*** İnsan Yayınları, İstanbul 1985, s.165.

SONUÇ

Freud, geliştirdiği psikanaliz kuramı ile, bireysel patolojik hastalıkların sınırlarını aşarak, insanlığın gelmiş geçmiş en büyük toplumsal rahatsızlığı olarak gördüğü Tanrı inancına karşı yeni bir alternatif ortaya koymaya çalışmıştır.

Nevrozların, dinsel tören ve uygulamalara benzediğinden hareketle, dinin evrensel bir nevroz, saplantılı nevrozun da, bireysel bir din olduğunu ileri süren Freud, yalnızca dinin kaynağını değil, aynı zamanda uygarlığın da kökenlerini, psikanalizin bakış açısıyla incelemeye çalışmış ve bireysel *oedipus* kompleksiyle insanlığın tarih öncesi arasında bağlantılar kurmaya gayret etmiştir. Çeşitli antropolojik verilerden etkilenen Freud, dinin kaynağı hakkındaki açıklamalarını, yararlandığı bu hipotezlerle desteklemeye çalışmış ve ilk din olarak kabul ettiği totem dininin oluşumunda etkin bir faktör olan "*baba katli*" eylemini de, revaçta olan antropolojik malzemeyi değerlendirme sonucunda ortaya koymuştur.

Freud'un Tanrı kavramının kökenine ilişkin böylesine kesin bir tavır içersinde olmasını, yaşadığı dönemde popüler olan düşünce akımlarıyla ilişkilendirerek açıklayabiliriz. 19. yüzyılda oldukça itibar gören sosyologların ve antropologların görüşlerine uygun olarak Freud, tüm kültürel yönelimlerin geçmişteki kaynaklarına fazlasıyla vurguda bulunmuştur. Psikanalitik kuramın kullandığı ve özgün olarak ifade edilen her kavramın altında var olan evrimci mekanistik düşünce, Freud düşüncesinin altyapısını oluşturmaktadır. Bu düşünce kalıbına göre, bugün var olan her şey, geçmişe bağımlıdır ve geçmişin tekrarından başka bir şey değildir. Zamanımıza kadar ulaşan tüm varlık alemi, eskinin biçim değiştirmiş halidir. Evrimci antropolojik düşünce yapısı, Freud'un antropolojiye ve bu bağlamda kuramını şekillendirirken kullandığı oedipus hadisesi gibi mitoslara olan ilgisinin, açıklanmasında bizlere kolaylık

sağlamaktadır. İlkel insanların ruhsal yapılarının günümüz insanları için özel bir önem taşıdığı iddiası, aslında yaşadığımız dünyanın yeterli şekilde anlamlandırılamamış olunmasının, geriye dönük bir yanılsaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Freud'un metafizikten arındırılmış bir kuram ortaya koyma gayreti, onu zorunlu olarak bir dayanak aramaya, yani doğruluğu tartışmalı antropolojik verileri indirgemeci bir yaklaşımla kabullenmeye yöneltmiştir.

Devamlı evrim geçiren Tanrı kavramının, psikanalitik düşünce tarzıyla yorumlanmasında Freud'un ulaştığı son nokta, Yahudilik ve Hıristiyanlığın, kaynak açısından, diğer bütün dinlerde olduğu gibi totem dinine dayandığı sonucudur. Bu tezinde Freud, totem inancının kaynaklık ettiği diğer dinler için de, aynı kökenin geçerli olduğunu iddia etmekte ve bunu desteklemek için Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki uygun materyalleri kullanmaktadır. Gerek temel inanç doktrinleri gerekse dini ritüelleri açısından bu iki din, Freud'un işini kısmen kolaylaştırmaktadır.

Kendi alanı olmadığı halde dinler üzerinde derinlemesine bir inceleme yapan Freud'un, bir kaç kelime dışında, İslamiyet ile ilgili hiç bir açıklamada bulunmadığını söyleyebiliriz. Böylesi bir tavır içersinde olması, iki farklı yorumu gündeme getirmektedir; ya Freud, İslamiyet ve Tanrı tasavvuru hakkında hiç bir şey bilmemektedir, ya da tezini destekleyebilecek uygun materyalleri bu dinin içersinde bulamamıştır.

Freud'un, kuramını şekillendirirken, içinde yetişmiş olduğu kültürün etkisiyle, Hıristiyanlığın kimi doktrinlerini ve sakramentlerini dikkate alarak, Totem Dini ve Hıristiyanlık arasındaki benzerlikleri kendi lehine kullanmış olması, akla daha makul gelen bir çıkarımdır. Her ne kadar totemizm, Hıristiyanlıktan tarihsel olarak bir önceliğe sahip olsa da, bilimsel herhangi bir argümanla desteklenemeyen bu dinin, Hıristiyanlıktaki benzer noktaları, Freud'un kuramını şekillendirirken kullandığı zorlamalı deliller izlenimi uyandırmaktadır. Psikanalitik kuramın temel taşlarını oluşturan ve psikoloji,

sosyoloji, antropoloji, teoloji, gibi alanlarda her fırsatta kullanılan, "baba betisi", "oedipus kompleksi", "suçluluk duyguları ve pişmanlık" gibi kimi dayanak noktalarının, Freud'un çerçevesini çizdiği kadarıyla totem dini ve Hıristiyanlık arasında, şaşırtıcı bir benzeşme içersinde olması, birbirini tamamlayan bu kadar rastlantıyı şüpheli hale getirmektedir. İki din arasındaki, söz konusu benzerliklerin, bizi ulaştırdığı sonuç ise; Hıristiyanlıktaki, totemizm izlerinden çok, psikanalizin Hıristiyanlığın etkisiyle geçmişi yorumlamış olmasıdır.

Freud'un indirgemeci bir yaklaşımla din ve Tanrı kavramlarını, cinsellik ve geçmişin karanlık izleriyle açıklama çabasının günümüz adına sonuçsuz kaldığını söyleyebiliriz. İndirgemeci yaklaşımın belirgin izlerini teorisinde barındıran psikanalitik kuram, her şeyi tek bir sebebe indirgeme eğilimindedir. Örneğin; Freud'un, oedipus kompleksinin dinin, medeniyetin ve ahlakın temeli olduğu iddiası, bu kompleksin etki alanıyla kıyaslanamayacak genişlikte bir çerçeveyi ifade etmekte ve bu komplekse Freud'un kendisinden başka herkesin şüpheli bakmasıyla neticelenmektedir.

Freud'un bilimsellik ve akılcılık anlayışı da aynı derecede tartışmalara sebep olmuştur. Onun, psikanalizi şekillendirirken temel kriter olarak nitelediği, bilimsel akılcılığın doruk noktasını temsil etmeye çalışırken, aynı zamanda akılcılığa öldürücü darbeyi vuran kişi olduğu da söylenebilir. İnsan davranışlarının kaynağının, gözle görülemeyecek derinliklerde, yani bilinç dışında yattığını ve bireylerin bilinçli düşüncelerinin davranışlarını sadece önemsiz derecede denetlediğini, göstermeye çalışarak bilerek veya bilmeyerek aklın saf dışı kalmasına sebep olmuştur. Bu koşullar altında, insanla ve onunla ilişkili tüm diğer olgularla ilgili yapılabilecek her çözümlemenin, bilimsel olarak bir dayanak bulabilmesi imkansızlaşmıştır. Ayrıca aynı zorlamacı tavır psikanaliz haricindeki diğer bilim dallarına karşı olan tavrını da etkilemiş ve pek çok kez, psikanalize olan aşırı zafiyetinden dolayı, bilimsel yöntemi bir bütün olarak değerlendirebilme yetisini kaybetmiştir.

Tanrı tasavvurunun ve din kavramının, uygarlığın şekillenmesindeki olumlu etkilerini, yadsıyan bir söylem içersinde olan Freud, Tanrı kavramının gelecekte, hiçbir işe yaramadığından dolayı bir önem ifade etmeyeceğini iddia etmektedir. Bir zamanlar karşı koyamadıkları tabiat karşısında çaresiz kalan insanların kendi kendilerine var ettikleri Tanrı, bilim ve teknolojinin ilerlemesi sonucu insanların gündeminden düşecek ve önemini yitirecektir. Onun boşalttığı yeri dolduracak olan tek şey ise, bilimdir.

Bir çok dindeki Tanrı tasavvurları dikkate alındığında, insanların beklentilerinin çok ötesinde, aşkın bir Tanrı fikrinin mevcudiyeti Freud'un indirgemeci Tanrı anlayışıyla belirgin bir farklılık içermektedir. Tabiat güçlerine karşı bir savunma mekanizması olarak şekillenen bir Tanrı anlayışıyla, teistin zihninde, kendi çabası ve kabullenmiş olduğu dinin öğretileri doğrultusunda şekillenen Tanrı düşüncesi, birbirinden çok farklı şeyler ifade etmektedir. Tanrı inancının sadece bir telafi mekanizması olarak temellendirme gayreti, onun insan zihnindeki pek çok işlevini ve yansımasını dikkate almamak anlamına gelir ki, bu bizlerin zihnindeki Tanrı kavramıyla örtüşmeyen bir tanımlamadır. Freud'un iddialarına bir noktaya kadar hak verilebilmesinin tek yolu, dünya yüzeyinde varolan tüm Tanrı tasavvurlarının deist bir yapı içermesiyle mümkün olabilir. Buna karşılık bir çok din, kendine tabi olan insanlardan, bundan hoşlansınlar veya hoşlanmasınlar, çeşitli taleplerde bulunmaktadırlar, bu da Tanrı imajını, insan zihninden ve onun ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş bir varlık olduğu fikrinden ayıran, önemli bir dayanaktır. Günümüz toplumlarında Tanrıya olan inanç eğiliminin, azalmadan büyük bir yoğunlukla taraftar bulması, Freud'dan sonra gelen bir çok psikanalistin daha ılımlı tavır takınmalarına neden olmuştur. Dinin yerine bilimin geçeceği tezi ise, halen dünyanın yaşadığı realiteyle çelişen bir ütopya olarak karşımızda durmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

Adler, Alfred, ***İnsanı Tanıma Sanatı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, ***Psikolojik Aktivite***, çev.: Belkıs Çorakçı, Say Yayınları, İstanbul 1997.

-----------, ***Yaşama Sanatı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, ***Yaşamın Anlam ve Amacı***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.

Argyle, M., "Dinin Yedi Psikolojik Temeli", çev.: Mehmet Dağ, ***Eğitim Hareketleri***, Sayı: 272-273, c.23, Ankara 1978.

Armstrong, Karen, ***Tanrı'nın Tarihi***, çev.: O. Özel, H. Koyukan, K. Emiroğlu, Ayraç Yayınevi, Ankara 1998.

Aydın, A.Rıza, ***Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri***, O.M.Ü. Sos.Bil.Enst., Samsun 1995. (basılmamış doktora tezi).

Aydın, Mehmet S., ***Din Felsefesi***, Selçuk Yayınları, Ankara 1996.

-----------, ***Tanrı-Ahlâk İlişkisi,*** T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.

Bettelheim, Bruno, ***Freud and Man's Soul***, ed.: Alfred A. Knoph, The Hogarth Press, London, 1983.

Borgeaud, Philippe, ***Karşılaşma Karşılaştırma: Dinler Tarihi Araştırmaları***, çev.: M.E. Özcan, Dost Kitabevi, Ankara 1999.

Bouveresse, Jacques, ***Wittgenstein Reads Freud: The Myth of The Unconscious***, ing.çev.: Carol Cosman, Princeton University Press, Princeton 1995.

Brown, J.A.C., ***Freud and The Post-Freudians***, Penguin Bookks, London 1987.

Caldwell, Richard, ***The Origin of The Gods: A Psychoanalytic Study of Greek Theogonic Myth***, Oxford University Press, New York and Oxford 1989.

Campbell, Joseph, ***İlkel Mitoloji: Tanrının Maskeleri***, çev.: Kudret Emiroğlu, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

Cevizci, Ahmet, ***Felsefe Sözlüğü***, Ekin Yayınları, Ankara 1997.

Clark, Tom, ***Psikanalizin Cazibesi***, çev.: Nevzat Kıraç, Alkım Yayınları, Ankara 1992.

Clark, W.H., "Çocukluk Dönemi Dini", çev.: Neda Armaner, *A.Ü.İ.F.D.*, c.XXIV, Ankara 1981.

Clark, W.H., "Ergenlik ve Gençlik Çağında Din" çev.: M. Dağ, ***Eğitim Hareketleri***, c.:22, sayı: 256-257, Ankara, 1976.

Coomaraswamy, Ananda K., ***Hinduizm ve Budizm***, çev.: İsmail Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.

Cüceloğlu, Doğan, ***İnsan ve Davranışı: Psikolojinin Temel Kavramları***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997.

Debray-Ritzen, Pierre, ***Freud Skolastiği***, çev.: A. Fikret Gökdemir, A. Çetin Ertürk, T.D.V. Yayınları, Ankara 1991.

Demirci, Kürşat, ***Dinlerin Dejenerasyonu***, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

Eliade, Mircea, ***Mitlerin Özellikleri***, çev.: Sema Rifat, Simavi Yayınları, İstanbul 1993.

Evans-Pritchard, E., ***İlkellerde Din***, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

Evresim, İsmail, ***Freud ve Psikanalizin Temel İlkeleri***, Nobel Tıp Kitapevleri, İstanbul 1997.

Fancher, Raymond E., ***Ruhbilimin Öncüleri***, çev.:Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, İstanbul 1990.

Feuerbach, Ludwig, ***The Essence of Christianity***, ing. çev.: George Eliot, Harper Torchbooks, New York 1957.

Fordham, Friada, ***Jung Psikolojisi***, çev.: Aslan Yalçıner, Say Yayınları, İstanbul 1997.

Freud, Sigmund, ***A General Introduction to Psyco-analysis***, ed.: Joan Riviere, Liveright Publishing Corporation, New York, 1935.

-----------, *Amatör Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974.

-----------, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

-----------, *Cinsiyet Üzerine*, çev.: A.Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, *Endişe*, çev.: Leyla Özcengiz, Dergah Yayınları, İstanbul 1992.

-----------, *Freud ve Psikanaliz*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974.

-----------, *Grup Psikolojisi ve Ego Analizi*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

-----------, *Musa ve Tektanrıcılık*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.

-----------, *Neden Savaş*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

-----------, *Psikanaliz Nedir*, çev.: Kâmuran Şipal, Bozak Yayınları, İstanbul 1974.

-----------, *Psikanaliz Üzerine*, çev.: A. Avni Öneş, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, *Psikanaliz ve Uygulama*, çev.:Muammer Sencer, Say Yayınları, İstanbul 1997.

-----------, *Psikanalize Giriş Dersleri*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1997.

-----------, *Saplantılı Eylemler ve Dini Uygulamalar*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.

-----------, *Savaş ve Ölüm Üzerine Düşünceler*, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Uygarlık Din ve Toplum içinde), c.XIII, Ankara 1997.

-----------, ***Totem ve Tabu***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, ÖFD (Dinin Kökenleri içinde), c.XIV, Ankara 1997.

-----------, ***Yaşamım ve Psikanaliz***, çev.: Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul 1998.

Fromm, Erich, "Freud's Model of Man and Its Social Determinants", ed.: Paul Roazen, ***Sigmund Freud***, The Capo Paperback, 1985.

-----------, ***Çağdaş Toplumların Geleceği***, çev.: Gülnur Kaya, Kaan H. Ökten, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996.

-----------, ***Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.

-----------, ***Hürriyetten Kaçış***, çev.: Ayda Yörükan, Tur Yayınları, İstanbul 1982.

-----------, ***İnsandaki Yıkıcılığın Kökenleri***, çev.: Şükrü Arpagut, Payel Yayınevi, İstanbul 1993.

-----------, ***Kendini Savunan İnsan***, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, ***Psikanaliz ve Din***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1996.

-----------, ***Psikanaliz ve Zen Budizmi***, çev.: İlhan Güngören, Yol Yayınları, Ankara 1997.

-----------, ***Rüyalar, Masallar, Mitoslar***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınları, İstanbul 1997.

-----------, ***Sevme Sanatı***, çev.: Işıtan Gündüz, Say Yayınları, İstanbul 1998.

-----------, ***Sigmund Freud'un Misyonu***, çev.: Emre Ak, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

-----------, ***Yaşama Sanatı***, çev.: Aydın Arıtan, Arıtan Yayınevi, İstanbul 1997.

-----------, ***Yeni Bir İnsan Yeni Bir Toplum***, çev.: Necla Arat, Say Yayınları, İstanbul 1998.

Gay, Peter, ***A Godless Jew: Freud, Atheism and The Manking of Psychoanalysis***, Yale University Press, New Heaven and London 1987.

Gay, Volney Patrick, ***Freud on Sublimation***, State University of New York Press, Albany 1992.

Geçtan, Engin, ***İnsan Olmak***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

-----------, ***Psikanaliz ve Sonrası***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1998.

-----------, ***Varoluş ve Psikiyatri***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Grimal, Pierre, ***Mitoloji Sözlüğü: Yunan ve Roma***, çev.: S. Tamgüç, C. Karakaya, Sosyal Yayınlar, İstanbul 1997.

Gündüz, Şinasi, ***Din ve İnanç Sözlüğü***, Vadi Yayınları, Ankara 1988.

Gürün, O.A., ***Psikoloji Sözlüğü***, İnkılap Kitabevi, İstanbul t.y.

Güvenç, Bozkurt, ***İnsan ve Kültür***, Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.

Hall, Calvin S., ***Freudyen Psikolojiye Giriş***, çev.: Ersan Devrim, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Hart, Keith, "CAETS and the history of anthropology", http://www.human-nature.com/science-as-culture/hart.html, (15 Mayıs 2000).

Horney, Karen, ***Nevrozlar ve İnsan Gelişimi***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınları, Ankara 1996.

-----------, ***Psikanalizde Yeni Yollar***, çev.: Selçuk Budak, Öteki Yayınevi, Ankara 1994.

Hökelekli, Hayati, ***Din Psikolojisi***, T.D.V. Yayınları, Ankara 1993.

Jones, Ernest, ***Sigmund Freud Life and Work***, Hogarth Press, London 1957.

Jung, Carl G., ***Analitik Psikoloji***, çev.: Ender Gürol, Payel Yayınevi, İstanbul 1997.

-----------, ***Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri***, çev.: Kâmuran Şipal, Cem Yayınevi, İstanbul 1998.

-----------, ***Bilinç ve Bilinç Altının İşlevi***, çev.: Engin Büyükinal, Say Yayınları, İstanbul 1997.

-----------, ***Din ve Psikoloji***, çev.: Cengiz Şişman, İnsan Yayınları, İstanbul t.y.

Kaplan, Abraham, "Freud and Modern Philosopyh", ***Freud and The 20th Century***, ed.: Benjamin Nelson, Meridian Books, New York 1965.

Katipoğlu, Bedri, ***Din Psikolojisi Açısından Freud Psikanalizi ve Din***, Özden Ofset, İzmir 1991.

Kerr, John, ***A most Dangerous Method: The Story of Jung, Freud and Sabina Spielrein***, Alfred A. Knoph, New York 1993.

Kline, Paul, ***Fact and Fantasy in Freudian Theory***, Methuen-Co ltd., London 1972.

Kofman, Sarah, ***Freud and Fiction***, ing. çev.: Sarah Wykes, Polity Press, Cambridge 1991.

Köse, Ali, "Musa ve Tektanrıcılık: Bir Tarih Psikanalizinin Açmazları", ***Dîvân İlmi Araştırmalar,*** Bilim Sanat Vakfı Yayınları, Sayı:4, İstanbul 1998.

-----------, ***Freud ve Din***, (yayımlanmamış çalışma), İstanbul.

-----------, ***Neden İslâm'ı Seçiyorlar***, T.D.V. İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul 1997.

Kuper, Adam, ***İlkel Toplumun İcadı: Bir İllüzyonun Dönüşümleri***, çev.: İsmail Türkmen, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

Kutluer, İlhan, ***Modern Bilimin Arkaplanı***, İnsan Yayınları, İstanbul 1985.

Kutup, Muhammed, ***İslam ve Materyalizme Göre İnsan***, çev.: M. Akif Aydın, Kemal Sandıkçı, Şamil Yayınları, İstanbul 2.baskı.

Küng, Hans, ***Freud and The Problem of God***, ing.çev.: Edward Quinn, Yale University Press, New Haven-1979.

Lacan, Jacques, ***The Four Fundamental Concepts of Psyco-analysis***, ed.: Jacques-Alain Miller, ing.çev.: Alan Sheridan, The Hogarth Press, London 1977.

Lang, Andrew, ***Myth, Ritual and Religion***, Studio Editions, London 1995.

Lee Davis, Virginia, "Akhenaton" mad., ***Encyclopedia of Religion***, ed.: Mircea Eliade, New York 1987.

Lévi-Strauss, C., ***Irk ve Tarih***, çev.: R. Erdem, H. Bayrı, Metis Yayınları, İstanbul 1985.

-----------, ***Mit ve Anlam***, çev.: Selahattin Erkanlı, Alan Yayınları, İstanbul 1986.

-----------, ***The Elementary Structures of Kinship***, Beacon Press, Boston 1969.

-----------, ***Yaban Düşünce***, çev.: Tahsin Yücel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993.

Lewis, Helen B., ***Freud and Modern Psychology***, Plenum Press, New York and London t.y.

Malinowski, Bronislaw, ***İlkel Toplum***, çev.: Hüseyin Portakal, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

-----------, ***İlkel Toplumlarda Cinsellik ve Baskı***, çev.: Hüseyin Portakal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 1989.

Mannoni, O., ***Freud***, ing. çev.: Renaud Bruce, Pantheon Books, New York 1971.

Manson, T.W., ***The Teachig of Jesus***, Cambridge University Press, Cambridge 1939.

Marcuse, Herbert, ***Eros and Civilization: A Philosophical Inquiry into Freud***, Becon Press, Boston 1969.

Margolis, Deborah P., ***Freud ve Annesi***, çev.: Nursen Oral, HYB Yayıncılık, Ankara 1997.

Nuttin, Joseph, "Freud'a Göre Bilinçaltı", Çev.: M.M.Yakupoğlu, der.: Armand Cuvillier, ***Felsefe Yazarlarından Seçilmiş Metinler***, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara 1995.

Palmer, Micheal, ***Freud and Jung on Religion***, Routledge, London 1997.

Peker, Hüseyin, ***Din Psikolojisi***, Aksiseda Matbaası, Samsun 2000.

Reich, Wilhelm, ***Cinsel Ahlakın Boygöstermesi***, çev.: Bertan Onaran, Payel Yayınları, İstanbul 1987.

Reik, Thedor, "Sevgi ve Cinsellik Ayrı Şeylerdir", der.: A.Krich, ***Aşkın Anatomisi***, çev.: Mehmet Harmancı, Say Yayınları, İstanbul 1998.

Ricoeur, Paul, ***Freud and Philosophy***, ing.çev.: Denis Savage, Yale Universty Press, New Haven and London 1970.

Roazen, Paul, ***Freud and His Followers***, Alfred A. Knopf, New York 1975.

Rubins, Jack L., "Neurotic Attitudes Toward", ***New Perspectives in Psychoanalysis***, ed.: Harold Kelman, W.W. Norton-Company, New York 1965.

Rychlak, Joseph F., "Psikopatolojideki Erekbilimsel Açıklamaya İlişkin Teknik Sorunlar: Sigmund Freud Örneği", Manfred Spitzer, ***Felsefe ve Psikopatoloji***, der.: M. Spitzer, B.A. Maher, çev.: Özgür Karaçam, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998.

Sarıkçıoğlu, Ekrem, ***Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi***, Kardelen Kitabevi, Isparta 1999.

Schur, Max, ***Freud: Living and Daying***, International Universities Press, New York 1972.

Schwarz, Oswald, ***Cinsiyet Psikolojisi***, çev.: Halis Özgü, Özgü Yayınevi, İstanbul 1971.

Segal, Hanna, "A Psycho-Analytical Approach to Aesthetics" ed.: M. Klein, P.Heimann, ***New Directions in Psycho-analysis***, Basıc Books, New York 1955.

Sjöbach, Hans, ***The Freudian Learning Hypotheses***, Lund University Press, Sweden 1988.

Spitzer, Manfred, ***Felsefe ve Psikopatoloji***, der.: M. Spitzer, B.A. Maher, çev.: Özgür Karaçam, Gendaş A.Ş., İstanbul 1998.

Stevens, Anthony, ***Jung***, çev.: Ayda Çayır, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.

Strachey, James, "Sigmund Freud: Yaşamı ve Görüşleri", ***Uygarlık Din ve Toplum***, Öteki Yayınevi, Ankara 1997.

-----------, ***Sigmund Freud an Outline of Psycho-Analysis***, The Hogarth Press, London 1969.

Taylan, Necip, ***Düşünce Tarihinde: Tanrı Sorunu***, Şehir Yayınları, İstanbul 2000.

Thompson, Clara, Patrick Mullahy, ***Psychoanalysis: Evolution and Development***, Grove Press, New York 1957.

Torrey, E.F., ***Psikiyatrinin Ölümü***, çev.: Reha Pınar, Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

Tümer, G., A. Küçük, ***Dinler Tarihi***, Ocak Yayınları, Ankara 1997.

Webster, Richard, ***Why Freud Was Wrong***, Harper Collins Publishers, London 1996.

Williams, Paul, "Freud-Baiting", http://www.human-nature.com/freud/wiliams html, (15 Mayıs 2000).

Winnicott, D.W., ***Reshaping the Psychoanalytic Domain***, ed. Judith M. Hughes, Universty of California Press, Los Angeles 1989.

Wittels, Fritz, ***Freud and His Time***, Liveright Publishing Corporation, New York 1931.

Wittgenstein, Ludwing, ***Estetik, Ruhbilim, Dinsel İnanç Üzerine Söyleşiler***, der.: Cyril Barrett, çev.: A.Bakî Güçlü, Bilim Sanat Yayınları, Ankara 1997.

Yaran, Cafer Sadık, ***Din ve Bilim***, Sidre Yayınları, Samsun 1997.

-----------, ***Tanrı İnancının Akliliği***, Etüt Yayınları, Samsun 2000.

Yavuz, Kerim, ***Psikanalizde İlk Dini Gelişmelerin Değeri***, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1987.

Zweıng, Stefan, ***Freud ve Öğretisi***, çev.: Emin Türk Eliçin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.